

A politikai döntéshozatal interperszonális determinánsai

Kovács Miklós

**2004 október
Ungvár**

TARTALOM

Bevezetés	3
Jegyzetek	8
I. Hatalom és politika interperszonális perspektívában	17
I. 1. A hatalomgyakorlás fenoménjének elemzése	17
I. 2. A politikai terep	35
I. 3. A politika lehatárolása	40
I. 4. Egy instrumentális társadalmi szerződés modell	50
Jegyzetek	64
II. A hatalmi harcok logikája	86
II. 1. A kíséret	86
II. 2. Kíséretszervezés: lojalitás és hatékonyság	90
II. 3. Kíséretszervezés: a kíséret szerkezete	107
Jegyzetek	122
III. Hatalomgyakorlási technikák	126
III. 1. Külpolitika és belpolitika	126
III. 2. A tereprendezés	137
Jegyzetek	154
Befejezés	162
Jegyzetek	166

BEVEZETÉS

Egy szöveg komolyabb elemzéséhez napjainkban hozzátartozik a társadalmi háttér figyelembevétele, mint olyan tényezőé, amely meghatározza a szerző témaválasztását, nyelvezetét.¹ Másfelől viszont túlzás lenne megpróbálni átfogó történeti háttérrel adni arról, hogy mi befolyásolt engem, mint szerzőt az alábbi dolgozat megírásában. Annál is inkább, mivel egy ilyen vázlat is csak arról szólna, hogy én hogyan fogom fel a környezetemet, mint determinációs tényezők összességét. Ráadásul az elemző számára ez is csak egy adalék lenne (lesz) az értelmezéshez. Mindazonáltal úgy gondolom az alapindíttatás tisztázása, amely következtében az alábbi elemzés megírásra került, fontos eleme a szöveg értelmezésének és értékelésének.²

A politikatudományi tanulmányaim során gyűjtött ismerteket értelemszerűen annak a közegnek a konceptualizálására kell felhasználnom, amelyben élek. Ami azt is jelenti, hogy a fő indíttatás, amely meghatározza, hogy milyen politikatudományi jellegű ismerteket halmozok fel: az a saját környezetem megértése. De milyen szempontú megértése?³ Másként fog fel egy követ egy geológus és másként egy szobrász, megint másként egy kőműves.

Az én nézőpontom a gyakorló politikusé.⁴ Az objektum, amelyet meg kell értenem, tevékenységem tárgya. Gyakorlati interaktív viszonyban vagyok vele.⁵ Elképzeléseim adekvát volt a közvetlen egzisztenciális következményekkel jár.⁶

A közeget első közelítésben úgy lehetne meghatározni, mint a posztszovjet térség többes perifériáját. Ukrajna mind Nyugat-Európa, mind Moszkva nézőpontjából határvidék. A „kárpátaljai magyarok” pedig az ukrainai és a magyarországi politikának is csupán egy-egy marginális

témája. Ennél deprimáltabb alaphelyzetet nehéz találni bárhol a világon. A többes periféria meghatározás ebben az értelemben utal bizonyos geopolitikai koncepciókra, szociológiai elméletekre, valamint két ország aktuális politikai állapotaira. Ami rendjén valónak is tűnik, hiszen a politikatudomány szintetikus jellegű, diszciplínák sokaságát elegyíti. Hogy mennyire koherensen, az más lapra tartozik.

A fő probléma azonban az első közelítésben adott meghatározás igen erősen kiütköző értékelő-besoroló jellegében van.⁷ A Nyugat-európai szemszögből vett perifériaajjelleg például óhatatlanul feltételez egy ideáltipizált nyugati (plurális demokrácián alapuló) berendezkedést, amihez képest az eltérés egyúttal fogyatékossgot is jelent. Az ebből következő gyakorlati politikai értelmezés egyrészt a saját helyzet diagnózisszerű értékeléséből áll, másrészt az „ideáltipikus – egészséges” állapotok elérését célzó terápiákat tartalmazza.

Vannak persze olyanok, akik ugyanezt a meghatározást egy kompenzációs séma segítségével megcsavarják, és beteges állapot helyett kivételezett helyzetként értelmezik. Periféria helyett, a világ közepeként; deprimált helyzetben lévők helyett, különleges egyedi értékek hordozóiként. Ezzel meg is érkezünk az ideológiai hitviták területére.

Lehetségesek természetesen más meghatározások is annak a szűkebb közegnek a megjelölésére, amely az elemzés társadalmi háttérét adja, azonban az értékelő-ideologikus jelleget, mint bélyeget valamennyi hordozni fogja. Vagy talán mégis lehetséges az engem, mint gyakorló politikust behatároló közeg ideológiamentes leírása?

Jelen dolgozat célja nem egy ilyen leírás, hanem az ahhoz szükséges fogalomháló kidolgozásra. Mely alkalmas lehet a nyugati politológia szempontjából elmaradottnak, vagy torzultnak tűnő társadalmak és politikai jelenségek ideológiamentes leírására. Az elméleti alapproblémát az adja, hogy a politológia fővonalát adó strukturalista-funkcionalista-

emancipatórikus paradigma erre alkalmatlan.⁸ Diplomatikusan: kevésbé alkalmas.

Mindebből az következik, hogy néhány nem fővonalbeli szerző munkájára kell támaszkodnom, illetve, hogy egymástól eléggé távol eső elméletekből kell érvekre hivatkoznom. A jelenlegi kort sokszor nevezik posztmodernnek.⁹ Ami együtt jár azzal, hogy valamelyest fellazultak a politikatudományi kánonok is. Az említett strukturalista-funkcionalista fővonalat (Durkheim, Weber, Parsons, Habermas, Luhman stb.) manapság tekinthetjük az egyik metanarratívának, amely a modern kor többi narratívájával együtt elveszítette (abszolút) érvényét.¹⁰ Ha tehát a posztmodernt a társadalomelméletben a paradigmák keveredésével jellemző korszaknak tekintjük,¹¹ akkor talán nyílik némi elméleti tér egy, a politikát következetesen instrumentalista felfogásban tárgyaló dolgozat számára. Annál is inkább, mert nem szakítok teljesen a fővonallal: a társadalmat továbbra is alapjában véve rendszerként, a politikát pedig annak funkciójaként fogom fel.

Ami politika-felfogásom instrumentalista alap-beállítottságát illeti, ebben hivatkozhatok egy abszolút tekintélyre, jelesül Machiavellire. Az ideológiamentesség szempontjából azonban a politikatudósok atyamesterének neve sem semleges. Amennyiben mégis elkerülhetetlen elméleti próbálkozásom besorolása, úgy az ő neve lenne az a címke, amely a legkevésbé torzítaná el mondanivalóm lényegét.

A dolgozatban követett politika-felfogás másik fontos eleme a politikai döntések és aktusok egyedi, sokszor esetleges jellegéből adódó implikációk komolyanvétele.¹² Olyan szerzőkre, irányzatokra támaszkodom tehát nagyrészt, akiknél a politika intézményi determináltságon túli része szerepel hangsúlyosan.¹³ Forrásterületeknek tekinthető a politikai antropológia, hiszen az un. primitív társadalmakban hiányoznak a modern ember számára megszokott intézmények. A

hadtudományi elméletek azért számítanak hivatkozási alapnak, mert talán a lehető legkevésbé önismétlő jelenségalmazról (a háborúkról) próbál meg általános érvényű szabályszerűségeket megállapítani.¹⁴ A harmadik tárgyterület, amely jellegénél fogva szolgál adalékkul dolgozatom tárgyához, a nemzetközi viszonyok elmélete. Nem a nemzetközi jog és kevésbé a diplomáciatörténet, hanem kifejezetten a föld országai közötti viszony jellegéről, folyamatairól, sajátosságairól szóló elméletek. A nemzetközi politikában hiányzik az állam – a belpolitikai történések kulcstényezője. Nélküle a szereplők közötti viszony értelemszerűen formalizálhatatlan,¹⁵ így a politikai küzdelmek tiszta, csak erő és hatalmi viszonyok által determinált megnyilvánulásának lehet tekinteni a nemzetközi politikát. Végül megemlítek egy irányzatot, amitől viszont célszerűnek látom külön elhatárolni megközelítésemet és ez a játékelmélet amely habozás nélkül feláldozza az életszerűséget a matematizálhatóság oltárán.¹⁶

Választott témám relevanciájának bemutatásán illetve a hagyományhoz képesti elhelyezésén túl bevezetőmben utalnom kell az óhatatlanul megmaradó elvarratlan szálakra.

Terjedelmi okok miatt nincs mód a tudományelméleti és módszertani háttér részletes kidolgozására. A társadalomtudományok tudományjellege,¹⁷ módszertanának viszonya a természettudományos mintához képest, a kutatás perspektívájában benne rejlő ideologikum (ön) reflexív feltárása olyan elemek a kifejtésnek, amelyekre utalás történik, anélkül azonban, hogy külön egységként szerepelnének a dolgozatomban.

Egy komplex politikaelmélet kidolgozásának szükségessége végigkíséri fejtegetéseimet. Lehet, hogy erre a későbbiekben még lehetőségem nyílik. A hatalmi harcok logikájának első közelítésben való feltárásánál azonban zárójelbe kell tennem egy sor témát, amelyeket vagy előzetesen kellene kidolgozni, vagy amelyiket tovább lehetne fejleszteni.¹⁸ A cselekvés és kommunikációelméleti fejtegetés is ide tartozik-tartozhat.

Figyelmes elemző tovább folytathatja azon aspektusok listáját, amelyek bővebb kifejtést igényelnének. Úgy gondolom a választott téma, vagyis a politikai döntésekre ható interperszonális determinánsok, kifejtése indokolja a dolgozat anyagának azt a lehatárolását, amelyet az olvasó figyelmébe ajánlok.

Jegyzetek

¹ Mannheim ezt így fogalmazta meg: „Önmagunk ilyen átvilágításnak pedig az a kritériuma, hogy magunkat éppúgy fenntartások nélkül vessük alá a megismerésnek, amiként azt a tárgyakkal tesszük. „...a politikai küzdelem eleve a társadalmi dominanciáért folyó harc racionalizált formája...”

Mannheim Károly: Ideológia és utópia. Atlantisz, 1996, 60.o.

² „Ha az itt előadott vizsgálódásokból le lehet vonni valami gyakorlati következtetést, akkor az mindenesetre nem tudománytalan „elkötelezettségre, hanem arra a „tudományos” tisztességre szólít fel, hogy valljuk be az elkötelezettséget, mely minden megértésben érezteti hatását”

H. G. Gadamer: Igazság és Módszer, Bp., 1984, XXI.o

³ A lényeg hogy ez a nézőpont ne pretendáljon abszolút objektivitásra ahogy Rorty megfogalmazta: „... one consequence of antirepresentationalism is the recognition that no description of how things are from God’s eye point, no skyhook by some contemporary or yet-to-be-developed science, is going to free us from the contingency of having been acculturated as we were.

Richard Rorty: Objectivity, relativism and truth. Philosophical papers. Vol. Cambridge University Press 1991, p.13.

⁴ A perspektíva a valóság egyik komponense: nem eltorzulása de szerves alkotórésze. Az olyan valóság, amely minden nézőpontról tekintve mindig ugyanaz, lehetetlen fogalom. Hamis csak az a perspektíva, amely egyetlen akar lenni.

José Ortega J Gasset. Korunk Feladata Bp. 1993, 91-93.o.

⁵A gyakorlatban használt fogalmak felhasználása a tudományos magyarázatokban régi metodológiai probléma, amit már Mannheim is fixált: „...a szociológia fő megállapításai nem mechanisztikus külsődleges, de nem is formális vagy tisztán mennyiségi korrelációk, hanem olyan

helyzetdiagnózisok, amelyekben majdnem ugyanazokat a konkrét fogalmakat és gondolkodási modelleket alkalmaznak, amelyeket a valódi életben születtek a gyakorlat céljára. A részvétel módja határozza meg, ki hogyan fogalmazza meg a problémákat. Ha figyelmen kívül hagynánk a minőségi elemeket és kiiktatnánk az akarati mozzanatot, akkor nem objektivitáshoz jutnánk, hanem a tárgy lényeges minőségét tagadnánk meg.”

Mannheim Károly: Ideológia és utópia . Atlantisz 1996. 58-60 o.

⁶ ” Ott azonban, ahol a politika területe kezdődik, ahol minden keletkezésben van, ahol bennünk lakozó megismerő kollektív-szubjektum formálja ezt a keletkezést, ahol a gondolkozás nem szemlélődés, hanem aktív együttérzés, átalakítás, ott mintha egészen másfajta megismerés kezdődne az a fajta, amely számára döntés és látásmód elválaszthatatlanul összefügg egymással.”

Mannheim Károly: Ideológia és utópia. Atlantisz 1996. 196. o.

Itt [a politikában] ugyanis a helyes megismerés és megértés lehetősége és ezzel a beleszólás és ítélkezés jogosultsága is csak egzisztenciális részesüléssel és részvétellel adott.

Carl Schmitt: A politikai fogalma. Válogatott politikai és államelméleti tanulmányok. Osiris Bp.2002, 19 o.

⁷ Természetesen ez egy általánosabb metodológiai problémára utal vissza amely elméletalkotással vele járó értékelésben és valóságrendezésben áll. Cassirer és Rickert eszméit vizsgálva Habermas a következőképp foglalja ezt össze: "A nomologikus tudományok formálisan rögzített jelrendszerekben belül a valóságra vonatkozó kijelentéseket hoznak létre. Így ugyanazon a fokon állnak, mint a mítosz, a művészet és a vallás, amelyek sajátos kereteiken belül ugyancsak egy szelektív felfogott valóságot ábrázolnak."

Jürgen Habermas: A társadalomtudományok logikája. Atlantisz 1994, 18-19 o.

M. Weber rendszerét elemezve így ír W. G. Runciman a társadalomtudományi elemzés szubjektivitásáról: "Az álláspontok önkényességét nem lehet pusztán csak a terminusok eredeti megválaszolásánál elismerni, ami után ezzel a kizárólagos korlátozással a vizsgálatot értékmentesen folytatni lehetne. Az érték fertőzöttséget nem lehet kizárólag a feltett kérdésekre korlátozni és ezáltal a rájuk adott válaszokat ettől megkímélni. Az értékelő terminusokat szükségképp használni kell a vizsgálatokban, amelyekben – hangsúlyozom – alkalmazzanak mégoly szigorú validációs technikákat, mindig lesz bizonyos interpretációs mozgástér.

M. G. Runciman: Social Science and Political theory. Cambridge, 1963, 59. o.

A társadalmi változás elméletei szükségképp a történetileg megfigyelhető szabályszerűségekre vonatkozhatnak. "A társadalomtudományi alapfogalmak kettős kontextus kötöttségéből a teoretikus nem törhet ki absztrakt módon, vagyis az állapotváltozás önkény aktusával. Vagy arra kell kísérletet tennie, hogy a kontextus-kötődést reflexió által tudatossá, vagy arra, hogy konstrukció által fölöslegessé tegye."

Jürgen Habermas: A társadalomtudományok logikája. Atlantisz 1994, 314. o.

"But sociology, unlike natural science, deals with a pre-interpreted world where the creation and reproduction of meaning forms is a very condition of that which it seeks to analyze, namely human social conduct..."

A. Giddens: New Roles of Sociological Method. A Positive Critique of Interpretive Sociologies. New York, 1976, p. 158

"I take it that if has been sufficiently demonstrated, that data are not detachable from theory, and that their expression is permeated by theoretical

categories; that the language of theoretical science is irreducibly metaphorical and unformalizable, and that the logic of science is circular interpretation, reinterpretation, and self correction of data in terms of theory, theory in forms of data.

M. B. Hesse: In Depense of Objectivity. Proc. Aristotel. Soc, London, 1993, p. 9.

A szigorúbb történelemtudomány is szembe kell, hogy nézzen objektumainak szubjektivitásával: ... a híradások sorba rendezésével valós történelemhez jutunk-e, egy meghatározott történelem értelmében. Kétségtelenül igen, de csak ha tisztában vagyunk azzal, hogy a történelem válogatás az események között, legalább két szempontból. Egyrészt az így felfogott történetírás csak a fontos eseményeket emeli ki, csak ezekre a biztos vagy biztosnak vélt pontokra épít. De az "egymásra következéseknek" ez a történelme maga is válogatás eredménye, amelyet a történész vagy a történész számára a források végeznek el."

Fernand Braudel: A Földközi – tenger és a mediterrán világ II Fülöp korában. Osiris Budapest 1996, 962 o.

„A problem does arise, however, when one method masquerades ad another – for example, when the results of essentially consensual processes choose to present themselves scientific, as in the case of much so-called "social science".

Thomas Sowell: Knowledge and decisions. Basic Books, 1980, p. 6.

⁸ Habermas az analitikus és a hermeneutikus megközelítés ellentétéről és keveredéséről beszél. Ezáltal meggyőzően mutatja be, hogy nincs általánosan érvényes paradigma. "Az analitikusok a hermeneutikusan eljáró tudományokat teljesen a tudomány előszobájába utalják, a hermeneutikusok viszont a nomologikus tudományokat általában egy korlátozott előzetes megértésnek tudják be."

Jürgen Habermas: A társadalomtudományok logikája. Atlantisz 1994, 10. o.

... „a társadalomtudományok területén a heterogén kiindulások és célok összeütköznek és áthatják egymást, a társadalomtudományokban kialakult egymással versengő megközelítések olyan összefüggésben állnak egymással, amely negatíván jön létre azáltal, hogy az általános elméletek apparátusát a társadalomra nem lehet ugyanúgy ráhúzni, mint a tárgyiasított természeti folyamatokra”

Jürgen Habermas: A társadalomtudományok logikája. Atlantisz 1994, 10-11. o.

⁹ „, I use “postmodernist” in a sense given to this term by Jean-Francois Lyotard who says that the postmodern attitude is that of “distrust of metanarratives... These metanarratives are stories which purport to justify to, or breaks with certain contemporary communities...”

Richard Rorty: Objectivity, relativism and truth. Philosophical papers. Vol. Cambridge University Press 1991, p.199.

Жан-Франсуа Лиотар: Состояние постмодерна АЛТЕЙЯ. Санкт-Петербург 1998. 10.стр.

¹⁰ Lyotard megkülönböztet spekulatív és felszabadító célzatú elbeszéléseket. Az adott összefüggésben mindkét típus releváns.

Жан-Франсуа Лиотар: Состояние постмодерна АЛТЕЙЯ. Санкт-Петербург 1998. 92. стр.

¹¹ A keveredés jellemző tünetei a sarkos kérdések elkerülése vagy összehozására tett kísérletek, mint Elsternél: Despite a widespread belief to the contrary, the alternative to nomological thinking is not a merely descriptive or narrative ideographic method. Between these two extremes there is place and need for the study of mechanisms... A mechanism is a specific constant pattern that can be recognized after the event but rarely foreseen.

Jon Elster: Political psychology. Cambridge University Press, 1993 p. 2-3.

¹² Előfordul, hogy történészek próbálják eltüntetni az esetlegességeket. Ezek közül talán a legnagyobb Fernand Braudel: "Nem tudom minden további nélkül elfogadni, hogy Nagy Szulejmán vagy V. Károly a véletlen szülöttei (ahogy ezt maga Henri Pirenne is állította); személyiségük talánigen, birodalmuk azonban nem."

Fernand Braudel: A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában. Osiris Budapest 1996, 694. o.

A következő századok pusztításai a hosszú időtartamú rossz konjunktúra számlájára írandók: a felelős a középkor alkonya, amely megjelölte a kidöntendő gyenge fákat a Bizánci Birodalomtól és magától a Német-római Birodalomtól a granadai királyságig. Mindez hosszútermészeti folyamatként zajlott le"

Fernand Braudel: A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában. Osiris Budapest 1996, 694. o.

A történeti magyarázatban – ezt saját felelősségemre állítom – mindig a hosszú időtartam győz, amely tagad egy sereg eseményt (mindazokat, amelyeket nem tud saját sodrásában magával ragadni és ezért kérelhetetlenül félreállít) kétségtelenül korlátozva az embert, mint saját sorsának foglyát, sorsának, amelynek alakulásába alig-alig szól bele.

Fernand Braudel: A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában. Osiris Budapest 1996, 1318. o.

De vannak akik fordítva látják mint pl. Wright Mills: "The course of events in our time depends more on series of human decisions than on any inevitable fate."

Wright Mills: The power elite, Oxford University, 1970 Press p. 221.

¹³ A politikai cselekvés a pillanat kreativitása azzal a céllal, hogy az áramló erőkből relaxi maradandót formáljon. A kérdés tehát az, van-e tudás arról, ami cseppfolyás, alakuló, van-e tudás az alkotó tettről.

Mannheim Károly: Ideológia és utópia. Atlantisz, 1996,.132.o.

¹⁴ Szimptomatikus hogy a legismertebb szerző e területen Clausewitz egyértelműen jelzi az elméletek hatályának korlátozottságát: The art of war has to do with living, moral forces. It therefore follows that it can nowhere attain the absolute and certain; there remains always a margin for the accidental, in great things and small.

Karl von Clausewitz: War, Politics and Power. Selections from on War and Belive and Profess. Gateway Edition” 1962, p. 80-81.

¹⁵ Ami azonban nem jelenti azt, hogy ne lehetne szabályszerűséget megfigyelni e területen. Sőt: International political behaviour is characterized by continuity, regularity and repetition because states are constrained by the international systems unchanging land probably unchangeable structure... International politics is an anarchic, self-help realm Kant or Cant.

Christopher Layne: Kant or Cant: The Myth of the Democratic Peace. in: The Perils of Anarchy: Contemporary Realism and International Security Edited by Michael E.Brown. Scan M. Lyun-Jones and Steven E.Miller. The Mit Press 1995, p. 292-293.

A nemzetközi viszonyok realista felfogásában szereplő történelmi feletti szabályokkal kapcsolatban természetesen meg lehet fogalmazni. Kritikaként a történelmi hűség kritériumának figyelmen kívül hagyását.

[neo realist] view of the unchanging, repetitive, nature of balance-of power politics and outcomes throughout the ages may make its theory of international politics simple, parsimonious and elegant; they also make it, for the historian at least, unhistorical, unusable and wrong

Poul Schroeder: Historical Reality vs. Neo-realist Theory. The Perils of Anarchy: Contemporary Realism and International Security Edited by Michael E.Brown. Scan M. Lyun-Jones and Steven E.Miller. The Mit Press 1995, p. 430.

¹⁶ „A döntéelmélet a társadalmi cselekvés általános elmélete, mindazonáltal a cselekvések egy szélsőséges változatára vonatkozik: a célracionálisan cselekvő szubjektumok akciójára és interakciójára. Ezért empirikus analízisre használhatatlan.”

Jürgen Habermas: A társadalomtudományok logikája. Atlantisz 1994, 82. o.
A racionális döntések elmélete az emberi viselkedés magyarázatára törekszik. Ez minden egyes esetben két lépésből áll. Az első lépésben meg kell határozni, hogy az adott körülmények közt mit tenne egy racionális személy. A második lépésben meg kell állapítani, vajon a személy tényleg ezt tette-e. Ha azt tette, amit az elmélet előre jelzett, akkor ez az eset az elméletet erősíti. Az elmélet azonban kudarcot is vallhat mindkét lépésben. Először is lehet, hogy nem származnak belőle határozott előrejelzések. Másodsor pedig lehet, hogy az emberek nem igazodnak előrejelzéseikhez, és irracionálisan viselkednek.

Jon Elster: Political psychology. Cambridge University Press, 1993 p. 38.

„Theorists of rational choice certainly exaggerate, and sometimes ad absurdum, when they present us with a picture of homo economicus or politicus who remains optimizing and calculating even in his most intimate and passionate activities...”

Jon Elster: Political psychology. Cambridge University Press, 1993 p. 139

Bourdieu még megvetőbben fogalmazza meg véleményét a játékelméletről. Thus the so-called “rational actor” theory oscillates between the ultra-finalist subjectivism of a consciousness “without inertia”, which creates the meaning of the world de novo at every moment... and an intellectual determinism which...is separated only by a few differences in phrasing from a mechanistic determinism that reduces action to a mechanical reaction to mechanical determinations and reduces economic agents to indiscernible particles subjected to the laws of a mechanical equilibrium. “Mathematical re-creation that present themselves very serious as

anthropological analyses, such as the “prisoners dilemma” and other puzzles designed for circular circulation...” Ami a hatalomfelfogást illeti leginkább két csoportba szokás besorolni a kutatókat. Those who would base their measure of power on the quality and quantity of economic, political or social resources available to an actor in society are deemed structuralists. While those who measure power by the use of these resources to achieve desired ends are considered behavioralists. Spruill R. Charles Power paradigms in the social sciences.

Pierre Bourdieu: The Logic of Practice. Polity Press , 1990,pp. 46-47.

¹⁷ A társadalomtudományos fogalmak képlékenysége általános metodológiai problémának tekinthető "A fejlett társadalomelmélet hiánya minden szociológus kutatót arra kényszeríti, hogy olyan köznapi fogalmakat alkalmazzon, amelyek mind a szociológusok, mind pedig a közösség vagy a társadalom "átlagos" tagjainak közös tudását tükrözik".

A. V. Cicourel: Method and Measurement in Sociology. Glencoe, 1964, p. 21.

¹⁸Az embert totális lénynek tekintem és efféle mivoltából következik az emberek végtelen sokfélesége, amit mások is megpróbálnak komolyan venni: “Also critical theory makes no judgment about whether human beings are “hardwired” to be good or bad, but instead treats people as infinitely changeable.”

John J. Mearsheimer: The False Promise of International Institutions in: The Perils of Anarchy: Contemporary Realism and International Security Edited by Michael E.Brown. Scan M. Lyun-Jones and Steven E.Miller. The Mit Press 1995, p. 368

I. Hatalom és politika interperszonális perspektívában

I.1 A hatalomgyakorlás fenoménjének elemzése

Nincs általánosan elfogadott hatalom-meghatározás, ami még inkább aláhúzza a fenomén fontosságát.

A létező meghatározások a konkrét elemzések által követett paradigmák részei. A hatalom fenoménje megkerülhetetlen, ezért az embertudományi elemzésekben valamelyik variáns szerepel akkor is, ha nem ez az elemzés tárgya.

A hatalom fenoménjének feltárása előtt álló első probléma vagy feladat magának az elemzésnek a besorolása valamely ismert paradigmába, esetleg irányzatba és/vagy irányzatokba. Le lehet csatlakozni valamelyik többé vagy kevésbé divatos irányzathoz, vagy elő lehet állni valamilyen újszerű szintézissel.

A fenomén kifejezés, amely a címben szerepel, a fenomenológiai paradigmára utal, mint általános keretre. Maga a fenomenológia is sok irányzattól áll, de most nincs lehetőség, hogy Husserlhez vagy Heideggerhez képest pontosan behatároljam kiindulópontomat.¹ A „vissza a dolgokhoz” jelmondatot én úgy értelmezem, hogy a hatalomgyakorlás elemi megnyilvánulásának elemzéséből vezetem le ajánlott distinkciómat.

A hatalom a hatalomgyakorlásban nyilvánul meg. Ha nem így lenne, akkor az lenne a lényegi kérdés, hogy miben áll a hatalom, amikor nem nyilvánul meg? Másképp fogalmazva a látens és a manifeszt hatalom dialektikáját kellene kifejteni. Az átmenetekkel való játszadozás sem tudja azonban levenni annak a kérdésnek az élet, hogy miként lehet megkülönböztetni a nem-hatalmat a meg nem nyilvánuló hatalomtól? Mindezekre a kérdésekre lehet valamilyen értelmes választ adni, az elemzést azonban mindenképpen megkönnyíti, ha szemmel láthatóan létező

és mindenki által akként is felfogott hatalomból, a tényleges hatalomgyakorlásból indulunk ki.

Mi a hatalomgyakorlás tiszta elemi egysége? Induljunk ki az erre adható legegyszerűbb és leg magától értetődőbb válaszból: amikor egyik ember hatalmat gyakorol a másik felett. Milyen a szerkezete annak a jelenségnek, amikor két ember között végbemegy a hatalomgyakorlás?

Ehhez azonban először azt kellene tisztázni, hogy mi az ismérve, hogy az adott személyközi viszonyt hatalomgyakorlásként kelljen kvalifikálni. A közgondolkodás válasza egyértelmű az adott kérdésre: akkor, amikor az egyik ember a másik ember parancsát, utasítását hajtja végre. Esetleg kérését. Hatalomgyakorlásról van-e szó, amikor valaki kérésre odaadja az asztalnál a szomszédjának a sótartót? A mindennapi gondolkodás ezt nem tekinti hatalomgyakorlásnak, hanem csak azokat az eseteket, amikor előljárói parancsokat és utasításokat hajtanak végre alárendeltek. Amikor tehát az egyik ember akarata érvényesül a másikéval szemben. Mind a közgondolkodás, mind a legtöbb vonatkozó társadalomtudományi diskurzus, az ellenállás leküzdésében látja a hatalom manifesztációját.

Ezen a ponton kell elszakadnunk az elemzésben a mindennapi felfogástól. Azt ugyanis mindenki belátja, hogy utasításokat sokszor kérés formájában adnak elő, a parancsok nagy része pedig rituális jellegű, mint például egy katonai díszszemlén. A parancsolást és engedelmeskedést tartalmazó szerepjátékok eljátszását semmiképp nem lehet a hatalomgyakorlás példaesetének tekinteni. Még akkor sem, ha korunk szociológus társadalomtudományai pont ezeket a szerepjátékokat, illetve azok személytelen sémáit szereti leírni és katalogizálni, sokszor „hatalom” címszó alatt.

A hatalomgyakorlás tényleges ismervét nem lehet tehát a parancsban vagy utasításban, mint kommunikációs formában tetten érni.² Nem beszélve

arról, hogy ezeket milyen körülmények között, hogyan hajtják végre. Ezt a problematikát célszerűbb az elemzés egy későbbi stádiumában vizsgálni.

Nem lehet tovább kerülgetni a redukciót, vagyis hogy a hatalom fenoménjét megpróbáljuk szerkezeti elemeire bontani. Felfogásom szerint a központi elem az akaratátvitel. Tehát az a jelenség, amikor az egyik ember a másik intenciója szerint cselekszik.

A hatalomgyakorlás szerkezetét tehát a személyközi viszonyok szintjén tetten érhető szimmetriák és asszimetriák adják. Ezeket kell sorra venni első közelítésben.

A legszembeötlőbb és leglényegesebb elem a hatalomgyakorlás szerkezetében a céltételező – akarati³ elemek asszimetriája. Nem lehet szó hatalomgyakorlásról, amikor a személyközi viszonyokat – elemi esetben két ember viszonyát – szimmetrikus akarati céltételező elemek jellemzik. Ha mindkét személy elhatározott valamely céltételező tevékenység végrehajtásában, akkor vagy nem jön létre együttes cselekvés, vagy ha igen, azt nem lehet hatalomgyakorlásnak tekinteni.

Az asszimetria lényege a hatalomgyakorlóra jellemző akarati-céltételező elem összekapcsolódása a magát alávető akarati-céltételező jellemzőivel.

A hatalomgyakorlás elemi egységének két szereplőjét valamilyen módon jelölni kell. Úgy vélem, hogy a hatalomgyakorló kifejezés az aktív kezdeményező félre, és a magát alávető kifejezést arra, akire a kezdeményező cselekvés irányul jobban visszaadja viszonyuk lényegét, mintha A-t és B-t vagy Egót és Altert használnék.

A hatalomgyakorló olyan célt tételez, amelynek eléréséhez más ember (emberek) meghatározott cselekvésére van szükség. Így céltételezése maga is két elemre bomlik, az elérendő célra és a cél eléréséhez instrumentálisan szükséges másik ember mozgósításához

szükséges cselekvés tételezésére. E cselekvés végrehajtásának az elhatározása adja az akarati elemet.

A magát alávető egyén reagál a hatalomgyakorló cselekvésére, amelyben a fent említett kettős céltételezés és elhatározás manifesztálódik. A célszemély reagálásának lényege, hogy aláveti-e magát a hatalomgyakorlónak, vagyis a maga részéről meghozza-e saját lenyomat döntését az engedelmeskedésről. Amennyiben igen, magát alávetőként jár el, és így az ő cselekvésében manifesztálódik a sikeres hatalomgyakorlás.

Ahhoz, hogy ez végbemehessen a feleknek egy hullámhosszon kell lenniük intellektuális, kommunikatív értelemben. Az alávetettnek fel kell fognia mit várnak tőle.⁴ A hatalomgyakorlónak kommunikálnia kell elvárását az ember felé, akivel hatalomgyakorló kapcsolatba akar lépni. Nem kommunikált elvárásnak nem lehet eleget tenni, félreértett intenciót nem lehet végrehajtani.

A hatalomgyakorlónak tehát meg kell tervezni azt a kommunikációs tartalmat, amely a várt reakciót fogja kiváltani a potenciális alávetettből. Ahhoz, hogy abból tényleges alávetett legyen, annak megfelelőképpen kell felfognia a felé küldött üzenetet. Ez után hozhatja meg a maga döntését arról, hogy miképpen cselekedjen.

A potenciális hatalomgyakorló kommunikációs stratégiájának központi eleme a várható ellenállás kalkulálása. Ez akár nagyon bonyolult művelet is lehet, amikor kevés a támpont a másik ember várható viselkedését illetően; vagy lehet olyan reflektálatlan, rutinszerű cselekvés is, mintha a döntés csak saját magára vonatkozna. Ugyanez igaz a potenciálisan magát alávetőre is. Ő természetesen az intenció nemteljesítésének következményeit veszi számításba. Mindkét fél kalkulációira hatnak kulturális-institucionális determináns tényezők. A hatalom azonban nem egyenlő ezekkel.⁵

Ha egyenlő lenne, az embereket programjaikat követő automatákként kellene felfognunk. Ez esetben minden hatalomgyakorló céltételezés az ellenállás megkerülésének kiszámításából állana. A hatalomgyakorló hatalomgyakorlása a már meglévő általános elvárások szabályos megszemélyesítésére korlátozódna. A magukat alávetők cselekvéseikkel ezek helyes voltát igazolnák vissza. Az emberi cselekvés totálisan ritualizálódna: a hatalomgyakorlás, mint személyközi viszony megszűnne létezni. Sok nyílt és burkolt emancipatorikus elmélet számára ez lenne az ideális állapot.

A tényleges hatalomgyakorlás egyértelműen tetten érhető a magát alárendelő cselekvésében, amikor az a hatalomgyakorló intenciója szerint jár el ténylegesen. Mondhatni ez a fajta cselekvés a hatalom létmódja. Mégsem célszerű a hatalmat az egyes egyén szintjén definiálni. Ez a megoldás azzal járna, hogy a hatalmat az engedelmeskedés jelenségére lehetne redukálni. Arra az esetre, amikor valaki érzékel egy külső elvárást és úgy dönt, hogy aszerint jár el. Vagyis lehetségessé válna az intézményi hatalom, hiszen az azok által közvetített elvárások lehetnek személytelenek. Igaz a személytelen elvárásokat is lehet hatalomnak vagy hatalmaknak nevezni.

A személytelen elvárások azonban egyrészt sokféleképpen értelmezhetőek, másrészt változnak. Hogyan dől el a személytelen elvárások értelmezése és változásai iránya és tartalma? A legegyszerűbb válasz az lenne, hogy ezekre is létezik valamiféle automatizmus vagy algoritmus.⁶ Aki ezeket megtalálja és megfejti, az birtokába jut az emberiség fejlődése menetrendjének. Voltak és vannak erre jelentkezők,⁷ de magát a kulcsot még senkinek nem sikerült megszereznie. Térjünk vissza tehát a hatalom interperszonalista felfogásához.

Annál is inkább mivel a négyelemes (2x2) interperszonális viszonyra vonatkozó szerkezet értelmezése is épp elég problémát vet fel. Itt van

például az elemek száma. Mi indokolja, hogy pont két részre osszuk fel a hatalmi viszonyokban résztvevő személyisége? Nem lenne-e célszerűbb mondjuk az intellektuális, emocionális, kognitív, kommunikatív, motivációs relációk konstellációiról beszélni? Másként fogalmazva problematikus az antropológiai alapmodell, amire az egész kifejtés alapul.

Az antropológiai alapséma mindig vitatható. Az általam javasolt modell indoklásában is van némi körkörös érvelés. Az antropológiai kiindulópont a hatalmi viszonyok modellezése szempontjából választottam, mégpedig úgy, hogy az a minél egyszerűbb és áttekinthetőbb legyen.

A magyarázat kiindulópontjának a megelőlegezéséről van tehát szó a magyarázat szempontjából. Kiindulópontra azonban mindenképpen szükség van, ráadásul nyitva lehet hagyni a lehetőséget annak módosítására, amennyiben erre a továbbiakban szükség mutatkozna.

A hatalmi viszonyok lényegét a személyközi viszonyok asszimetriájában határoztam meg, amihez képest az antropológiai modell osztatainak száma nem tekinthető döntő jelentőségűnek. A személyiségen belüli részek differenciációját azonban elkerülhetetlennek látom, függetlenül attól, hogy ezeket mint tényleges alegységeket, vagy mint analitikus szempontokat vesszük figyelembe.

Az emberi cselekvést ugyanis igen nehéz nem felbontani akarati-motivációs és intellektuális-kognitív-kommunikatív részekre. Az emberi cselekvések miértjét értve az első rész alatt, és tartalmi-instrumentális részét a másik alatt. Innét az alapmodell kétosztatúsága is. Ami lehet akár több is, de a hatalomgyakorlás elemzése szempontjából az igazi problémát az okozza, ha felbonthatatlanul egységes aktusokként tételezzük az emberi cselekvéseket.

Vizsgáljuk hát meg közelebbről ezt a problémát. El lehet-e képzelni olyan emberi cselekvést, amelynek nincs tettenérhető motivációs kiváltó impulzusa és intellektuálisan megtervezett tartalma? Tehát az olyan emberi

cselekvést, amelynek nem lehet tisztázni az akarati hátterét, tartalmát pedig nem a cselekvő intellektuális operációi adják.

Első közelítésben ide tartoznak a reflexszerű, biológiailag kódolt cselekedetek. Itt az ember, mint bioautomata működik, ahol a cselekvés oka egy reflexként kódolt külső inger; tartalma pedig egy hasonlóképpen adott séma. Az emberi viselkedésben azonban viszonylag kicsi az ilyen típusú cselekvések aránya, ráadásul azok is a kulturális minták által erősen szabályozott formában mennek végbe.

De vajon a kulturálisan kódolt cselekedeteket nem lehet szintén ide, vagyis a nem stratégiai, (vagy teleologikus) operációk körébe sorolni? Végére is a kulturális kódok épp arról szólnak, hogy azokat az adott kultúrkörhöz tartozók reflektálatlanul kövessék. Mondhatni az emberi társadalmak működésének alapelve, hogy ilyen kultúrautomatákká kondicionálják tagjaikat.⁸ Nyilvánvalóan változó hatásfokkal teszik ezt, de mindenképp sikeresen telepszenek rá a társadalmat alkotó egyének többségének viselkedésére.

Távol áll tőlem, hogy a normakövető viselkedést, mint a stratégiai vagy teleologikus cselekvés ellentétjeként fogjam fel. A normakövetés szerkezetileg gyakran ebbe a kategóriába tartozik, vagyis valamilyen motivációtól indítva és különböző körülmények kalkulációja alapján folytat valaki olyan cselekvést, amely megfelel egy már megfogalmazott normának. Némely norma interiorizációja azonban lehet olyan mély, hogy követése reflexszerűen következik be. A reflexszerű cselekvést nem csak az erős interiorizáció magyarázhatja, hanem például a körülmények hosszantartó, szabályos ismétlődése, amelyre az adott cselekvés, cselekvéssor vonatkozik.

A lényeg az, hogy a cselekvés kiváltó oka nem valamilyen akarati és intellektuális tényezőkből álló konglomerátum, vagy annak struktúrája, hanem a reflexet kiváltó inger, amely a teleologikus cselekvést jellemző

operációkat megkerülve hat. A nem teleologikus cselevés tehát lehetséges, mint reflexszerűen zajló akció.⁹ Célszerűnek látom a közvetlen biológiai reflexeken túl megkülönböztetni a rutincselekvéseket, amelyek reflexszerű séma szerint zajlanak, de eredetük kulturális-civilizatorikus.

Újabb klasszifikáció következik tehát a fenti fejtegetésekből, amely alapvető distinkción alapul a hatalomgyakorlás elemzésének szempontjából. A hatalomgyakorlás mindenképp emberi cselekvés, az erre vonatkozó megfontolások mindenképp meghatározzák az adott fenomen tanulmányozását. A továbbiakban tehát abból indulok ki, hogy az emberi cselekvések – legalábbis az elemzés szempontjából releváns módon – vagy rutinszerűek, vagy teleologikus-voluntáris jellegűek.¹⁰

Hogyan modellezzük a hatalomgyakorlást, mint emberi tevékenységet a rutinszerű aktusokra vonatkoztatva? Az előzetes négyes struktúra egy ilyen esetben kétségtelenül pontosításra szorul. Amennyiben a hatalomgyakorlás lényege az akaratátvitel, úgy reflexszerű hatalomgyakorlás nem létezhet. A hatalomgyakorló félnek reflexszerűen kellene célt tételeznie, amihez egy másik ember aktivitásának indukálását is be kellene terveznie. Ez nyilvánvaló lehetetlenség. Vagy a hatalomgyakorlást kell elképzelni voluntáris-céltételező elem nélkül, vagy be kell látni, hogy nem létezhet reflexszerű hatalomgyakorlás.

Úgy vélem, hogy az utóbbi felfogás az, amire koherensebb fogalmi apparátust lehet építeni. A reflexszerű emberi cselekvést tehát nagyrészt ki lehet vonni a hatalmi viszonyok köréből, illetve specifikálni lehet a módot, ahogy a hatalomgyakorlás és a reflexszerű viselkedés összekapcsolódik.

A hatalomgyakorlás, mint az akaratátvitel által indukált és explikált interperszonális viszony értelemszerűen asszimetriát tételez ebben a viszonyban. Így a reflexszerű viselkedés csak a hatalomgyakorló részéről kizárt, hiszen valakinek be kell vinnie a voluntáris-teleologikus elemet a viszonyba. Ez viszont korán sem zárja ki, hogy a magát alávető fél

reflexszerűen reagáljon a hatalomgyakorló voluntáris teleologikus akciójára. Ez az eset asszimetriát tételez a hatalomgyakorlásként megjelenő interakció intellektuális kommunikatív síkján. A magát alávető nem hoz teleologikus döntést arról, hogy a lehetséges alávetésből vagy szembeszállásból az előbbit választja, hanem reflexszerűen reagál úgy, ahogyan ezt a hatalomgyakorló tételezte cselekvése végrehajtása előtt. Ilyen értelemben a hatalomgyakorló viszony passzív tagját talán nem is kellene magát alávetőként meghatározni, ha egyszer ő magát nem tételezi ekként.

A hatalomgyakorló – a kezdeményező fél – szempontjából azonban a másik fél cselekvése a lényeg. Az, hogy a passzív fél közben milyen önképet alakít ki, instrumentális jellegű: a kalkuláció egyik elemeként szerepel a kezdeményező fél számításaiban. Ha a hatalomgyakorláshoz készülő egyén úgy gondolja, hogy a másik ember részéről anticipált cselekvés indukálásához szükséges cselekvés-kommunikáció hatékonyságának a növeléséhez maszkírozni kell saját domináns önképet, akkor minden további nélkül megpróbálhatja saját elvárását, mint általánosan kötelezőt feltüntetni. Vagyis a hatalomgyakorló manipulálhatja a magát alávető felet. A sikeres manipuláció egyik részesete, amikor a kívánt cselekvést végrehajtó fél nem tételezi magát úgy, mint a másik akaratának alávetettje.¹¹

Úgy vélem, a manipuláció a hatalomgyakorlás elemzésének kulcsfogalma. Ahogy a fenti elemzésből is kitűnhetett, ennek lényege a másik fél önképének a befolyásolása a hatalomgyakorlás folyamatában. A hatalomgyakorlás létmódja a magát alávető személy cselekvése, pontosabban ennek megfelelése a hatalomgyakorló céltételezésének. A hatalmi viszony aktualizálásában tehát döntő szerepe van annak, hogy milyen szerepben tételezi magát az, akinek a végrehajtó, magát alávető

szerepet szánják. A megfelelő szituatív, vagy állandó szerep elfogadtatása a hatalomgyakorlás másik tartalma.

Ez a másik tartalom ugyanakkor másodlagos tartalom is. Az egyik fél céltételezésének megfelelő, a másik fél által végrehajtott cselekvés ugyanis pontos ismérv. Függetlenül az érdekeltek önképétől, ennek segítségével minden cselekvésről megállapítható, hogy az a hatalomgyakorlás megnyilvánulása-e.

A manipuláció fenti fogalma ugyanis nem zárja ki annak kétirányúságát. Nemcsak a kezdeményező fél manipulálhatja a másikat, hanem a végrehajtói szerepre szánt egyén is manipulálhatja a magát dominánsként felfogó önképét. Megteheti, hogy a lehetséges agresszió elkerülése végett saját engedetlenségét engedelmeskedésként kommunikálja.

A gyakorlatban a hatalomgyakorlás akár fordított dominancia-viszony képében is megjelenhet, amikor a domináns szerepet játszó fél, az alávetett szerepet játszó fél intenciója szerint jár el. A látszat és a valóság fordított viszonyát, a hatalomgyakorlást illetően, a közgondolkodás a leggyakrabban a házastársi viszonyban regisztrálja. Jelesül arra a gyakori esetre, amikor nem érvényesül a kulturálisan kódolt férfidominancia, de a felek a nyilvános viselkedésre vonatkozó elvárásokat nem sértik meg.

A hatalomgyakorlás folyamatában résztvevő szereplők önképe tehát igen fontos tényező. Ezek öncélú befolyásolására irányuló akciók – a manipuláció – a folyamat kiiktathatatlan elemei, de a fenomén tettenérésére mégis az első meghatározás az alkalmasabb. A gyakorlatban persze sokszor igen nehéz megállapítani, miben állt a hatalomgyakorló céltételezése, amelyet össze kellene vetni a magát alávető cselekvésével. Ez azonban mégis csak gyakorlati probléma.

A manipuláció célja nem csak az lehet, hogy az asszimetriát maszkírozza, hanem az is, hogy bevésse. A magát alávetőben ki lehet

alakítani olyan önképet, amely szerint neki nincs is más választása, mint hogy alávesse magát a dominánsként percipiált fél intencióinak. Egy ilyen önkép értelemszerűen csak manipuláció terméke lehet, hiszen egy embernek mindig lehetősége van arra, hogy a szembeszállást válassza.¹²

A legkézenfekvőbb ellenvetés az lehet, hogy vannak még a különböző fokú kényszer esetei. Archetipikus esetben a fizikai kényszer kilátásba helyezése. Elégséges ezt az egyet elemezni, hogy a kényszer enyhébb formáira is érvényes következtetést lehessen levonni.

Kényszer alatt a hatalomgyakorló fél olyan kommunikációját kell értenünk, amely az intenció közléséhez reális fenyegetést társít, annak nemteljesítése esetére. A fenyegetés mikéntjének a megjelenése a kommunikációban technikai jellegű. Az, hogy a fenyegetés verbális vagy metakommunikatív módon van kódolva, nem annyira lényeges ahhoz képest, hogy világosan dekódolható legyen. Az egyszerűség kedvéért tételezzük fel, hogy a nemteljesítés esetére azonnali és drasztikus megtorlást helyez kilátásba. Például, ahogy egy rabló fegyvert fogva szólítja fel az illetőt értékei átadására.

A hatalomgyakorlásnak ez a szélsőséges formája azonban szerkezetileg nem különbözik annak szofisztikáltabb változataitól. A potenciális végrehajtónak mindenképp dekódolnia kell a kezdeményező fél kommunikációjában lévő elvárást, aztán el kell döntenie, hogy aszerint jár-e el vagy pedig nem. Az, hogy milyen a statisztikai valószínűsége, hogy ez a döntés a végrehajtó szerep elfogadásában fog manifesztálódni, elméleti szempontból lényegtelen. Amennyiben a potenciális végrehajtó rendelkezésére álló kulturális minta szerint hiteles fenyegetésként fogható fel a másik fél viselkedése, amelyre az engedelmeskedés a bevett reakció, úgy nagy valószínűséggel hajlandó lesz pl. a rablás áldozatának a szerepét eljátszani.

Amennyiben azonban a fenyegetett fél által interiorizált kód ellenállást ír elő erőszakos fenyegetés esetére, akkor a másik variáns valószínűsége nő meg ugrásszerűen.

A kényszer tehát a hatalomgyakorlás során felhasznált manipulatív taktikák egyikeként kell felfogni. A kényszer kódjaival történő taktikázásként, amelynek a lényege, hogy a dominanciára törekvő fél megpróbálja hitelesen eljátszani azt a kényszerítő szerepet, amely alkalmas kulturálisan hódolt engedelmeskedési reflexek kiváltására.

Mi van, ha mégsem? Akár abból az okból, hogy a kezdeményező fél rosszul játssza a szerepét, vagy rosszul ítéli meg a másik rendelkezésére álló mintákat, vagy a célszemély félreérti a helyzetet, vagy nem érti félre mégis úgy dönt, hogy vállalja a nem engedelmeskedés következményeit. Ez esetben a hatalomgyakorlás, mint személyközi viszony nem jön létre. A kényszerítő intézkedés végrehajtása megtorlás formájában nem tekinthető a hatalomgyakorlás megnyilvánulásának.

Újra visszajutottunk a meg nem nyilvánuló hatalom problematikájához. Elemzésemből az következik, hogy a ténylegesen végbement hatalomgyakorláson kívül vagy túl nem létezik hatalmi viszony. De akkor hogyan ragadhatóak meg azok a tényezők, amelyek lehetővé teszik a hatalomgyakorlást.

Nevezhetjük őket dominancia-viszonyoknak. A hatalmi viszonyok kifejezés kevésbé illik az eddig vázolt koncepcióba, hiszen strukturális tényezőként implikálja a hatalom fenomenjét és nem interperszonálisként. Jelen elemzésnek viszont az a célja, hogy az adott szempontból vigye végig az elemzést a vonatkozó terminológiai konzekvenciák levonásával egyetemben.

A hatalomgyakorlás mögött tehát dominanciaviszonyok húzódnak, amelyeket elsősorban a hierarchikus viszonyoktól kell megkülönböztetni. A hierarchikus viszonyok ugyanis – a társadalomtudományok eddigi állása

szerint – szervezeteken belüli formalizált alá-fölérendeltségi viszonyban lévő pozíciókat implicálnak. Természetesen a hierarchia kifejezés gyakran utal individuumok közötti alá-fölérendeltségi vagy státuskülönbségekre, mégis egyszerűbb ezeket, mint dominanciaviszonyokat megkülönböztetni. Hierarchikusan tehát szervezeten belüli pozíciók vannak megfelelő séma szerint alá-fölé rendelve, a dominanciaviszonyok viszont emberi egyének közötti pszichológiai erősortrendet takarnak.

A hierarchiában elfoglalt hely szintén a hatalomgyakorlást elősegítő tényező. Ez kétségtelenül így van. A hierarchián belüli alá-fölérendeltségi viszony működése azonban eltér a dominanciaviszonytól. Ideális esetben ugyanis a magasabb beosztásban lévő személy nem gyakorol hatalmat beosztottja fölött. Mindketten „munkaköri leírásuk” szerint járnak el, amibe az egyéni voluntáris teleologikus cselekvésnek nincs helye, hiszen azt a pozícióval járó kész sémát helyettesítik. Egy a hierarchiában főnöki szerepet játszó egyén csak olyan utasításokat adhat beosztottjának, amelyeket ez a szerepkör diktál neki. A beosztottja is csak ilyen jellegű utasításokat hajt végre. A főnök nem tételezheti magát, mint hatalomgyakorlót, a beosztott pedig nem veti magát alá más akaratának. Az engedelmeskedést, mint viselkedésformát elnyeli a szabálykövetés.¹³

A gyakorlatban ez – vagyis hogy a főnök hatalomgyakorlónaként, a beosztott pedig magát alávetőként lép fel – mégis előfordul. Már csak azért is, mert nem lehet minden szituációt előre leszabályozni. A főnöknek – különösen ha az magas beosztású, vagyis szervezet nevében fellépő egyén – lehetőséget kell adni, hogy nem standard helyzetekben saját belátása szerint járjon el. Rutin helyett voluntáris-teleologikus jellegű cselekvést folytasson. Amivel persze megnöveli a nemteljesítés valószínűségét beosztottjai részéről. Amit azzal lehet ellensúlyozni, ha mozgósítja a dominanciaviszonyokat, amiben ő az erősebb fél.

A dominanciaviszonyok interperszonális viszonyok. Meghatározott egyének fölényét jelölik más – szintén meghatározott – egyének fölött. Értelemszerűen társas interakciók termékei. Elsősorban azoké, amelyek hatalomgyakorlás formájában történtek. Hierarchikus viszonyok esetén az előírt cselekvés végrehajtása az előírásoknak való megfelelés függvénye, dominanciaviszonyoknál a parancsvégrehajtás a korábban végbement hatalomgyakorlások következtében személyre fókuszált engedelmisségi reflex eredménye. Értelemszerűen feltételes ez a reflex-szerűség. A reflexió lehetősége a reflexekre is nyitva áll. Vagyis a dominanciaviszonyok érvényesülése is esetleges, az előző érvényesülés körülményeinek ismétlődése esetén növekvő valószínűségű kifejtet.

Minden további nélkül belátom, hogy a hierarchikus és a dominanciaviszonyok egymásra rakódhatnak. Megkülönböztetésük sokszor analitikus jellegű, azonban gyakorlati relevanciával is bír. A magas rangú emberek tényleges hatalmának vagy tekintélyének problematikája jól megragadható az ajánlott distinkció segítségével.

A hatalomgyakorlást lehetővé tévő viszonyok érvényesülésének esetlegessége mindenképp megkerülhetetlen tényező marad a fenomén elemzésekor. A „hatalomra” vonatkozó elméleti elemzések motivációjaként lehet tetten érni a késztetést ezen esetlegesség eliminálására. A hatalomgyakorlás redukciója valamilyen mögöttes tényezőre, például annak forrásaira, kódjaira, szervezeti jogi hátterére, mind a hatalom érvényesülésének automatizmusáról szólnak.¹⁴

Mire jutunk, ha abból indulunk ki, hogy nincs automatikus hatalomérvényesülés? A megfelelő terminológiai reflexió szükségesnek tűnik. A tényleges hatalomgyakorlást valószínűsítő tényezők összességét hatalom helyett hatalmi potenciálként kell meghatározni.¹⁵ Ami az embert sok más mellett jellemzi, az hatalmi potenciálja, amely szigorúan

személyhez kötött minőségi és mennyiségi paraméterekkel meghatározott valószínűségi tényező.

A hatalmi potenciál jelzi, hogy egy meghatározott ember más meghatározott emberek vonatkozásában, milyen mértékben, milyen valószínűséggel képes sikeresen hatalmat gyakorolni. A hatalmi potenciál növelését pedig az emberi viselkedést determináló és szervező motivációs tényezőként kell felfogni, és ilyen értelemben beépíteni a különböző analitikus sémákba.

A hatalomgyakorlás, mint emberi tevékenység további analitikus alegységekre bomlik. A közvetlen hatalomgyakorláson kívül megjelenik a hatalmi potenciál növelésére irányuló aktivitás. Kétségtelen tény, hogy a sikeres hatalomgyakorlás a további sikeres hatalomgyakorlásokat leginkább elősegítő tényező. A hatalmi potenciált azonban más aktivitások is növelhetik. Akár tudatosan ebből a célból hajtják őket végre, akár nem. Az elemzés szempontjából a kérdés úgy vetődik fel, hogy van-e kognitív értéke a hatalmi potenciált közvetve befolyásoló cselekvéseket osztályozó klasszifikációnak?

A hatalmi viszony, mint az interperszonalitás dimenziójában létező fenomén fogalmából következik, hogy az nem állandó, hanem időleges ill. szituatív. Vagyis nem hatalommal rendelkezők állnak szemben a hatalommal nem rendelkezőkkel, hanem különböző mennyiségű és minőségű hatalmi potenciállal rendelkező emberek küzdelméről, játszmáiról van szó. Még abban az esetben is, amikor az egymásra rakódó hierarchikus és dominanciaviszonyok olyan konstellációt hoznak létre, amelyre ráillik a hatalommal rendelkezők uralmát, a hatalommal nem rendelkezők fölött tételező életvilágbeli, illetve strukturalista-funkcionalista modell. Egyszerűen azért, mert egyetlen eset, amelyben az alárendelt kivédi a felettes intenciójának teljesítését, elegendő ennek a sémának az érvénytelenítésére. Amikor azonban a hatalomgyakorlást a különböző

hatalmi potenciállal rendelkező emberek közt folyó végeérhetetlen játszma¹⁶ egyik állomásaként fogjuk fel, a nem érvényesülő hatalom dilemmája nem áll elő. A hatalmi harcokat néha a papírforma szerint gyengébb vagyis kisebb hatalmi potenciállal rendelkező egyének nyerik meg.

A szociologikus vagyis strukturalista-funkcionalista társadalomfelfogás irrelevánsnak nyilváníthatja a statisztikailag ritkábban előforduló eseteket. A lényeg a hatalom struktúráinak, kódjainak, algoritmusainak felfedezése. Ezek segítségével meg lehet magyarázni, hogyan működnek a dolgok általában. A kivételes esetek marginálisként vagy irrelevánsként történő besorolása azonban eltorlaszolja a társadalmi változások megértésének útját, valamint a történelmi léptékű egyedi események adekvált magyarázatának lehetőségét.¹⁷

A hatalmi viszonyok elemzésének kiindulópontja egyúttal a téma relevanciáját is kiadja. A hatalmi viszonyok a voluntáris-teleologikus cselekvésekre vonatkoznak és nem a rutinszerűekre. A rutintól való eltérés adja a teleologikus-voluntáris cselekvés tartalmát. Nevezhetjük ezt a cselekvéstípust stratégiainak, esetleg reflexívnek is, a kísérlet a rutintól való eltéréshez mindenképp elkerülhetetlen eleme. Akkor is, ha az a rutint elvileg szabályozó normák alkotó értelmezése formájában történik meg a rutintól való eltérés a reflexív cselekvés alkalmával.

A reflexszerű és a voluntáris-teleologikus cselekvés kölcsönösen egymás megértésének horizontját adják. Egy emberi cselekvés ugyanis óhatatlanul társadalmi kontextusban zajlik. Lehetetlenség olyan szituációt találni, amelyre ne léteznének többé kevésbé szoros előírás-minták. Az ember nem csak a megoldandó helyzet tárgyi oldalára reagál, hanem a megoldásra vonatkozó, rendelkezésre álló mintákra is. Ugyanakkor, a stratégiai cselekvés által létrehozott új válasz egyúttal az új rutin mintájául is szolgálhat.

A hatalomgyakorlás fenoménjének elemzése lehetőséget ad a változások modellezésére. Segítségével ki lehet fejteni a soha nem volt társadalmi viszonyok létrejöttének mikéntjét és hogyanját.

A társadalom modellezésének egyik kimeríthetetlen problémája, az egyének összehangolt akciója, a kollektív cselekvés. A kollektív cselekvés magyarázata sokszor annak misztifikációja, a kollektív entitás szellemlényének formájában. Leviatánok, osztályok, struktúrák, kultúrák, kódok és társaik versenyeznek a kollektív entitásba életet lehelő mozgató akarat státusáért. Ha az emberi együttélést – leginkább a kollektív cselekvés képességét — nem akarjuk valamely kísértet kompetenciájába utalni, nem marad más, mint hogy megpróbáljuk azt egyéni akaratok és cselekvések összjátékaként felfogni.¹⁸ Mivel pedig ezek nem egyformák, megkerülhetetlen a hatalomgyakorlás konceptualizálása és az ebből adódó következtetések végigvitele.

A sok lehetséges következtetésből csak egyet jelzek befejezésül. A „hatalommal” kapcsolatban felmerülő egyik leggyakoribb szempont annak legitimitása. Legitim-e valamilyen konkrét hatalom? Ebben a formában a kérdés értelmetlen, hiszen egy adott társadalom jogrendszere, vagyis a követendő normák összessége ismert. Az államhatalmi szervek jogkövető működése legitim. A fenti terminológiával élve az államapparátus rutin működése legitim. Ami bizonyos értelemben tautológia, bár el lehet képzelni rutinszerű jogszerűtlen működést. Mi van azonban a jogilag nem szabályozott helyzetekben mutatott viselkedéssel? Klasszikus megfogalmazásban mi van a rendkívüli helyzetekről szóló döntésekkel?¹⁹

Nyilvánvaló, hogy a hatalom nehezen lehet illegitim, inkább a hatalom gyakorlása. A hatalomgyakorlás legitimitásának kérdése pedig a jogilag nem szabályozott vagy nem is szabályozható helyzetekben éleződik ki. Illetve akkor, amikor ezeket a szabályokat kétségbe vonják és/vagy különféleképpen értelmezik. Nem marad más hátra, mint a spekulatíván

előrevetítő várakozás vagy az utólagos tényleges elfogadás konstatálása. Mindenképp a hatalomgyakorlás elfogadottsága a lényeg, akár anticipálják azt, akár utólag konstatálják annak megtörténtét. Ugyanahhoz a szerkezethez jutottunk, mint a fogalom elemzésénél. A legitimitás fogalma pedig elveszíti relevanciájának nagy részét, hiszen redukálható a rutinszerű működésre. Meg lehet állapítani némiképp, játszadozva a terminológiával, hogy mivel a hatalomgyakorlás, mint aktivitás ott kezdődik, ahol a rutinszerű működés befejeződik, ezért legitimitása mindig kétséges.

A politikai terep

A további elemzés fókuszja az egyén aki hatalmat gyakorol. A hatalomgyakorlás azonban csak ritkán jelenik meg tiszta formájában mint egy aktív és passzív fél közötti interakció. Valószínűbb hogy különféle hatalmi potenciállal rendelkező szereplők játszmájának eredőjeként érhető tetten. Az elemzés fókuszában álló személyt, szerepkörénél fogva ezért a hatalmi játszmának (vagy harcok) résztvevőjeként (HJR) nevezem meg. A HJR nézőpontja adja a kifejtés perspektíváját – a további distinkciók alapján véve az ebből adódó horizontban relevánsak.

Mindenekelőtt azt kell tisztázni, hogy milyen módon jelenik meg számára a környezet legáltalamosabb formájában. Nyilvánvalóan mint a hatalmi ambíciók terepe. A terep kifejezést azért tartom a leginkább a megfelelőnek mert egybecseng a katonák által használt kifejezéssel. A hadműveletek színtere nem egynemű hanem tagolt, vannak megvédendő és elfoglalandó részei és értelemszerűen az ellenfél is ott manőverezik rajta.

A HJR által a hadműveleti terep analógiájára percipiált környezetet nevezem politikai terepnek. A terep objektumait a különféle hatalmi pozíciók adják. A hatalmi pozíció alatt elsősorban a különféle hierarchikusan szervezett intézmények szövevényében elhelyezkedő parancsnoki posztokat kell érteni.

Ezen a ponton érdemes tisztázni a választott terminológia egyik releváns implikációját, jelesül a politikai terep különbségét a politikai alrendszerhez képest. A választás két momentum hangsúlyozásának a szükségességéből adódik. Az egyik a szereplőre történő hatás jellege. A másik, a lehatárolás kérdése- amelyek kifejtését dolgozatom későbbi szakaszában ejtem meg.

Miben különbözik a politikai alrendszer hatása a politika résztvevőire a politikai terep hatásától a HJR-re?

A politikai alrendszer a legtöbbször politikai mezőként konceptualizálódik. A politikai mező mintegy átítatja azokat akik erőterbe bekerülnek így ezek már belső indíttatásuktól fogva követik annak sajátos logikáját. Népszerűen mint a vasreszeléket amely a mezőbe bekerül. A politikai alrendszert sokféleféppen írják le. A különféle szerzők számára mégsem tűnik túlzott egyszerűsítésnek a hatásmechanizmusok automatizmusként történő megragadása- akár Bourdieau politikai mezejének uralkodó habitusa legyen szó akár Luhman politikai intézményrendszerének bináris kódjáról azok interiorizált szoftverekként irányítják az ember hardvereket.

A terep szintén erőteljesen befolyásolja a manővereket amelyek rajta folynak. Ez azonban külsődleges befolyás. Ráadásul az is világos hogy a többi szereplő mozgása a terepen még fontosabb determináns tényező. A politikai terepet a HJR terepként fogja fel ahogy a katona a hadszínteret. Akik a politikai alrendszer fogalmát használják azok többnyire levezetik az érintettek viselkedését annak felépítéséből és működési logikájából. A politikai terep alkalmatlan arra hogy adottságaiból egyértelmű legyen az, hogy hogyan jár majd el a HJR.

A politikai terepnek politikai mezőként (vagy alrendszerként) történő felfoghatósága abból ered, hogy a hatalmi harcok megvívásának adott helyen és időben tapasztalt ismétlődő sajátosságait szabályként fogják fel. Az érvényes szabályok automatikus érvényesülése politikai mezővé változtatja a politikai terepet. Amennyiben azonban a hatalmi harcok résztvevőit önálló céltételezésre képes szubjektumoknak tekintjük és nem csupán a szerepüket meghatározó szabályok variálására képes objektumoknak egy determináló rendszer helyett ellenállással bíró, de alakítható közegbe kell helyezni őket.

A politikai terep fogalmába be kell építeni a politikai mező jelentésének egy részét is. A hatalmi pozíciók strukturált összességén túl a hatalmi harcok érvényben lévő szabályait terepadottságnak kell tekinteni.

A politikai terep fogalmának lényege, hogy az a hatalmi harcok megvívásának közege. Minden beletartozik, amit eme harcok során a döntések meghozatalakor, mint adottságot figyelembe vesznek. Kivéve, ami a hatalmi harcok többi résztvevőjére vonatkozik.

A szabály kifejezés itt nem valamilyen természettörvényként értelmezendő. Emberi közösségekre vonatkoztatva a szabály viselkedéssel kapcsolatban megfogalmazódó általános elvárás. Egyéni döntés kérdése, hogy valaki megpróbál-e megfelelni az érvényes elvárásoknak. Természetesen az is, hogy az elvárások korántsem koherens rendszeréből melyiknek és milyen mértékben kíván valaki eleget tenni.

A hatalmi pozíció sem más, mint egy formalizált és bejártott elvárás egy meghatározott személyi kör meghatározott utasításoknak való engedelmességére vonatkozólag. A politikai terep azoknak az általánosan osztott elvárásoknak az együttese, amelyeket a hatalmi harcok résztvevője döntései meghozatalakor figyelembe vesz. Maga a döntés azonban szólhat az elvárás ignorálásáról is.

A politika alrendszerű felfogása ahhoz vezet hogy a kutatások fókuszába a különféle terepek tipologizálása kerül. Aminek azután természetes velejárója az ideáltipizáció. A globális politikai terep különféle szegmensei között elvi-elméleti- ideológiai alapon klasszifikáló –értékelő sémák segítségével hierarchikus rendet állítanak fel. Az ideáltipizált állapothoz közeli adottsággal rendelkező szegmensek felsőbbrendűek lesznek a többiekhez képest. Ennek megfelelően keletkezik egy elváráshorizont, ami az ideáltipikushoz való közelítésből áll és ehhez képest értékelik a tényleges történéseket. Adekvát-e a globális terep bármely pontján lezajló eseményt egy ilyen horizonton értelmezni?

Elfogadom, hogy meg lehet alapozni egy igenlő választ a fenti kérdésre. Az adott dolgozat kiindulópontja azonban az elutasító válasz. A politikai terep kifejezés semlegesebb a tényleges terepadottságok értékelése szempontjából, az alrendszerénél vagy a mezőnél.

A terep kifejezés is elváráshorizontként való megjelenést implikál. Csakhogy nem egy univerzalizáló egységesítő külső megfigyelői pozíció által rávetítettként hanem az adott szegmensen mozgó HJR szempontjából.

A terep lehetséges állapotaira való rákérdezés is klasszifikációt eredményez, de nem hierarchizálót. A terep leglényegibb adottság ugyanis az mennyire egyértelműen általánosan elfogadottak, hogy az elvárások amelyekkel a HJR találkozik, mennyire képlékeny az adott politikai terep. Minél egyértelműbben, annál kevésbé képlékeny, annál kisebb a valószínűsége, hogy valaki az érvényes szabályokkal ellentétes döntést hozzon.²⁰

A politikai terep tipikus állapotai kézenfekvőek a képlékenységek szempontjából. A stabilitás és az instabilitás a két megkülönböztetendő állapot, mivel a kettő keveredésével minden közbeeső megkonstruálható. A stabil állapot jellemzője az elvárások tapasztalatilag automatikus érvényesülése, a szabálykövetés és a szűk határok közt mozgó szabályinterpretáció.²¹ A politikai terep instabil állapota arra utal, hogy nincsenek általánosan elfogadott elvárások.

A hatalmi harcok logikájának szempontjából irrelevánsak azok a teóriák, amelyek a stabil és instabil állapotokra vonatkozó értékítéleteket vagy váltakozásukra utaló evolúciós, illetve ciklikus sémákat tartalmaznak. A megkülönböztetésre azért van szükség, hogy a társadalmi átalakulások olyan modelljét lehessen felvázolni, amelyekkel a hatalmi harcok relevanciája megvilágítható. Ez a relevancia a konkrét stabil és konkrét instabil állapotok közötti átmenetekben érhető tetten, amelyekről a későbbiekben még szó lesz.

A politikai terep koncepciója alkalmas még a HJR hatalmi ambícióinak kontúrosabb meghatározására is. Az ambíciók tárgya ebben az összefüggésben a terep minél nagyobb szegmensének minél mélyebb kontrolljából fog állni. A HJR manővereit a terepen egy ilyen értelemben vett kiterjedés szerinti és mélységi expanzióra való törekvés fogja meghatározni természetesen a terepadottságok és a többi HJR akcióinak a figyelembe vételével.

I. 3 A politika lehatárolása

A politikai terep fogalmának további pontosításához a politika vagy a politikai lehatárolására van szükség. Tulajdonképpen tisztázni kell a politika fogalmat amivel dolgozom. Az eddigi fejtegetésekből az adódik mintha a hatalmi játszmák jelentenék a politikát. Ezt a következtetést fel is vállalom de az is nyilvánvaló hogy ez az értelmezés túl tág. Ha minden hatalmi harc politika lenne akkor az emberi együttélésnek alig maradnának politikán kívüli részei. A használhatóvá tétel végett tehát szűkíteni kell a fogalmat. A szűkítést azonban egy másik oldalról a közügyek szempontjából fogom végrehajtani.

A politika a közösséget érintő döntések meghozatalának és implementációjának folyamata. Ez a meghatározás az emberi cselekvések széles és nem pontosan meghatározott körére vonatkozik.

Először is milyen embercsoportot kell közösségnek tekinteni? Mennyi embernek kell és milyen módon kollektívumot alkotni ahhoz, hogy közösségnek lehessen őket tekinteni. Közösségmeghatározásom ezen szempontok szerint a lehető legszélesebb: olyan, legalább két embert magában foglaló csoportosulást értek ez alatt, amely végrehajt valamilyen kollektív akciót. Bármely véletlenszerűen összeállt, de együttes cselekvést végrehajtó, vagy semmilyen akciót végre nem hajtó, de önazonosságát újratermelő csoportosulást közösségnek kell tekinteni. A két momentum összekapcsolódása abban áll, hogy az önazonosságot csak kollektív cselekvések sorozata útján lehet megőrizni.

A másik tisztázandó momentum, hogy melyek a mindenkit érintő döntések? Pontosabban, hogyan lehet megállapítani egy döntés következményeinek hatókörzetét?²² Valaki hozhat döntést amely széles embercsoportot céloz meg anélkül, hogy bármiféle következménye lenne, és hozhat magánjellegű döntést, amiről kiderülhet, hogy igencsak általános

következményekkel jár. A mindenkit érintő döntések körébe vagy minden annak szánt döntés tartozik – ami nyilvánvaló túlzás, vagy annak, aki jogosult a kérdések ilyen kvalifikációjára privilegizált, világon kívüli helyzetet kell elfoglalnia, olyat, amelyet emberi lény nem foglalhat el.

A mindenkit érintő döntés átültetéséhez a gyakorlatba az érintett közösség kollektív akciójára van szükség.

De vajon a kollektív akciók mindig egyéni döntések következményei? Igen csak abban az esetben nem, ha kollektíven ismételt rutinfunkciókról van szó.

Amennyiben bármely együttesen végrehajtott cselekvés eltér a már rutinná válttól, az csakis egyéni döntés következménye lehet. Ebből a szempontból irreleváns, hogy hány és miféle egyéni döntés kombinációjának a végeredménye. Amennyiben nem a megszokott körülmények fennforgása esetén megismételt bevett akcióról van szó, dönteni kell arról, hogy miben álljon az akció.

A kollektív akciót megelőző döntés is mindig kollektív, de többnyire asszimmetrikuss.²³ Van aki vállalztandó alternatíva tartalmáról dönt,²⁴ és van aki arról, hogy követi-e a felkínált alternatívát. Esetleg választ a kínálatból.

Bár meghatározásom első része a funkcióra vonatkozik, úgy tűnik, ebben sem lehet kikerülni egy cselekvéseméleti megkülönböztetést. Tulajdonképpen az egyetlent, amelyre a kifejtéshez szükség van, és amely a rutinszerű cselekvést és az azt megelőző behelyettesítő döntéshozatali módot²⁵ megkülönbözteti a céltételező teleologikus cselekvéstől.

A kétfajta cselekvéstípus egymásra vonatkoztatva nyer értelmet, átalakulhatnak egymásba, és keveredhetnek. Alighanem ez magyarázza a kísértést az elméletalkotók számára, hogy egymásra visszavezessék őket. Mindkettő megtehető komolyabb önellentmondás nélkül. Minden teleologikus döntést le lehet bontani reflexekre, és beillesztésekre. Meglévő

sémák keveredésével, megfordításával leírható a legextravagánsabb céltételezés is. Másfelől a legmegszokottabb rutin is kialakult valamikor, mindenről kellett valamikor először dönteni, és bármikor újra meg lehet azt másítani.

A céltételező cselekvés különösen annak másodlagos teleológia válfaja reflexió a rutinra, és a rutin megváltoztatását célozza. Esetleg azt a célt követi, hogy a rutint megakasztó új tényezőket hárítsa el, hogy az zavartalanul folytatódhasson. Bármely egyszeri teleologikus döntés egy rutin kialakulásának csírája lehet.²⁶

A két cselekvésfajta kölcsönösen megalapozza és kontrasztolja egymást.²⁷ A rutincselekvés valamely formájának elavulása indukálja a céltételező cselekvést. Minden új rutin kialakulása egyéni céltételező döntésekkel magyarázható.²⁸

A politika tehát a közügyek intézéséhez szükséges teleologikus döntések meghozatalának és implementációjának folyamata. Ez a meghatározás még mindig elég tág, hiszen gazdasági döntések éppúgy közüggé válhatnak, akár egy műalkotás, filozófiai traktátus megalkotása, vagy egy új vallási mozgalom elindítása. Ez az ellentmondás abból az általánosan elfogadott előítéletből származik, hogy a társadalmat egymástól horizontálisan elkülönülő alrendszereknek, mezőknek, és/vagy vertikálisan elválasztható társadalmi rétegek összességéként fogják fel.

Véleményem szerint inkább úgy kell elképzelni a társadalmat, mint egy olyan rendszert, amelynek alegységei minden funkciót képesek ellátni, amit az általuk képezett makroegység ellát. Ugyanúgy, az egyes egyén is az általános funkcióknak megfelelő cselekvési és döntéshozatali sémákkal rendelkezik, amelyeket érvényesíthet tiszta formájukban is, de ugyanúgy keverheti őket, vagy lehet egyszerűen következtelen.

A társadalom antropomorf modellje igenis használható azzal a módosítással, amivel kitalálói az ókorban biológiai ismeretek híján nem

lehetek tisztában. Jelesül, hogy az organizmus minden egyes sejtje külön életfunkciókkal rendelkezik, függetlenül attól, hogy milyen funkcióra specializálódott a szervezet egészének vonatkozásában a szerv, amihez tartozik.

A társadalom egészét érintő rutinok változásával kapcsolatos döntések mindig politikai jellegűek. Nem feltétlenül politikaiak, de politikai relevanciával bírnak.

Fontos tisztázni azt, hogy bármely makrostruktúra elemzés céljából történő lehatárolása megközelítés kérdése, vagyis szubjektív. Kivéve azt az esetet, ha az összes emberi társadalmat összességében tekinti valaki a tanulmányozás tárgyának. Amennyiben a megszokott fogalommal élünk, egy társadalom alatt állami keretben élő közösségeket kell érteni. Makroközösségek azonban létezhetnek állami keret nélkül, sőt konstituálhatják magukat meglévő államokkal szemben is. Nem beszélve az államok más államoktól való függőségének igen gyakori esetéről.

Amennyiben a politika kifejezést abban az értelemben használja valaki, mint a makroközösségek közügyei intézésének a folyamatát, úgy válik fontossá a fenti politika-meghatározás kontrasztja az alrendszer-sémától. Ha a politikát valamely társadalmi alegység funkciójának tekinti valaki, akkor azt kénytelen az állami intézményekhez hozzákötni. Az állami intézmények aligha kerülhetők meg a közügyek intézésénél, ámde lehet-e azt mondani, hogy a politikai folyamatok kizárólag az állam keretein belül zajlanak?²⁹

Bármely térben és időben tetszőlegesen kiválasztott államot veszünk alapul, annak a társadalom bármely részéről érkező igényere (vagy akár imputnak is nevezhetjük) reagálnia kell. Esetleg olyan formában, hogy elmulasztja a reakciót. Teljesen reménytelennek tartom tehát azt a kísérletet, hogy a politikát intézmények meghatározott köréhez próbálják kötni.

A politikai jellegű rutin összekeverése magával a politikával az a jelenség, amely a fenti próbálkozásokat életben tartja. A társadalom rutinjaira intézmények épülhetnek, és ebből természetesen adódik, hogy az általános irányítás rutinfunkcióit, illetve az azokat közvetítő államot azonosítsák a politikával. Az ilyen absztrakciók addig relevánsak, amíg a változásokat kihagyják a magyarázandó fenomének közül.

Hasonló nehézségek merülnek fel, ha a politikát tematikusan próbálják meghatározni. Például, mint osztályharcot, vagy annak szofisztikált variánsait. Természetesen ez nem azt jelenti mintha nem lenne alapja az ilyen megközelítésnek hiszen egy társadalmi berendezkedés nem lehet egyformán előnyös mindenkinek. Azok, akik érdekeltek, vagy ellenérdekeltek bizonyos változásokban, kollektív cselekvésre képes csoportosulásokat alkothatnak. A köztük dúló konfliktus politikai jellegét – a közügyek alakulása szempontjából vett közvetlen relevanciáját – nem lehet tagadni. Eme konfliktusokat akár osztályharcnak is nevezhetjük, ha valaki eléggé nagyra tartja a problematikát tárgyaló marxista klasszikusokat. Én mellőzöm ezt a kifejezést, mert irrelevánsnak tartom a termelő erők fejlődéséről szóló fejtegetéseket, épp úgy, mint az osztályok "világszellem hordozóként" történő megkonstruálását, nem beszélve a marxista világvallás egyéb kisebb jelentőségű dogmáiról.

Mindazonáltal ha egy jobb nevet találunk rá az osztályharcnál, a társadalmi csoportok küzdelmét egy a számunkra előnyös berendezkedés kialakításáért a politika egyik fontos témájaként lehet elismerni.

Így is kérdés marad azonban, mely csoportok mely konfliktusai azok, amelyek relevánsak? Egyáltalán hogyan lehet megállapítani, mely akció releváns a társadalmi berendezkedés átalakulása szempontjából? Megint csak felmerül a probléma, hogy egyes cselekvések nem ilyen célból történnek és mégis relevánsak, mások pedig fordítva.

A rendszer átalakítása egyik megfogalmazása a fenti tematikus meghatározásnak. A rendszerátalakítás implementációja mindig a kisebb-nagyobb változásokban érdekelt és ellenérdekelt egyének és csoportosulások konfliktusa útján történik.

Fontos aláhúzni, hogy az átalakítást nem szabad egyszerű adaptációként felfogni. Kényelmes leegyszerűsítés egy külső imputokra, az azokhoz történő alkalmazkodás útján reagáló rendszerként elképzelni a társadalmat. Ilyenkor a külső ingerek mintegy előrevetítik az optimális variánst, amelyet próba-hiba módszerrel előbb-utóbb megtalálnak, és mivel létezik egy "objektíve" optimális megoldás az érdekelt racionális egyedek is egyetértésre jutnak a mindenki számára (például játékelméleti úton kiszámítható) legelőnyösebb megoldás bevezetésében.

Ehhez képest az átalakulást előidéző akciók jöhetnek belülről, az igények és módszerek pedig lehetnek inkompatibilisek az érdekelt csoportosulások számára – vagyis azok kölcsönösen erkölcstelennek és irracionálisnak tekinthetik egymás tetteit. Hogy ki volt az "irracionális", azt majd a győztes túlélők történészei mondják meg.

A politikameghatározásom funkcionális értelmezéséhez még egy vonást kell hozzáadni. Ez egy ismérv, amellyel a politika aktuális kiterjedését meg lehet határozni. Az ismérv abban az esetben releváns, ha makrotársadalmi funkciónak tekintem a politikát. Ilyen esetben fontos eldönteni, hogy események, akciók, döntések, politikai jelentőséggel bírnak, vagyis kihatással vannak a közügyekre. A közösségi rutinfunkciókat eleve ki lehet hagyni az elemzésből. Marad tehát a teleologikus döntésen alapuló cselekvések körének szűkítése.

Az eddigi elemzésekből következik, hogy ez utóbbiakat a társadalmi rutinhoz mérve lehet tetten érni, tehát politikailag azok az ügyek relevánsak, amelyek a társadalomszabályozó rutin változásához vezetnek.

E meghatározás másik oldala az, hogy olyan kollektív akciókat indukálnak, amelyek a meglévő rutin fenntartását célozzák.

A politika kiterjedése és tematikája a fenti meghatározásból következően állandóan változik.³⁰ Elméletileg olyan helyzet is előállhat, amikor a politika megszűnik, vagyis a társadalomirányítás rutinfunkciókra korlátozódik. A politikai „abszolút nulla” azonban mégsem lehetséges, mivel a konkrét erőviszonyoknak mindig van társadalmi relevanciája, illetve a társadalom kulcspozícióinak betöltése nem mehet végbe rutinszerűen.

A politika minimális kiterjedése, amikor egyetlen témája a hatalmi harc azokért a pozíciókért, amelyekből a társadalom egészét érintő döntéseket lehet meghozni. Már ha valaki megpróbálkozik ilyen döntések meghozatalával, hiszen ezek azért vannak, hogy az azokat ellenőrzők rutinszerű, tehát behelyettesítő döntést hozzanak. A politika minimális kiterjedésére éppen ez jellemző.

A maximális kiterjedés a társadalom instabil állapotára jellemző, amikor általánosan érvényes elvárások híján minden hatalmi pozíció befolyásolhatja a közügyeket, ezért mindegyikért harc, politikailag releváns küzdelem folyik.

A politika minimális kiterjedése esetén alrendszerű a politizálás folyamata, maximális kiterjedés esetén az egész társadalom és minden aktivitás átpolitizálódik, vagyis polgárháborús állapotok alakulnak ki.

A politikai szféra pulzál mind az érintettek körének, mind a témák mennyiségének és sokféleségének vonatkozásában.

A kiterjedés változása nem lenne lehetséges, ha a politizálás nem lenne egy általánosan alkalmazott cselekvési séma. Ha egy teljesen speciális funkció lenne, akkor a politizálás nem terjedhetne túl a politikai alrendszerben dolgozó specialistákon, ahogy a klasszika filológia a görögül és latinul tudók foglalatossága marad minden egyéb tényezőtől függetlenül.

A hatalmi harcok logikája univerzális. Bármely analitikuson leválasztott alrendszerben, a gazdaságtól a művészetekig-ugyanazokat, a hatalmi potenciál növelésére irányuló sémákat találjuk, mint a politikában. Ezért érthető mindenki számára ami a politikaként elfogadott területen zajlik, pontosabban ami ebből a nyilvánosságra kerül. A társadalomban mindenki hatalmi harcok résztvevője, ezért sohasem okozott gondot bármely regnáló elit radikális rotációja.

A hatalom, mint aktualizálódott befolyásolási képesség koncepciója interperszonális és instrumentális jellegű. Alkalmatlan arra, hogy a hatalmi potenciál jó vagy rossz felhasználásáról szóló morálfilozófiai vagy ideológiai koncepció alapjául szolgáljon. A hatalmi potenciál a bármilyen nem rutinszerű kollektív akció megvalósításának elengedhetetlen eszköze. Olyan eszköz azonban, amely mindig birtokosa személyéhez kötődik: nem egy semleges homogén entitás, amely valahogy úgy befolyásolja birtokosát, mint valamilyen drog, amelynek hatása a dózis nagyságától függ.

A hatalmi potenciál mennyiségileg és minőségileg behatárolt: egy meghatározott személyi kör meghatározott cselekvéseinek meghatározott mértékű befolyásolását valószínűsíti. Nyilván mindhárom vonatkozásban fellelhető egy a befolyásolási képesség csökkenését magában foglaló sáv. Mivel azonban a legnagyobb valószínűség esetén is esetleges a hatalomérvényesülés, ezek az átmeneti zónák nem érintik a meghatározást. Inkább részletezik a hatalmi potenciál minőségi és mennyiségi meghatározottságának tételét.

Természetesen a hatalmi harcok célja a hatalmi potenciál növelése, amely a minőségi jellemzőket akarja kiiktatni, és a mennyiségiakat a végtelenségig tágítani. A hatalmi harcok megvalósíthatatlan célja a totális hatalom, vagyis az esetlegességek nélküli, mindenkivel szemben érvényesülő hatalmi potenciál. Ami valóban elérhető a hatalmi harcok

során, az a befolyásolási képesség célcsoportjainak növekedése és minőségi-mennyiségi behatárolódásának csökkenése. De cél lehet a hatalmi potenciál jellegének az átalakítása is. A hatalmi potenciál instrumentális jellegű, ezért szükség lehet arra, hogy valamely cél elérése végett, például egy kis csoportra kiterjedő, de az ahhoz tartozókat igen erőteljesen befolyásolni képes hatalmi potenciált megpróbáljanak átalakítani egy nagyobb csoportot kisebb mértékben befolyásolóvá. Az efféle taktikák részletezésére később keríték sort.

A politikai terepviszonyok tényleges sokféleségének érzékeltetéséhez tehát egy kétszintű politikameghatározásra van szükség. A funkcionális rész a léptékrelevancia és a nemrutin-teleologikus összetevő kiemelését szolgálja. Eszerint a mindenkori politikai a mindenkori közügyekre vonatkozik, a mindenkit érintő ügyekre vonatkozó teleologikus döntések meghozatalát és azok nem rutin kollektív cselekvéseken keresztüli implementációját jelenti. E meghatározás segítségével ki lehet zárni a politikáiból a kisléptű és rutinszerű társadalmi megnyilvánulásokat. Ugyanakkor érzékeltethető hogy a politikai terep a társadalomban fellelhető hatalmi pozícióknak nem valamilyen fix részére terjed ki, hanem igen dinamikusan visszaszorulhat vagy kiterjedhet előző állapotaihoz képest. A dinamizmus lehetőségeinek magyarázatául szolgál a másik politikameghatározás, amely azt a személyközi viszonyok egy specifikus jelenségében- a hatalmi harcokban ragadja meg. Az emberi együttélés kikerülhetetlen összetevője, hogy az emberek különböző hatalmi potenciál birtokában vesznek ezekben részt. A hatalmi potenciál maximalizálására szolgáló praktikákkal³¹ tehát mindenki találkozik, valamilyen mértékben mindenki elsajátít belőlük valamit. Úgy gondolom, hogy ezen technikáknak vannak univerzális elemei amelyeknek együttesét a hatalmi harcok logikájaként elemzésem második részében megpróbálom összefüggően kifejteni.

Előtte azonban beszélni kell még arról, hogy milyen relevanciája van a hatalmi harcoknak a társadalom dinamikája szempontjából.

Egy instrumentális társadalmi szerződés modell

A fő kérdés a társadalmi berendezkedések stabilitásának vagy éppen képlékeny voltának magyarázata, amely viszont a makrotársadalmi struktúrák, és az azokat alkotó egyének és csoportosulások viszonyulásának a problémájára vezethető vissza.³² Nevezetesen arra a kérdésre, hogy mi készíti az egyéneket és az identitástudattal rendelkező (vagyis nemcsak szociológiailag konstruált) csoportokat arra, hogy rendszerkonform viselkedési mintákat kövessenek.³³

A válasz attól függ, hogy milyen antropológiai vagy cselekvéseméleti modell talaján áll a válaszadó. Ha valaki a racionálisan önző egyént veszi alapul, akkor a rendszerkonform viselkedés az egyéni haszon függvénye lesz. Vagyis az ilyen egyén, vagy az ilyen egyénekből álló csoport akkor tartja be a normákat, ha az előnyösebb, mint megszegni azokat. Az előny lehet pozitív, vagyis ténylegesen elért haszon, és lehet a normaszegésért járó büntetés elmaradása.

A fenti modell tiszta formájában tarthatatlan, nemcsak a valóságtól való elrugaskodott volta miatt.³⁴ A potyautas effektus az egyik megoldhatatlan dilemma, vagyis az, hogy a szabályok egy részének be nem tartása nélkül jár egyéni előnyökkel, hogy emiatt a büntetés jelentős kockázatát kellene vállalni.³⁵ Ez pedig tönkreteszi az önkéntes normakövetésre épülő társadalmi intézményeket, ellehetetleníti a komoly mozgósítást igénylő kollektív akciókat.

Arra sem ad magyarázatot a racionálisan önző egyénekből álló társadalom modellje, hogy hogyan történik a szűkösen rendelkezésre álló javak elosztása. A racionális önzés alapján megmagyarázhatatlan, hogyan tolerálhatja a lakosság többsége a javak egyenlőtlen elosztását, például azt, hogy más töltsen be a kisszámú kulcspozíciót.

Ezt a modellt két módszerrel lehet működőképpé tenni. A két egymásra vonatkozó tényező bevezetésével, amelyek a közjó és a szocializáció.³⁶

Az egyén önzését korlátozni kell azáltal, hogy néhány – a közjóra vonatkozó – normát kivonnak a hatásköréből. Vagyis el kell érni, hogy ezek betartása ne legyen a közvetlen haszonkalkuláció függvénye. Ezt az operációt nem lehet racionálisan megalapozni. Ehhez vagy valamilyen kollektív eltiltást kell tételezni, amely saját szempontjait valahogyan érvényesíti az őt alkotó egyénekkal egyéni racionális önzésével szemben.³⁷

Az egyéni szempontból irracionális viselkedést a megfelelő szocializáció útján lehet biztosítani. Amennyiben bizonyos normákat idejekorán és elég erősen interiorizáltak, akkor azok követésének helyességét nem kérdőjelezzük meg.³⁸ Vagy csak olyan kevesen, hogy azokat a többieket elrettentő szigorral lehet büntetni.

A társadalmi stabilitás tehát annak függvénye, hogy adottak-e az eredményes szocializáció feltételei.³⁹ Amennyiben az adott berendezkedés stabil, nyilván eredményesen interiorizálja alapszabályait. Illetve azért stabil, mert erre képes. Ilyen körkörös magyarázatot a racionális sémára is rá lehet építeni: ha majdnem mindenki betartja a normákat, olyan nagy lesz a valószínűsége, hogy a normasértőket megbüntetik, hogy irracionálissá válik ezt kipróbálni.

Az utóbbi magyarázat egy másik antropológiai modellre épül, amely gyakorlatilag egy programozható számítógépnek tekinti az egyént. Mindenesetre tény, hogy ebből kiindulva a társadalom stabilitását annak örökös újratermelődését hézagmentesen lehet magyarázni.

Arra a kérdésre nem lehet válaszolni csupán, hogy hogyan alakult ki az adott, önmagát elvileg a végtelenségig újratermelni képes berendezkedés.

A társadalmi stabilitás problematikáját abból a szemszögből is érdemes megvizsgálni, hogy nem egyéneket, hanem társadalmi csoportokat tekintünk alegységeknek. Ezekkel kapcsolatban már megjegyeztem, hogy olyanokat van értelme alapul venni, amelyek nemcsak szociológiai absztrakció termékei. Abból kell tehát kiindulnunk, hogy a társadalmat olyan csoportosulások alkotják, amelynek tagjai tényleges csoportidentitással rendelkeznek.

Az ilyen csoportosulásokat én szubkultúrának nevezem.⁴⁰ A szubkultúra egy saját – a társadalom többi releváns csoportosulásától eltérő – normákat szocializáló közösség. A szubkultúrát tagjainak identitása és lojalitása különbözteti meg a valamely ismérv alapján elméleti úton konstruált rétegtől. Az, hogy a szubkultúra egy mérhető ismérv által elhatárolható csoportot fog össze lehetséges, de nem szükségszerű. A divatos magában való- magának való megkülönböztetést a kétfajta társadalmi csoport közötti összefüggés hiánya miatt tartom megalapozatlannak. A hasonló életviszonyok között élőket persze csábító dolog magában való osztályként kezelni és keresni azokat a tényezőket, amelyek révén egy ilyen csoport szubkultúrává vagy – marxista terminológiával élve – magának való osztállyá változik. Sőt, amikor konkrét példát hoznak fel a folyamat végbemenetelére, az is egy megalapozatlan absztrakció. A marxista tömegpártok és szakszervezetek által összefogott emberek alkotta szubkultúra nem azonos a munkásosztállyal még akkor sem, ha valóban az ebbe a szociológiai kategóriába tartozó emberek alkotják is a többségét. Az, hogy a marxista ideológiával operáló politikai vállalkozók stilizált munkás képpel dolgoznak és osztályérdekek képviselőit vindikálják maguknak, még nem jelenti azt, hogy a valóságban létezne az emberek életviszonyaiból emanálódott osztálytudat. Ami ténylegesen létezik, az a szubkultúrával

történő azonosulás, amelynek kialakítása és fenntartása politikai erőfeszítések eredménye.

Az egyértelmű, hogy ha reális tényezőknek a szubkultúrákat tekintjük, akkor elkerülhetőek azok a skolasztikus fejtegetések, amelyek létező csoportosulások tényleges akcióit próbálják szociológiai tényezőkre visszavezetni. Elkerülhetők azok a "dilemmák", amelyek abból a mindennap újraismétlődő jelenségből adódnak, hogy ellentétesen viselkednek ugyanazon szociológiai kategóriákkal leírható emberek, vagy különbözőképpen más-más társadalmak szociológiailag analóg csoportosulásai. A magyarázatok akkor válnak végképp zavarossá, amikor összekevernek szubkultúrákat és szociológiailag konstruált csoportokat. Amit meg lehet tetézni azzal, ha szociológiailag próbálják levezetni szubkultúrák paramétereit.⁴¹

Én mindenesetre abból indulok ki, hogy a szubkultúrák azért vannak, mert valamikor megszervezték őket, jellegzetességeik pedig kialakulásuk (politikai) körülményeinek lenyomatai.

A szubkultúrák kategóriájának bevezetése egy megoldási lehetőséggel, és egy újabb probléma felmerülésével jár együtt. Az egyén normakövetésének fókuszusa a makrotársadalomról átkerül a szubkultúrára, amihez tartozik. Mivel a szubkultúra kisebb, egyneműbb, könnyebben alakít ki lojalitást és könnyebben szocializál. Egy kisebb, egyneműbb közösség újratermeléséhez egyszerűbb normákra van szükség. Az identitástudat könnyebben alakul ki, amikor az a hasonszőrűekből álló kisebb csoporthoz kell hogy kösse az egyént.

A társadalmi stabilitás problémáját ezzel a módszerrel nem lehet megoldani. Annyi történik, hogy a problematika áthelyeződik egy kisebb, könnyebben értelmezhető egységre. Ez által a megválaszolendő kérdésnek egy újabb formáját kapjuk, amellyel helyettesíteni lehet az első variánst vagy azzal párhuzamosan lehet használni. Ez a kérdés így hangzik: hogyan

tartható fenn a társadalom legfontosabb szubkultúrái között egyszer már kialakult viszonyrendszer.

Ha a makrotársadalmat egyének közvetlen társulásaként fogja fel valaki, akkor a stabilitás az egyéneknek az integrációt biztosító normákhoz való viszonyulására kell modellt kidolgozni. Ha beiktat egy közvetítő közösséget, akkor eme közösségek egymáshoz való viszonyulásáról kell képet alkotna. Az utóbbi esetben a társadalmi integráció normái nem az egyének, hanem a releváns csoportosulások a szubkultúrák egymáshoz való viszonyát fogják szabályozni.

A szubkultúrák beiktatása talán annyi haszonnal jár, hogy a hierarchiaelfogadás problémáját leegyszerűsíti.⁴² A kis csoportokon belüli hierarchia kialakulása gyakorlatilag egy természeti jelenség következetességével ismétlődő folyamat. Mivel az emberek végtelenül sokfélék, ha kevesen alkotnak egy csoportot, mindenkinek jut szerep. Legalább is minimális konfliktus útján tisztázni lehet, hogy ki milyen szerepet játsszon. Az egymást kölcsönösen, ismerő kis létszámú emberekből álló csoport tagjai magától értetődőnek fogadják el a különböző adottságokkal rendelkező emberek különböző szerepét, ezzel együtt egymáshoz képesti hierarchikus elhelyezkedését. Az elfogadottságot az adja, hogy az szerepre irányul, amelynek tartozéka a hierarchián belüli helyzet. A hierarchia megváltoztatása szerepcserét jelent. A ténylegesen végbement szerepcseré nem érinti magát a hierarchiát.

A társadalom integrációja és átalakulásai szempontjából a mennyiségnek döntő szerepe van. A mikroszint magától értetődőségei bizonyos mennyiségi korlátok között érvényesek. A makroszintek működése azonban semmi esetre sem képzelhető el az alacsonyabb szintek önműködése nélkül.

A fenti distinkció az elemzés későbbi fázisában lesz hasznos, a probléma magját nem érinti. Nem az a kérdés ugyanis, hogy a szabályok kikre, milyen csoportokra vonatkoznak, hanem hogy miért követik őket.

A lehetséges válaszoknak, pontosabban azok antropológiai posztulátumainak komoly gyengéi vannak. A racionális önzés, mint egyéni cselekvési séma csak egy ideális társadalmat alapozhat meg. Azt is csak abban az esetben, ha ezek az egyének valamennyien egyformán olyannyira racionálisak, hogy kölcsönösen lemondanak a közvetlen egyéni haszonról a közjó élvezetéből hosszú távon rájuk eső előnyükért, ráadásul komoly és egynemű társadalomtudományi és filozófiai előképzettséggel rendelkeznek ahhoz, hogy egyet tudjanak érteni a közjó mibenlétében, valamint el tudják fogadni a közjó érvényesítéséhez szükséges erőfeszítés rájuk eső részét. Ez nyilvánvaló képtelenség.

Amennyiben az a kiinduló pont, hogy az egyén tetszőlegesen és abszolút normakonform viselkedésre szocializálható, úgy a társadalmi stabilitás magyarázata nem probléma. Ez viszont a társadalmak végtelen sokféleségét és állandó átalakulását teszi megmagyarázhatatlanná. Hiszen egy adott norma rendszert hézagtalanul követőre szocializált népességgel sohasem lehetne új mintákat elfogadtatni.

Nem szabad megfeledkeznünk a különböző mértékben komolyan vett antropológiai pesszimizmusból adódó következtetésekről sem. Ez tulajdonképpen a racionálisan önző egyén koncepciójának az (abszolút) önzés irányában extrapolált változata. Az ilyen embert csak a félelem tartja vissza a normaszegéstől, tehát a társadalmi stabilitás a társadalom vezetői által alkalmazott terror hatékonyságának a függvénye. Az antropológiai pesszimizmusra alapozott elméletek a diktatúra elkerülhetetlen és szükséges voltáról valamint hatékony alkalmazásáról szólnak. Legfőbb gyengéjüket abban látom, hogy nem foglalkoznak a diktatúrát gyakorló egyén vagy egyénekre vonatkoztatott antropológiai pesszimizmussal. Ha az

ember olyannyira gyarló, akkor gyarló a diktátor is, és ebben az esetben nincs rá garancia, hogy annak akciói nem ássák alá a diktatúrát és egyúttal az arra épülő társadalmi stabilitást is.

A létező társadalmi szerződés-elméletek gyengéi is a fentiekben találhatóak. Abból indulnak ki, hogy az embernek van valamilyen egyértelműen meghatározható alaptermészete, amelynek megfelel egy ideális társadalmi berendezkedés. A társadalmi szerződés ezt a berendezkedést alapozza meg.⁴³ Így a társadalmi szerződések az ideológia műfajába tartoznak, hiszen nem a létező társadalmak működésére vonatkoznak, hanem az ideális társadalom szerkezetére.

Azért választottam mégis a társadalmi szerződés terminust, mert az egyértelműen az egyén és a társadalom viszonyára vonatkozik; ez a kifejezés implikálja, hogy az egyén viselkedéséből kell valahogyan levezetni a társadalmi makrostruktúrák létét. Az én társadalmi szerződés-konceptióm is arra vonatkozik, miként adhatják ki az egyéni akciók az önazonosságát hosszútávon megtartani képes (makro) társadalom szerkezetét. A koncepció azért instrumentális, mert nem az ember alaptermészetének megfelelő társadalmi berendezkedésre vonatkozik, hanem arra, hogyan alapozódik meg bármiféle stabil társadalmi berendezkedés.

A fentiek fényében fölösleges, hogy részletes kritikát gyakoroljak, az ismertebb társadalmi szerződés elméletek fölött. A legnagyobb hasonlóságot alighanem Hobbes nézeteivel lehet kimutatni. Már csak azért is, mert a természeti állapotot nála a "mindenki harca mindenki ellen" jellemzi és ezt az állapotot kell megszüntetnie a társadalmi szerződésnek.

A Hobbes féle természeti állapot⁴⁴ mégsem ugyanaz, mint az én koncepciómban szereplő instabil állapot. Azt ugyanis nem annyira az egyének közötti általános ellenségeskedés, mint inkább a releváns szubkultúrák közötti harc jellemzi.⁴⁵

Egy bármely polgárháborús helyzet által szemléletesen illusztrálható instabil állapotot könnyen el lehet gondolnia, amint az újratermeli magát. Ilyen viszonyok között az egyén biztonsága attól függ, mennyire erős a szubkultúra amihez tartozik. Ebből következően minden csoportosulás a lehető legnagyobb könnyörtelenséggel jár el azokkal szemben, akik deviáns viselkedésükkel közösségük kohézióját gyengítik. A hosszútávú racionalitás azt diktálja az egyénnek, hogy önként legyen végsőkéig lojális szubkultúrájához, amelytől egyéni túlélése is függ, a rövidtávú racionalitás pedig az azonnali megtorlástól való félelem formájában hat ugyanebbe az irányba. Ez az alaphelyzet egykettőre interiorizált normává válik, amelynek a követésén a többség el sem gondolkodik.⁴⁶

Az instabil állapotokat éppúgy el lehet tehát gondolni, önfenntartó rendszerként⁴⁷ mint a stabilakat. Bármilyen antropológiai-cselekvéseméleti modellt vegyen valaki alapul, vagy ezek valamilyen keverékét, a már meglévő állapot újratermelődése kézenfekvő.⁴⁸ A két állapot megkülönböztetése azonban sugallja az egymásba való átalakulásukat.

A stabil társadalmi berendezkedés kialakulásának momentuma nem képzelhető el másként, mint a megelőző instabil állapot megszűnése. Ez viszont igaz fordítva is.

Az általam javasolt modell kulcsa, hogy a kétféle állapot egymásra való vonatkoztatását az érintettek által ténylegesen megélt történelmi élményként konceptualizáljuk.⁴⁹

Maga a kétfajta periódus megkülönböztetése is implikálja az egymásra vonatkoztatottságnak ezt a közvetlenségét. Az instabilitás éppúgy önújratermelésre képes állapot, mint a stabilitás, így akik egy ilyen helyzetben szociálizálódnak felfoghatják azt normálisan stabilnak. Ami kikerülhetetlenül töréspontként fixálódik az emberek felfogásában a megszokott (stabil vagy instabil) állapot megszűnése. Az, hogy egy ilyen

töréspontot aztán forradalomként vagy a gyors evolúcióként könyvelnek el az adott dolgozat szempontjából nem túl fontos.

Megjegyzem, hogy a forradalom és evolúció megkülönböztetése sokféle spekuláció alapjául szolgálhat. Meg lehet határozni ismérveket, elmélkedni lehet az átalakulások sebességének üdvös mértékéről, stb.⁵⁰ Mindezekhez magától értetődőnek kell tekinteni, hogy a társadalom szerkezete valamely (evolúciós) sémát követve fejlődik és korábbi formák valamiképp kihordják utódaikat. Én megpróbálom komolyan venni azt a nyilvánvaló tényt, hogy a társadalom bármilyen berendezkedése levezethetetlen az előző szerkezetből. Vagyis ezt többé kevésbé hitelesen csak visszamenőlegesen tették meg, a jövőre vonatkoztatva soha. Hacsak nem volt a jóslat dodonai vagy önbeteljesítő, vagy egy szerencsés lóversenytip analógiája.

Valamely társadalmi berendezkedésnek csak, a változatlan formákon történő újratermelődése képzelhető el, önfenntartó folyamatként.⁵¹ A változásokat az azokat kiváltó különleges impulzusokból kiindulva lehet elgondolni. A berögzült rutin értelemszerűen nem lehet ilyen impulzusok hordozója. Ilyen szerepet csak egyéni akciók játszhatnak amelyeket a kollektív akciók magjában is tetten lehet érni.

A társadalom stabil állapotát tehát az jellemzi, hogy azt tagjai stabilként élik meg. Maga a stabilitásélmény azonban kétféle lehet. Az egyik, mint a múlt formáinak változtathatatlansága, a másik viszont, mint az átélt instabilitás kontrasztja, a kiszámíthatatlanság a normahiány szintjének egyértelmű csökkenése. A stabilitás önnön háttérét is adhatja és megjelenhet az instabilitás horizontján is.

Az instabilitás állapota ezzel szemben csak a megelőző stabil állapot vonatkozásában érzékelhető. A kiszámíthatatlanságot nem lehet intézményesíteni, sem állandó változások nélkül fenntartani. Egy másfajta kiszámíthatóság az egyik stabil állapotot különbözteti meg a másiktól, míg

az instabilitást az állandó változások okozta kiszámíthatatlanság jellemzi. Tiszta formájában olyan kiszámíthatatlanság, amely mindenre érvényes. Ilyen értelemben a megelőző stabil állapothoz képest a társadalom minden tagjának és szubkultúrájának romlanak az életviszonyai.

A stabilitás alapja az elfogadottság. A legitim berendezkedések stabilak. A legitimitás – mint hivatalosan lefektetett szabályoknak megfelelően végrehajtott szertartások általi igazolás – a stabilitás fennmaradásának egyik aspektusa. A kialakulás szempontjából viszont a legitimitás mint tényező irreleváns, hiszen az instabil állapot jellemzője a mindenki által elismert normák hiánya. Elismert normák híján lehetetlenség a szertartások megfelelő végrehajtására mint legitimáló tényezőre hivatkozni.

Az új berendezkedés keletkezésekor legitim az, amit elfogadnak. Szokások híján csak egy megegyezés lehet az alap, vagyis a társadalmi szerződés. Az instrumentális értelemben vett társadalmi szerződés tartalma az instabil periódus alatt folyó szubkultúraharcok egy olyan stádiuma, amely képes elég hosszú időn keresztül fennmaradni ahhoz, hogy megszokottá, bevetté váljon elkezdheti újratermelni magát.

A társadalmi szerződés nem szerződés olyan értelemben, hogy kölcsönös előnyök alapján, kényszer nélkül kötik meg az érdekeltek. Mégis szerződésnek tekintem az új berendezkedés geneziséét, mivel mind a kölcsönös előnyök, mind az önkéntes elfogadottság momentumai jelen vannak.⁵²

A stabilitás mindenki számára előnyösebb, mint az instabilitás, annak ellenére, hogy az újonnan megszilárduló berendezkedés sem kínál minden félnek egyforma előnyöket. A szubkultúraharc időszakának általános bizonytalanságától való megszabadulás lehet az a tényező, amely társadalmi csoportokat és egyéneket számukra viszonylag kedvezőtlen állapotok elfogadására készíti. Ha jelentős szubkultúrák nem fogadják el

az új helyzetet, az instabilitás kora folytatódik, a stabil periódus pedig átmenetinek bizonyul. Az erőviszonyok átrendeződésének drámai lelassulása nem is magyarázható másként mint azzal, hogy nem maradnak elegenden azok az újabb átrendeződésekért síkra szálljanak.

A társadalmi szerződés megkötésében a releváns szubkultúrák elitjei vesznek részt. Azok részvétele viszont tényleges, mert el kell dönteniük, elfogadják-e a kialakult helyzetet, vagy pedig tovább próbálkoznak a számukra kedvezőbb erőviszonyok létrehozásával.⁵³

Az egyén a társadalmi szerződés megkötését úgy érzékeli, hogy a többi szubkultúrával való ellenségeskedés ritualizálódik,⁵⁴ vagy hogy megszűnik a szubkultúra, ahová tartozott.

Az egyén döntése abban áll, hogy elfogadja-e vezetői döntését a többiekkel kötött fegyverszünetről. Megteheti, hogy ellenszegül, és megpróbálja megdönteni az árulónak kikiáltott vezetőket. Minden azon múlik, milyen mennyiségi és minőségi jellemzőkkel bír a vezetők hatalmi potenciálja. Vagyis milyen mértékben és milyen arányban tudják befolyásolni az általuk vezetett szubkultúrát.⁵⁵

A társadalmi szerződések tartalma sokféle lehet, de két témában egyértelműnek kell lennie. Az egyik a társadalom és a társadalmon kívüliek közötti határ meghúzása, a másik a társadalmi elit rekrutációjának köre és módjai. Vagyis ezekben a kérdésekben feltétlenül egyetértésre kell jutnunk a releváns szubkultúráknak, hogy működőképes társadalmi szerződést köthessenek.

A társadalmon kívüliek a társadalomnak azok a tagjai és szubkultúrái, akikre a társadalmi szerződés, mint ellenségekre vonatkozik. Két fő kategóriájuk van: a bűnözők és az eretnekek.

Az eretnekek azok az egyének vagy szubkultúrák, amelyek elutasítják a társadalmi szerződés rögzítette berendezkedést. A berendezés igazolására előbb-utóbb létrejön egy metaideológiai konstrukció,⁵⁶ amely nem feltétlenül

koherens, és nem is mindegyik aspektusa hivatalos. Az eretnecség akkor a leglátványosabb, amikor eme metaideológiai konstrukcióval szemben valaki létrehozza a magáét, amelyet az adott szubkultúra tagjai osztanak.

A bűnözőket meg kell különböztetni az alvilágtól. A bűnözők egyének, akik köztörvényes bűncselekményeket követnek el. Az alvilág szubkultúra, amely tényleges, de társadalmi szerződés által el nem ismert funkciót lát el. El nem ismert emberi szükségletek kielégítése végett el nem ismert módszereket alkalmazó, el nem ismert minitársadalom vagy szubkultúra az alvilág.

A társadalom a fenti kategóriákba tartozó emberekkel szemben egységet alkot, hogy megsemmisítse azokat. A társadalom a társadalmon kívüliekkel állandó, totális háború állapotában leledzik. A legitim erőszak valójából nem az állam ismerve, hanem a társadalom előjoga a társadalmon kívüliekkel szemben, amelyet az többnyire valóban az államon keresztül gyakorol. Nyilvánvaló azonban, hogy az állam, legyenek bár erőszakszervei, nem gyakorolhat bárkivel szemben legitim erőszakot. Csakis azok ellen, akik ellen mindig – vagyis a társadalmi szerződés megkötése óta – gyakorolta: a társadalmon kívüliek ellen.

A bevett szubkultúrák, illetve az általánosan elismert normákat követő egyénekekkel szemben az állam nem gyakorolhat legitim erőszakot. A szokatlan erőszak illegitim erőszak.

A társadalom és a társadalmon kívüliek megkülönböztetése értelemszerűen csak a stabil periódusokra alkalmazható. Mindazonáltal ez a viszonyulás tökéletesen modellezi az instabil periódusok szubkultúráinak egymáshoz való viszonyait. A stabil periódusok törvénytisztelő polgárának az elutasító viselkedése a köztörvényesekkel szemben ugyanaz, mint amelyet az ellenségeskedő szubkultúrák tagjai követnek egymással szemben.

Ezt a fajta viszonyulást, mint az erőszak nyelvén folyó kommunikációt is meg lehet határozni. Az emberi viszonyoknak ez az alapnyelve, amelynek struktúrája minden korban egyformán érthető a szembenálló vagyis ellenérdekelt feleknek.

Az uralommentes kommunikáció nyilvánvalóan jámbor ábránd, akárcsak az univerzális érvényű racionalitás. Valójából csak többé-kevésbé elfogadott kommunikációs készletek, valamint azok rendezőelvei léteznek. Egy-egy ilyen készlet azonban magától értetődővé tesz dolgokat és kimondhatatlanná másokat, többek között uralmi viszonyokat, hierarchiákat. Vannak olyan ellentétek, amelyek szimbolikus kihordására a korszak kommunikációs készlete alkalmas.⁵⁷ Nyilvánvaló azonban, hogy mindig lesznek olyanok, akik a nekik megfelelő nyelvezetet és racionalitást próbálják érvényesíteni. Amennyiben a nyelvi kommunikáción túl minden cselekvés kommunikatív vonatkozását számításba vesszük, úgy a szimbolikus erőszakot a hatalmi harcok egyik aspektusának kell tekinteni.

Az érvényes metaideológiai konstrukció, amelyet csak marginalizált szubkultúrák vonnak kétségbe,⁵⁸ épp úgy a stabilitás ismérve, mint a ritualizált formában megvívott hatalmi harcok.⁵⁹ A szubkultúrák alapnyelven – tehát erőszakosan – folyó kommunikációja az instabil korszak alapismérve. Ugyanakkor a stabil korszakok idején is létezik a totális szembenállás formáját öltő viszony a társadalom és a társadalmon kívüliek között.⁶⁰

A két ideáltípusított állapot között rengeteg átmeneti stációt lehet konstruálni, aminek azonban nem látom értelmét. A tényleges állapotok sokféleségét úgysem lehet beskatulyázni. A két vonatkoztatási pont között mégis el lehet helyezni a konkrét elemzés adta állapotokat.

Bármilyen állapotot rajzoljon is fel az elemzés, a két ideáltípusított állapottól bármilyen távolságra, az nem jelenti azt, hogy egy adott pillanatban fixált inga képére lehetne azt kezelni. Az ingánál természetes

mely irányba, folytatódik a mozgás. A társadalomfejlődés azonban nem követ semmilyen determinisztikus sémát, olyat sem, amely a szubkultúraharcok és status quo-k váltakozásából áll. Nem lehet ugyanis mérni azt, hogy mekkora ellentétek vezetnek szubkultúraharchoz, és melyeket lehet még ritualizált formában kezelni. Mint ahogy arra sem lehetséges receptet gyártani, mennyi idő alatt érik meg a szubkultúraharc idején egy új társadalmi szerződés megkötésének lehetősége. Az pedig magától érthető, hogy a társadalmi szerződés tartóssága sem az objektív valóságnak való megfelelés következménye, hanem a fenntartásban érdekelt és ellenérdekelt csoportosulások erőviszonyain múlik.

Valószínűségek vannak, természetesen. Az én célom azonban nem az, hogy természettörvények helyett csak valószínű kauzális sémákat állítsak fel. Vagyis ha "X és Y feltétel adott, akkor Z következmény lép fel", sémában a "valószínűleg Z következik be" módosítást eszközöljem. Csakhogy ezzel ugyanoda lyukadunk ki, mint bármely szociologikus sémánál: az olyan kérdések, mint: miért nem úgy történtek a dolgok, ahogyan valószínűleg történniük kellett volna, vagy miért csak utólag egyértelmű, hogy éppen úgy kellett történni az eseményeknek, ahogy megtörténtek, megválaszolatlanul maradnak.⁶¹

És ez teljesen természetes, hiszen semmiféle tényleges változás nem valószínű. Amennyiben abból indulunk ki, hogy az objektív kényszerek statisztikailag érvényesülnek, akkor ez a kényszer mindig a rutin ismétlődése felé fog hatni. A megszokottból való kilépés mindig valószínűtlen. Az én eszmefuttatásom a valószínűtlen események valószínű vonatkozásairól szól.

A történések magyarázatából nem lehet kiiktatni azokat az elemeket, hogy emberek milyen konkrét döntéseket hoztak. Elméletem arról szól, hogyan befolyásolja ezeket a döntéseket a hatalmi harcokban való részvétellel járó szükségszerűségek.

Jegyzetek

¹ A fenomenológiai előfeltevés-mentesség – mely egyféle magatartást és irányzatot jelöl és ezt nem sportból teszi, de nem is profetikus, világmegváltást ígérő lármával-értelméből adódik, hogy az általa gyakorlott kritika utánajár annak, ami a probléma: felvetés és a fogalmi explikáció szemléletszerinti alapját (a tapasztalatot fenomenológiai értelemben véve) képezi.

Martin Heidegger: Megjegyzések Karl Jaspers Világnézetek pszichológiája című művéhez. in. Útjelzők Osiris 2003, 15 o.

A fenomenológia fogalom értelmezéséről lásd pl. *Klaus Held: Heidegger és a fenomenológia alapelve in Metszéspontok. A fenomenológia és a hermenentika határvidéken. Harmattan 2001., 36-62. o.*

² A hatalom, mint kommunikációs kód elméletét Luhman fejtette ki. *Никлас Луман: Власть. Практика Москва 2001.*

A luhmani elmélet legtalálhatóbb kritikája, a strukturalista-funkcionalista paradigmán belül maradván Münchtől származik.

Richard Münch: Politika és nem-politika a politikai szabályozás, mint alkotó folyamat. In Az Európa projekt. Bp. 2001, 11-53. o.

³ Power is the ability to realize one's goals, whatever they may be, and whatever obstacles may put in one's way.

Jon Elster: Political psychology. Cambridge University Press, 1993 p. 97

A célirányos, elsődlegesen a résztvevők sikerre irányultsága által vezérelt interakciókat analitikailag kielégítően körülhatárolhatjuk mint stratégiai cselekvéseket.

Jürgen Habermas: A társadalomtudományok logikája. Atlantisz 1994, 274. o.

Habermasnál ez a kommunikatív cselekvés ellentéte. Én úgy vélem, hogy mindkettő az emberi cselekvés, az esetek többségében, csak analitikusan elkülöníthető aspektusa.

⁴ Természetesen ez nem csak az alávetettre hanem minden politikai kapcsolatra érvényes pl. a nemzetközi politikában kötendő szövetségekre: “Perceptions of intent play an especially crucial role in alliance choices.”

Stephen M. Walt: Alliance Formation and the Balance of World Power. in: The Perils of Anarchy: Contemporary Realism and International Security Edited by Michael E. Brown. Scan M. Lyun-Jones and Steven E. Miller. The Mit Press 1995, p. 217.

⁵ “These formal rules and informal norms are not a narrow stair jacket, but will bear differently upon individuals according to the goals they set themselves on the position they occupy within the institution.”

Ted Tapper: Political education and stability: elite responses to political conflict. London 1976. p.91.o.

⁶Az egyik legszellemesebb kísérlet Bourdieau nevéhez fűződik aki mező és hobituselmélete segítségével próbálja modellezni azt, ahogyan a társadalmi intézmények determinálják a társadalmi szereplőket. I imagined social world as a space of objective relations that transcends the agents and is irreducible to interactions between individuals.

Pierre Bourdieau: Field work in philosophy. In other words. Essays Towards a Reflexive Sociology. Cambridge, Polity Press, 1990 , p.8.

“In analytic terms, a field may be defined as a network, or a configuration of objective relations between positions.”

Pierre Bourdieu, Lois J.D. Wacquant: An invitation to reflexive sociology. 1992. p.97.

“The notion of field presupposes a break with the realist representation which leads us to reduce the effect of the environment to the effect actionas actualized during an interaction...”

Pierre Bourdieu, Lois J.D. Wacquant: An invitation to reflexive sociology. 1992. p.97.

...the hierarchy of the different species of capital varies across the various fields.”

Pierre Bourdieu, Lois J.D. Wacquant: An invitation to reflexive sociology. 1992. p.98.

“... dialectic of objective structure and incorporated structures which operates in every practical action.

These schemes are one of the mediations through which the objective structures ultimately all experience.”

Pierre Bourdieu: The Logic of Practice. Polity Press , 1990.pp. 91.

⁷ „Ennek a rendnek a változás rendjének feltárásán fáradoztak a 19. század klasszikus szociológusai Comte, Marx, Spencer és sokan mások.”

Norbert Elias: A szociológia lényege., Napvilág. 1998, 117. o.

⁸ "A társadalmi struktúrákba beszivárgott erőszak éppen annak a körülménynek köszönheti észrevétlenségét, hogy a kommunikáció látenszen ható korlátain át sorompókat állít az észlelés elé, és cselekvéskényszereket ró ránk."

Jürgen Habermas: A társadalomtudományok logikája. Atlantisz 1994, 327 o.

⁹ A nemteleologikus cselekvés lehetséges sémáját, amelyben a reflexív céltételező momentumot a habitus helyettesíti Pierre Bourdieu dolgozta ki. *Пьер Бурдьё: Практичний глуд. Київ 2003.*

¹⁰ „E megközelítés szerint a tartásán hozzáférhető társas konstrukciók az attitűd tárgy jelenlétében spontán módon és automatikusan jönnek működésbe. A gyors értékelő válaszok az erős attitűdök hozzáférhetőségét jelzik: az emberek gyorsan besorolják jónak és rossznak a tárgyat, különösen azokat, amelyek kifejezett értékeléssel társulnak. Ez az automatikus feldolgozás végbemehet tudatos célok, ellenőrzés, figyelem

vagy tudatosság nélkül. Így nem igényel számottevő feldolgozó kapacitást.... Ezzel szemben az „ellenőrzött feldolgozás” szándékos és tudatos erőfeszítést és aktív ellenőrzést kíván az egyéntől.

David O. Seers: Szimbolikus politika. In: Társadalom-lélektani elmélet. Történelmi és politikai pszichológia, Osiris, 1998, 632-633.

¹¹ Intézményrendszert lehet építeni a látszat fenntartása végett. Szélsőséges formában Monent ezt így fogalmazta meg: ... a politika modern rendszere abból a célból jött létre, hogy felszámolja vagy legalábbis megkerülje azt a parancs-engedelmesség viszonyt, amely a régi politikai rendszerek sajátja volt.

Pierre Monent: Politikai filozófia felnőtteknek. Osiris 2003., 33.o.

¹² „[egy birodalom] alattvalói hajlandóak-e az együttműködésre, vagy ellenállnak? Egy birodalom irányításának nehézségei fokát leginkább az határozza meg; de a megszálltak, és nem a megszállók azok, akik a kettő között választanak. Meg a szemlátomást hatalom nélkülieknek is megvan ez a hatalmuk.

John Lewis Gaddis: Most már tudjuk. A hidegháború történetének újraértékelése. Európa Bp.2001 532 o.

¹³ Sőt ez a viselkedésforma általánosíthatóvá válik, mint társadalmi cselekvés. "Az orientáló értelem formája mindkét esetben a szituáció-specifikus magatartásmódokra vonatkozó kötelező csoportelvárás. A társadalmi cselekvés normakövetés. A cselekedeteket meghatározó normák kollektív viselkedési elvárások, amelyek a kulturális hagyománynak az intézményesített cselekvés szempontjából releváns szeletet jelentik. *Jürgen Habermas: A társadalomtudományok logikája. Atlantisz 1994, 86-87 o.*

„Ha a társadalmi cselekvést érvényes normákhoz igazodó cselekvésként fogjuk fel, a cselekvés elméleteinek azon normák összefüggéseire kell irányulniuk, amelyek megengedik az interakciók lefutásának prognosztizálását.

Jürgen Habermas: A társadalomtudományok logikája. Atlantisz 1994, 18-112 o.

¹⁴ Sok más szerző mellett Habermas is ilyen nézeteket vall: "A gazdagság árakban és javakban, vagyis a szükséglet-kielégítés potenciáljával mérhető, a hatalom szavazatokban vagy fegyverekben, vagyis az uralmi legitimáció vagy a fizikai megsemmisítés potenciáljával.

Jürgen Habermas: A társadalomtudományok logikája. Atlantisz 1994, 86 o.

¹⁵ A hatalomgyakorlás és a hatalmi potenciál közötti különbség másoknak is feltűnt. The behavioralist position is that the potential for power is quite different from the exercise of power.

Charles R. Spruill: Power paradigms in the social sciences. University Press of America, 1983, p.131.

¹⁶ Elias is hasonló hatalomfelfogással dolgozik: „A hatalom nem amulett, ami egyesek birtokolnak, mások meg nem; a hatalom az emberi viszonyok – valamennyi emberi viszony strukturális sajátossága ... a hatalom fogalmát a viszonylagos játékerő fogalma helyettesíti.”

Jon Elster: A társadalom fogaskerekei, Budapest, Osiris, 1995, 74. o.

¹⁷ A konkrét történések elemzésekor gyakran felmerül a probléma, hogy azt nehezen lehet néhány egyszerű és mérhető tényező következményeként értelmezni: "... if my argument about perceptions of power has any possibility, than there are grounds for caution about confident projections of power relations cased on the crude indicators so beloved of political scientists. Such indicators can account neither for the cold War nor for its sudden end Either power does not matter, or popular indices of power are not even roughly accurate indicators.

William C. Wohlforth: Realism and the End of the Cold War . in: The Perils of Anarchy: Contemporary Realism and International Security Edited by Michael E.Brown. Scan M. Lyun-Jones and Steven E.Miller. The Mit Press 1995, p.40-41.

¹⁸ A kollektív cselekvési problémák azáltal jönnek létre, hogy nehéz rávenni az embereket, hogy kölcsönös hasznuk érdekében együttműködjenek. A probléma "megoldása" a kölcsönösen előnyös kooperáció megteremtése.

Jon Elster: A társadalom fogaskerekei, Budapest, Osiris, 1995, 135. o.

¹⁹ Ezt a hatalmat, hogy valaki a törvény előírása nélkül, sőt olykor azzal ellentétesen, belátása szerint cselekedjék a közjó ellentétesen belátása szerint cselekedjék a közjó érdekében, felségjognak nevezzük.

John Locke: Értekezés a polgári Kormányzatról. Bp. Gondolat, 1986, 155 o.

„Szuverén az, aki a kivételes állapotról dönt. ...A kivételes állapotról hozott döntés ugyanis a szó legtagabb értelmében vett döntést jelenti.

Carl Schmitt: Politikai teológia., Budapest 1992., 1. o.

²⁰ In such societies, which were traditional and authorial rather than despotic or totalitarian, the established was like a landscape within which one lived, sought out ones niche and adapted a little to make it more beavable, but did not dream of changing radically.

Jon Elster: Political psychology. Cambridge University Press, 1993 p. 44.

²¹ A mások elvégzett és megalkotott munkája sajátos tekintéllyel lép elénk; mintegy megszenteltnek is látszik s mivel nem mi bajlódtunk vele, azt kell hinnünk, hogy nem műve senkinek, hanem maga a realitás.

José Ortega J Gasset. Korunk Feladata Bp. 1993, 11.o

²² Polsby például négy kritérium segítségével kvalifikálná egy döntés súlyos voltát. 1. How many people are affected by outcomes; 2. how many different kinds of community resonance are distributed by outcomes; 3. what quantities of resource are distributed by outcomes; 4. How drastically are community resource distributions are altered by outcomes.

Polsby: Communiti Power and political theory. New Heven, 1965, p. 95-96.

²³ Egyszerűbben kifejezve egyes egyének akarata érvényesül és egyesek húznak hasznot. The trouble is that, unlike individual action, action

attributed to an organization may be intended by and benefit only some influential members of the social body. In this event, organizational rights to the act may not protect individual claim-rights, but individual power
Michael Keely:. A social- Contract theory of organizations *University of Notre Dame Press, 1988, p.243.*

Persze a kollektív döntés fogalmát lehet a légszűkebb viszont legegyszerűsebb értelemeken is használni:

Decisions are made collectively only among near-equals.

Kenneth Waltz: The emerging Structure of International Politics *in: The Perils of Anarchy: Contemporary Realism and International Security Edited by Michael E.Brown. Scan M. Lyun-Jones and Steven E.Miller. The Mit Press 1995, p 70.*

A nemzetközi viszonyokat is lehet anarchikus rendszerként konceptualizálni.

„Uncertainly, misperceptions, and unintended consequences characterize anarchic systems.”

Fareed Zakaria: Realism and Domestic Politics *in: The Perils of Anarchy: Contemporary Realism and International Security Edited by Michael E.Brown. Scan M. Lyun-Jones and Steven E.Miller. The Mit Press 1995, p.473.*

Általánosan elfogadott nézet szerint az érintettek beleegyezésének mint a legitim kormányzás alapjának a magyarázatára valók a társadalmi szerveződés elméletét: „... within these field of political obligation theory, the discussion will concern itself within social contact, the doctrine that holds the only legitimate foundation for government is that it is founded on the consent of the governed.”

Mc Cromick, Peter James:. Social Contract and Political Obligation: a critique and reappraisal. *New York: Garland Puhl.,1987, p.1.*

²⁴ A döntéshozókat szokás elitnek tekinteni e nézet tipikus képviselője Wright Mills: „The power elite is composed of men whose positions enable them to transcend the ordinary environments of ordinary men and women; they are in position to make decisions having major consequences.”

Wright Mills: The power elite, Oxford University, 1970 Press pp. 3-4.

²⁵ „And while decisions may be thought of as made by specific individuals at specific points in space and time, the decision-making process is more usually structured so that various combinations of individuals repeatedly and habitually make certain classes of decisions, so that they form continuously functioning decision making units, which may range from a married couple to a police department to a national government.”

Thomas Sowell: Knowledge and decisions. Basic Books, 1980, p.11.

²⁶ Más fogalompárral is meg lehet jelölni ugyanezt a disztinkciót: ... mindenfajta állami- társadalmi életnek mindenkor két oldala van: egyrészt a társadalmi történés sora, amely – ha már egyszer mintegy megszilárdult – újra és újra egyenletesen ismétlődik; másrészt csak az események, amelyek alakulóban vannak, ahol tehát az egyes esetekben meghozandó döntés még új formákat hozhat létre. Schäffle a társadalmi történés előbbi oldalát „folyó államélet”-nek, ez utóbbit „politiká”-nak nevezi.”

Mannheim Károly: Ideológia és utópia . Atlantisz 1996. 133 o.

²⁷ Másfelől viszont kizárja azokban az időszakokban, amikor az egyik vagy a másik dominál "Ahogy rendes körülmények között a döntés autonóm mozzanata a minimumra szorítható vissza, úgy semmisül meg a norma a kivételes állapot idején.”

Carl Schmitt: Politikai teológia., Budapest 1992., 5. o

²⁸ „A normális semmit, míg a kivétel mindent bizonyít, és nemcsak megerősíti a szabályt, hanem maga a szabály léte is kivételből táplálkozik. A kivételben a valódi élet a folytonos ismétlődések során megmerevedett mechanizmus kéréget törí át.”

Carl Schmitt: Politikai teológia., Budapest 1992., 7. o.

²⁹ Carl Schmitt válasza egyértelműen semleges a kérdésben, nagyjából a dolgozatom érvelésének megfelelő megfontolásból: „Ezzel szemben az állami = politikai egyenlete ugyanolyan mértékben helytelen és felvezető, mint amilyen mértékben az állam és a társadalom kölcsönösen áthatják egymást, s minden eddig államinak számító társadalmira és megfordítva, minden eddig „csak” társadalminak számító ügy államivá válik, miként az egy demokratikusan szervezett közösségi szervezetekben szükségszerű módon bekövetkezik. Ekkor az eddig „semleges” területek- vallás, kultúra, képzés, gazdaság- megszűnnek „semlegesnek” lenni a nem-állami és nem-politikai értelemben,”

Carl Schmitt: A politikai fogalma. Válogatott politikai és államelméleti tanulmányok. Osiris Bp.2002,16.o.

³⁰ A Spruill által pluralistakén címkézett álláspont hasonló kiindulóponttal rendelkezik. „The basic premise of this approach is that the political arena is composed of a mass of individuals who do not have recurring relationships but exists as unique actors who act in their own self-interest. These actors are continually moving in and out of the political processes”...

Charles R. Spruill: Power paradigms in the social sciences. University Press of America, 1983, p.122.

³¹ Bourdieu-nál a gazdasági, vagyis a tőkemaximalizáló logika van kiáltalánosítva amely a tőkefajták mezőnkénti változtatásával tehető általánosan érvényessé: „And if one fails to see that the economy described by economic theory is a particular case as a whole universe of economies, that is, of fields struggle differing both in the stakes and scarcities that are generated within them and in the forms of capital deployed in them, it is impossible to account for the specific forms, contents and leverage points

thus imposed on the pursuit of maximum specific profits and on the very general optimizing strategies.

Pierre Bourdieu: The Logic of Practice. Polity Press, 1990, p.51.

³² A kollektív cselekvési problémák azáltal jönnek létre, hogy nehéz rávenni az embereket, hogy kölcsönös hasznuk érdekében együttműködjenek. A probléma "megoldása" a kölcsönösen előnyös kooperáció megteremtése.

Jon Elster: A társadalom fogaskerekei, Budapest, Osiris, 1995, 135.

³³ „A társadalomtudományok egyik fő feladata az, hogy magyarázatot adjanak arra, miért nem élünk a természeti állapotban... Ez két dolgot jelenthet. Először, ha mi (vagy állatőseink) voltunk is valaha a természeti állapotban, hogyan kerültünk ki belőle? Másodsor, mi akadályozza meg, hogy belesússzunk (vagy visszacsússzunk)?”

Jon Elster: A társadalom fogaskerekei, Budapest, Osiris, 1995, 49. o.

³⁴ Habermas így fogalmazza meg a maga számára a problematikát: "De azon üzemi és intézményi formák racionalitása, amelyeken keresztül a kapitalista vállalkozó és az állam legális uralma döntési hatalmát gyakorolja visszavezető-e az ezekben a szervezetekben tevékenykedő vállalkozók, vezetők, alkalmazottak, munkások és hivatalnokok célracionalitására? Ha határozottan különbséget teszünk a rendszer- és a cselekvésracionalitás között, akkor a tézis tarthatatlan. A szervezetek – de egészrészrendszerek is – sokszor csak akkor oldják meg racionálisan önnfentartásuk problémáit, ha a rendszer tagjai nem viselkednek célracionálisan.

J. Habermas: A cselekvésracionalitás aspektusai. Válogatott tanulmányok, Atlantisz, 1994, 231. o.

³⁵ A potyautas effektus fordítva is működhet, mikor mindenkinek kockázatot kellene vállalnia, akkor a potyautasok meglapulnak. The overall

lack of political resistance in occupied Europe may also have been due to free-riding.

Peter Liberman: The spoils of Conquest in: The Perils of Anarchy: Contemporary Realism and International Security Edited by Michael E. Brown. Scan M. Lyun-Jones and Steven E. Miller. The Mit Press 1995., p. 202.

³⁶ „Fundamentally, the theoretical significance of the study of socializing process in political life resides in its contribution to our understanding of the way in which political systems are able to persist, even as they change, for more than one generation.”

Ted Tapper: Political education and stability: elite responses to political conflict. London 1976. p.2.

“Legitimizing rationales, necessary to any system of domination, are effective only if their underlying principle have been internalize by the public, that is collectively accepted as normative and thus binding.” *Ted Tapper: Political education and stability: elite responses to political conflict. London 1976. p.129.*

³⁷ Az önálló tudattal rendelkező kollektív entitás koncepcióját Karl Mannheim is elveti. „Gondolkodásra persze csak az egyén képes. Nincs olyan metafizikai létező, például a csoportszellem, amely az egyének feje fölött és tőlük függetlenül gondolkodna, s az egyén mindössze ennek eszméit reprodukálná.”

Mannheim Károly: Ideológia és utópia. Atlantisz, 1996, 10.o.

” ... a politikai küzdelem eleve a társadalmi dominanciáért folyó harc racionalizált formája...”

Mannheim Károly: Ideológia és utópia. Atlantisz, 1996, 51.o.

All politics a struggle for power.

Wright Mills: The power elite, Oxford University, 1970 Press p. 171.

³⁸ „... a normák hatékonysága nem szorul rá külső szankciókra. Ha egyszer már interiorizálták a normákat, még akkor is követik őket, ha megsértsük észrevétlen, és nem fenyegetik szankciók.”

Jon Elster: A társadalom fogaskerekei, Budapest, Osiris, 1995, 123. o.

³⁹ “Once formed, attitudes, defined as stable, internalized, behavioral predispositions take on a life of their own. They will thus continue to pattern behavior even after the conditions which originally gave rise to them have been altered. And they will normally be transmitted from generation to generation through manifest and latent socialization process. *Eric A. Nardlinger: Conflict regulation in divided societies. Harvard Studies in International Affairs N.29, p.59.*

⁴⁰ “Of course apathy and ignorance are not distributed randomly throughout the population but rather are concentrated heavily in the lower socio-economic and poorly educated sectors of the community.

This extension of the political socialization research could be viewed as a triumph for sub-cultural theory which assumes that there are groups within society that have evolved such distinctive life-styles that it is inevitable that their political behavior should also deviate from the norm.”

Ted Tapper: Political education and stability: elite responses to political conflict. London 1976. p.16.

⁴¹ A természettudományos módszerek szociológiai adaptációja által okozott módszertani gondok eme vonatkozásáról Mannheim így ír: „...a természettudományos módszerek átültetése a szociológiában oda vezetett hogy ... [a kutatók] csak olyan csoportokkal foglalkoznak, amelyek konkrét, már meglévő módszerek alapján mérhetők... önelégült módon arra hajlana, hogy kizárólag a mérhető dolgoknak tulajdonítsanak jelentőséget, csak mert történetesen mérhetők.”

Mannheim Károly: Ideológia és utópia. Atlantisz, 1996, 65.o.

⁴² A szociális dominancia (SD) elmélet hasonló felfogásból indul ki:

a) A szociális hierarchia mint szabály szolgálhat a szűkös források leosztásánál. „Például hiánygazdasági környezetben...

b) Ha minden egyéb feltétel azonos, a szociális hierarchia csökkentheti a belső szociális konfliktusokat. Ennek oka, hogy az alacsonyabb szociális státusúak hajlamosak alávetni magukat és engedelmeskedni a magasabb rangúaknak.

c) A hierarchikusan szervezett társas csoportulásoknak versenyhelyzetben előnyük van a nem hierarchikusan szervezett társas rendszerekkel szemben.”

Jim Sidanius - Felicia Yvetto: Az elnyomás elkerülhetetlensége és a szociális dominancia dinamikája. Történeti és politikai Pszichológia, Osiris, 1998, 132 o.

⁴³ Rousseau tulajdonképpen szembesül azzal, hogy a társadalmi szerződés hozza létre az ideális társadalmat, amely kinevelheti azokat az embereket, akik képesek lehetnének ennek megkötésére. E nehézség leküzdésére igencsak gyakorlatias trükköket ajánl pl. a törvényhozó ravaszságát. „... az akarat okká legyen, a társadalom szelleme jóllehet csak az alkotmányból, eleve felügyeljen az alkotmány bevezetése fölött s az emberek már s törvények előtt olyanok legyenek, amilyenné a törvények által kellene válniuk.”

Jean-Jacques Rousseau: A társadalmi szerződésről avagy a politikai jog elvei. Értekezések és filozófiai levelek, Bp. 1997 506 o.

⁴⁴ „... ameddig nincs közhatalom, amely mindenkit tart, addig az emberek olyan állapotban élnek amit háborúnak nevezünk, ez pedig mindenki háborúja mindenki ellen...” örökös félelem uralkodik, az erőszakos halál veszélye fenyeget, s az emberi élet magányos csúnya állatias és rövid.”

Thomas Hobbes: Leviatán, Bp. 1970, 107-108 o.

⁴⁵ „Nagy társadalmi konfliktust és feszültséget idézne elő ha az alacsony státusú csoportok tagjai ugyanolyan mértékű hátrányos megkülönböztetést

kívánnának alkalmazni a magas státusú csoportok tagjaival szemben, mint amilyenekben nekik van részük, s ez végül a „Libanonizálódáshoz” vezetne, ahol minden csoport bonyolult, csaknem állandó durva konfliktusban van az összes többi csoporttal. Egy ilyen társadalmi rendszer rendkívül ingatag és végül fennmaradásra képtelen lenne.”

Jim Sidanius - Felicia Yvetto: Az elnyomás elkerülhetetlensége és a szociális dominancia dinamikája. Történeti és politikai Pszichológia, Osiris, 1998, 137 o.

Amit úgy is meg lehet fogalmazni, mint a szubkultúrák elitjének sokféleségét:

“Where radically contrasting elites- in a social ideological and perhaps even psychological sense- are in conflict with one another, the ability of institutional socialization process to produce meaningful interaction is limited.”

Ted Tapper: Political education and stability: elite responses to political conflict. London 1976. p.77.

⁴⁶ Az ilyen polgárháború típusú ellenségeskedésben résztvevő csoportok élharcosai viszont tudatában vannak a helyzetüknek. Ahogy Schmitt a partizánnal kapcsolatban megfogalmazta... „a [partizán] nem pusztán az életét kockáztatja, mint bármely reguláris hadviselő. Tudja és bele is nyugszik abba, hogy az ellenség kívül helyezte őt a jogon, a törvényen és a becsületben. Valójában ugyanezt teszi a forradalmi harcos is, aki az ellenséget bűnözővé nyilvánítja és ideológiája csalásként leplezi le az ellenség jogról, törvényről és becsületről alkotott valamennyi fogalmát. *Carl Schmitt: A partizán elmélete in: A politikai fogalma. Válogatott politikai és államelméleti tanulmányok. Osiris Bp.2002, 121 o.*

⁴⁷ A nemzetközi viszonyokat a "realista" paradigma alapján elemzők éppen ebből indulnak ki. “Collective security is an incomplete theory because it does not provide a satisfactory explanation for how states overcome their

fears and learn to trust one another. Realist maintain that states fear one another because they operate in an anarchic world.”

John J. Mearsheimer: The False Promise of International Institutions in: The Perils of Anarchy: Contemporary Realism and International Security Edited by Michael E. Brown. Sean M. Lyun-Jones and Steven E. Miller. The Mit Press 1995, p. 357

Nem csak az államok világa ilyen, hanem az egyéneké is.

⁴⁸ Érvényes ez a szocializációra is amely minkét állapot fennmaradását tartósíthatja: “Political socialization can be seen as the processes by which political systems maintain themselves against breakdown or radical change.... In a stable political system it will tend to aids this stability, and likewise in on instable political system. It will tend to reaffirm this instability.

Ted Tapper: Political education and stability: elite responses to political conflict. London 1976. p.7.

⁴⁹ Hobbes klasszikus Angliai példaesetre vonatkozó megfogalmazásoknak ez így hangzik: „És mindez [a polgárháború] a felségjogok kérdésében az embereknek olyan leckével szolgált, hogy ma már csak igen kevesen akadnak Angliában, akik nem látják be, hogy a felségjogok megoszthatatlanak, és hogy a béke legközelebbi visszatérése alkalmával ezt általában el fogják ismerni, s azután ez mindaddig így is marad, amíg e szörnyűségek feledésbe nem mennek de nem tovább hacsak az egyszerű népet nem fogják okosabban tanítani mint ahogy addig tanították.”

Thomas Hobbes: Leviatán, Bp. 1970, 56-57 o.

A társadalmi élményt, mint a konkrét helyzet magyarázatát sok szinten és témában használják. Többek között a nemzetközi viszonyok elméletében. "Japanese and German nuclear inhibitions arising from World War II will

not last indefinitely, one might expect them to expire as generational memories fade."

Kenneth Waltz: The emerging Structure of International Politics in: The Perils of Anarchy: Contemporary Realism and International Security Edited by Michael E.Brown. Scan M. Lyun-Jones and Steven E.Miller. The Mit Press 1995, p 64-65

"Concerts usually last only a few years. The balance of power changes. Defeated powers rise from the ashes. Victorious powers squabble among them selves, especially about how to deal with minor powers. States become less sensitive to the costs of war as time passes."

John J. Mearsheimer: The False Promise of International Institutions in: The Perils of Anarchy: Contemporary Realism and International Security Edited by Michael E.Brown. Scan M. Lyun-Jones and Steven E.Miller. The Mit Press 1995, p. 363.

Vagy egy konkrét társadalmi berendezkedés kialakulásában

"The American Revolution was based on historical experience of man as he is and has been, and on the shortcomings and dangers of government as actually observed. Experience – personal and historical – was the last court of appeal..."

Thomas Sowell: Knowledge and decisions. Basic Books, 1980, p. 379.

Mannheim, igaz tudásszociológiai szempontból, de ugyancsak ezt a körülményt tekinti determináns tényezőnek: „Egy tudat utópikus centrumában sajátos jellegű cselekvés – akarat és látásmód érintkezik egymással; Ezek kölcsönösen meghatározzák egymást és meghatározzák a történelmi körülmény mindenkori arculatát miáltal alighanem jogosan jelenthetjük ki: a legfontosabb, egy tudat struktúrájának mindenkori szervezettségét jelzi tünet a történelmi körülmények ez a rá jellemző formája képezi,

Mannheim Károly: Ideológia és utópia. Atlantisz, 1996, 239.o.

A történelmi élmény mint determináns tényező motívuma Bourdieaunál is megjelenik, még hozzá az értelmiségi elittel kapcsolatban: „All these events helped to create a traumatic experience, which was bound to have a permanent impact albeit to different degrees and with different effects on the vision of the social world held by a whole generation of intellectuals.

Pierre Bourdieu: The Political Ontology of Martin Heidegger Polity Press. 1991 p.8.

Machiavelli a történelmi élmény hatását egy-egy nemzedéknyíre becsüli. A népkormányzását egy olyan nemzedék idején tarja stabilnak amely még élénken emlékszik az oligarchikus és monarchikus korszakok idején megélt viszontagságokra.

Макиавелли Никколо: Рассуждения о первой декаде Тита Ливия. Москва 1997 с.120,175.

⁵⁰ Az a kérdés nemzedéki-korcsoport kerülete is releváns lehet: „Voltak nemzedékek, amelyek tökéletes azonosságot éreztek a befogadott és a saját között. A gyűjtő korszakokban az élet nagyjában ilyen volt. Máskor mélyreható ellentét merült fel a két elem között s jöttek a kiválasztó és harcos korok. A harcos nemzedékek. Az elsőben az ujjak, a fiatalok társultak az öregekkel, alávetették magukat nekik: az öregek maradtak a vezetők politikában tudományban, művészetben. Ezek az öregek korszakai. A másik fajtaban, mivel nem megőrizni és felhatalmazni, de megszüntetni és behelyettesíteni törekszenek, a fiatalok elbánnak az öregekkel. Ezek az ifjak korszakai, kezdeményező és építő, háborút viselő korok.”

José Ortega J Gasset. Korunk Feladata Bp. 1993, 12.o.

⁵¹ „Democratic institutions are shown to generate beliefs and aspirations that, in turn, support those some institutions... A brief definition could be that a society is in equilibrium when the attitudes – beliefs and aspirations – generated by its institutions support both the latter and each other”

Jon Elster: Political psychology. Cambridge University Press, 1993 p. 102.
“In equilibrium, social conditions, legal institutions, and customs support each other mutually. However, it then becomes pointless to discuss which is the more important.”

Jon Elster: Political psychology. Cambridge University Press, 1993 p. 123.

⁵² Ez elfogadottság mint a legitimitás tartalma még Hobbesnél is elsőrendű jelentőségű. Hobbes increased sensitivity to the importance of public opinion as an element of sovereign power had led him to be more concerned than ever before that the right of sovereignty should be recognized in a widespread and public manner, or legitimate. A többiek teóriáinak is az elfogadottság momentuma képezi a sarkpontját.

“By now it is clear that the great age of social contract theory—defined by the works of Hobbes, Locke, Rousseau, and Kant, coupled with Hegel’s demolition efforts—was both greatly strengthened and greatly weakened by the attempt, to explain the meaning of contract and consent in terms of voluntary acts... It is also clear that if the contemporary renaissance of contractarianism brought about by John Rawls, Michael Walzer, G.R. Grice, and others avoids some of the weaknesses of a contractarianism that relies on a voluntaristic metaphysics of morals, this advantage is sometimes by the taking voluntariness as a morally consequential idea to be a simple and unproblematical given that has no need of explanation.

Patrick Riley: Will and Political Legitimacy. A critical Exposition of social contract theory in Hobbes Locke, Rousseau. Kant and Hegel Harvard University Press 1982, p.200.

⁵³ Arra viszont értelemszerűen nincs időtlen séma hogy milyen körülmények között milyen elitviselkedés szerepjátszó vagy szerepalapító-fog érvényesülni.

..., „Do the elite determine the roles that they enacts? Or do the roles that institutions make available to them determine the power of the elite? The

general answer —and no general answer is sufficient —is that in different kinds of structures and epochs elites are quite differently related to the roles that they play: nothing in the nature of the elite or in the nature of history dictates an answer... Some elite men are of course, typically role determined but others are at times role-determining.

Wright Mills: The power elite, Oxford University, 1970 Press p. 24-25.

⁵⁴ "Ez nem az osztályellentétek felszámolódását, hanem rejtettségét jelenti. Az osztályspecifikus különbségek tovább élnek a szubkulturális hagyományokban,— ennek megfelelően – az életszínvonalban és az életszokásokban, sőt a politikai beállítódásokban is."

J. Habermas: Tehnika és tudomány, mint „ideológia”; Válogatott tanulmányok, Bp. 1994, 44. o.

⁵⁵ "Leaders must enjoy extensive independent authority to take actions and make commitments without being accused of ignoring, dominating or coercing their followers."

Eric A. Nardlinger: Conflict regulation in divided societies. Harvard Studies in International Affairs N.29, p.73.

⁵⁵ „...az uralmat hatékonyan legitimálja egy központi világkép (mítosz, kultúrvallás [Hochreligion])."

J. Habermas: Tehnika és tudomány, mint „ideológia”; Válogatott tanulmányok, Bp. 1994, 26-27. o.

Ideologies are considered here as integrated belief system which provide explanations for political reality and establish the collective goals of a class or group, and in the case of dominant ideology of a society at large.

Ted Tapper: Political education and stability: elite responses to political conflict. London 1976. p.101-102.

One of the functions of ideologies justify legitimation of domination. Ideologies justify the use of force to maintain status quo. An ideology, if successfully propagated stabilizes a political system.

Ted Tapper: Political education and stability: elite responses to political conflict. London 1976. p.108.

⁵⁷ Macintyre a jelenlegi Egyesült Államokbeli belpolitikát más eszközökkel folyó polgárháborúnak tekinti, amivel viszont elismeri hogy az ellentétek egyenlőre nyílt erőszak nélkül is kezelhetőek.

Алсдер Мекинтайр: После добродетели: Исследования теории морали. Екатеринбург: Деловая книга, 2000, с.343.

⁵⁸ Legtöbben- így Mills is – ezt az effektust mint a hatalmat gyakorlók eszközét konceptualizálják az alárendeltek féken tartására: “The harmony of interest could and did serve well as the ideology of dominant groups, by making their interests appear identical with the interests of the community as a whole- so long as this doctrine prevails, any lower group that begins to struggle can be made to appear in harmonious disturbing the cannon interests.”

Wright Mills: The power elite, Oxford University, 1970 Press p. 247-248.

⁵⁹ “By dint of their profession politicians are engaged in political controversy, but much of the conflict is ritualized and nowhere is this better exemplified than in the legislative behavior.”

Ted Tapper: Political education and stability: elite responses to political conflict. London 1976. p.90.

⁶⁰ Rousseau klasszikus megfogalmazásában: „aki nem hajlandó követni az általános akaratot az egész alakulat fogja engedelmességre kényszeríteni; más szóval kényszeríteni fogják, hogy szabad legyen.”

Jean-Jacques Rousseau: A társadalmi szerződésről avagy a politikai jog elvei. Értekezések és filozófiai levelek, Bp. 1997 482 o.

„Ha tehát a társadalmi szerződésnek vannak ellenzői, ellenkezésük nem érvényteleníti a szerződést csupán őket magukat vonja ki a hatálya alól; ezek az idegenek a polgárok között.”

Jean-Jacques Rousseau: A társadalmi szerződésről avagy a politikai jog elvei. Értekezések és filozófiai levelek, Bp. 1997 572 o.

„A hitközösség és kiközösítés a papság társadalmi szerződése”

Jean-Jacques Rousseau: A társadalmi szerződésről avagy a politikai jog elvei. Értekezések és filozófiai levelek, Bp. 1997 599 o.

Más kifejezésekkel Schmitt is így látja a stabilitás és a stabilitás érdekében végrehajtott társadalmi-állami intézkedések összefüggését: Az államon belüli megbékélésnek ez a szükségszerűsége kritikus helyzetekben ahhoz vezet, hogy az állam politikai egység ameddig fennáll, önmagától határozza meg a belső ellenséget. Ezért valamilyen formában minden államban létezik...a közösségből való kitzasztás, a kiátkozás, a proskripció, a békétlenek megfékezése.”

Carl Schmitt: A politikai fogalma. Válogatott politikai és államelméleti tanulmányok. Osiris Bp.2002, 31 o.

⁶¹ A nemzetközi viszonyokkal foglalkozó elméletek is találkoznak a tudományosság kritériumainak problémájával "And like other complex events in history, the end of the Cold War is unique. The precise set of antecedent conditions and the precise nature of the outcome never occurred before and are exceedingly unlikely ever to recur. So the case cannot be explained in the ideal scientific manner as on instance of a general law"

William C. Wohlforth: Realism and the End of the Cold War . in: The Perils of Anarchy: Contemporary Realism and International Security Edited by Michael E.Brown. Scan M. Lyun-Jones and Steven E.Miller. The Mit Press 1995, p.5-6.

De hát minden történelmi esemény komplex. Esetleg újra lehet konstruálni a valóságot "The solution is twofold. First it is necessary to disaggregate the event ... Different theories may explain different regularities ...”

William C. Wohlforth: Realism and the End of the Cold War . in: The Perils of Anarchy: Contemporary Realism and International Security Edited by

*Michael E.Brown. Scan M. Lyun-Jones and Steven E.Miller. The Mit Press
1995, p.5-6.*

II. A hatalmi harcok logikája

II. 1. A kíséret

A társadalom ténylegesen létező csoportokból áll, amelyek közül a legfontosabbak szubkultúra-szerűek, vagyis állandó viselkedési minták, cselekvési sémák hordozói. Ilyen szempontból behatárolják tagjaik mozgásterét. Ugyanakkor azonban a legzártabb csoportok kollektív cselekvései között is mindig előfordulnak olyanok, amelyek nem vezethetők le az érvényes mintákból. A magyarázat ilyenkor az egyéni döntések és akciók valamilyen eredőjében ragadható meg. Méghozzá olyan egyének akcióiban akik jelentős hatalmi potenciállal rendelkeznek. Ezen hatalmi potenciálok mibenléte is értelemszerűen különleges személyközi viszonyokban ragadható meg. Már csak azért is mert egy sokakat érintő döntés implementációjához eleve több ember kooperációja szükséges. Sőt nagy valószínűséggel ez a fajta együttműködés már a döntések meghozatalára is rányomja bélyegét. Abból indulok ki hogy a hatalom gyakorlásához elengedhetetlen kooperáció elemei azok amelyeket explicáltni lehet.

Az alaptétel tehát, hogy a hatalom nem gyakorolható egyedül, nem azt jelenti, hogy kollektív entitások szubjektumaként szerepelnek a hatalmi harcokban, hanem hogy a hatalmi potenciál működtetéséhez szükséges kollektív cselekvés különleges személyközi viszonyok kialakulásával jár.¹

A Hatalmi potenciál működtetésében együttműködő egyénekből álló állandó csoportosulást nevezem én kíséretnek. Ez az a kifejezés, amely a hierarchikus jelleget jobban hangsúlyozza, mint a csoport, ugyanakkor kifejezi azt is, hogy az alá-fölérendeltségi viszonyok forrása nem a hivatali rend, vagy pedig az anyagi függőség, amit például a klientúra kifejezés sugallt volna. A kíséret kifejezés egyúttal azt a perspektívát is implicálja,

amelyből a hatalomgyakorláshoz szükséges csoportot vizsgálom, jelesül a kíséret vezetőjének a nézőpontját.²

A hatalmi harcok résztvevője ily módon, mint kíséretének vezetője szerepel az elemzésben. Olyan egyénként, akiknek döntéseit a hatalmi harcokban a hatalmi potenciáljának működtetéséhez szükséges kísérettagokkal kialakult viszonyrendszer alapvetően befolyásolja.

A kíséret kifejezésnek van egy történeti, középkorias, premodern kicsengése, amely a közvetlen személyes jelleg hangsúlyosságában nyilvánul meg napjaink formalizált viszonyaihoz képest. A kíséret szó jelentésének ezt az árnyalatát nem modernitáskritikának vagy pedig a posztmodern divat követésének szánom.

A kíséret a kíséretvezető által hatalmi potenciálja érvényesítése végett fenntartott csoport. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a hatalmi harcok résztvevője szempontjából a kíséret a hatalmi potenciál része. A hatalmi potenciál - a hatalomérvényesülés valószínűsége, meghatározott személyi körre és tevékenységre vonatkoztatva. A kíséret állandó jellemzői nyilvánvalóan befolyásolják a hatalomérvényesülés valószínűségét, így azokat a hatalmi potenciál összetevőiként kell kezelni.

Az elemzés további része leginkább a kíséret működésének függvényében vizsgálja a hatalmi potenciált. Annál is inkább, mivel a hatalmi harcok a társadalom dinamikájába illeszkednek. Vagyis a hatalom gyakorlásának az a legfőbb és mindig releváns következménye, hogy a hatalmi potenciál növekszik, csökken, vagy jellegében átalakul. Mindezen változások okát a hatalomgyakorlásban megtestesülő kollektív akciók résztvevőiben, illetve a köztük meglévő viszonyok átalakulásában lehet felelni.

Korábban hangsúlyoztam, hogy a hatalmi potenciál mindig mennyiségileg, és minőségileg kötött. Ugyanakkor a hatalmi potenciál a hatalomérvényesülés valószínűsége. E két tényezőt együttesen figyelembe

véve a hatalmi potenciált úgy lehet elgondolni, mint amelynek érvényesülése a birtokostól távolodva változik. Ezt nem afféle egyenletes, a távolsággal egyenes arányban álló csökkenésként kell elképzelni. Még csak nem is úgy, mintha a csökkenés küszöbértékekben megjelenő ugrások formáját venné fel.

A hatalmi potenciál jellege, érvényesülési módja változik a vezetőhöz fűződő viszony változásának függvényében. Az viszont, hogy ez a viszony nem lehet homogén a kíséreten belül, elkerülhetetlen következménye annak, hogy a hatalmi potenciállal rendelkező egyén nem tarthat fenn egyforma kapcsolatot mindenkivel, akit befolyásolni tud.

A kapcsolat jellege azonban az analitikusan elkülöníthető csoportoknál hasonló. A kíséret - környezet dichotómia az alap megkülönböztetés, amely referáns a hatalomérvényesülés szempontjából. Nevesít egy határvonalat, amely a hatalmi potenciál működtetői és célcsoportjai között húzódik. Igaz, hogy a dolgozatomban minden megkülönböztetés inkább egy zónát, sávot jelöl, mint vonalat, amelynek ebben az esetben az egyik oldalán az ember a kísérethez tartozik, a másik oldalán pedig már nem.

A kísérethez való tartozás kritériuma nyilvánvalóan az, részt vesz-e valaki a kíséret vezetője hatalmi potenciáljának működtetésében. A részvétel intenzitása igencsak különböző lehet, így kritériumnak marad a valószínűség, amely a kísérettag hajlamára vagy lehetőségeire vonatkozik, hogy a kíséretvezető hatalmi potenciáljának működtetéséből rá eső funkciót ellássa. A tényleges részvétel a hatalmi potenciál érvényesüléseként is felfogható.

A hatalmi potenciál másként érvényesül a kíséreten belül, mint azon kívül. A kíséret, vagyis annak állandó jellemzői, a hatalmi potenciál része. Ami csak annyit jelent, hogy a hatalmi potenciál egyik megjelenési módja a különleges személyközi viszonyok kialakulása a kíséreten belül.

A hatalomgyakorlás alapvető összetevője a kíséretszerzés, vagyis a hatalmi potenciált működtető csoport megszervezése, illetve az azon belüli személyközi viszonyok kialakítása. A kíséretszerzés nemcsak mint a HJR egyik célja jelenik meg, hanem mint állandóan figyelembe veendő tényező is. Bármely akció alkalmával figyelembe kell venni, hogy az milyen hatással lesz a kíséreten belüli viszonyokra. Másként fogalmazva, alkalmas-e a kíséret az adott cél végrehajtására. Kétségtelen tény, hogy a HJR céltételezését behatárolja a rendelkezésre álló hatalmi potenciál, amelynek kulcsösszetevője a kísérethez tartozó személyek közötti viszonyrendszer.

A viszonyrendszer sokrétűsége további érv mellett, hogy elemzését egy adott nézőpontból végezzem. Mint említettem, az elemzés perspektívája a kíséretvezetőé. Természetesen az elemzés tárgya ennek megfelelően a hatalmi harcok résztvevője, mint a hatalmi potenciálja működtetéséhez szükséges kíséret vezetője.

Elemzésem során adottként kezelem azt az állapotot, amelyben a hatalmi harcok résztvevői akkora hatalmi potenciállal rendelkeznek, amelynek működtetéséhez kíséretre van szükség. Amennyiben a hatalmi harcok logikáját a társadalomátalakulás dinamikája szempontjából tartom relevánsnak, úgy a hatalmi potenciált is felhalmozódásának folyamatában kellene vizsgálnom. Úgy vélem azonban, hogy a hatalmi potenciál minőségi és/vagy mennyiségi változása a hatalomgyakorlás terméke, hogy a hatalmi harcokban ugyanazon műveletek, ugyanazon sajátosságok különböző kombinációi okozzák a hatalmi potenciál növekedését, csökkenését, átalakulását. A hatalmi harcok résztvevője ugyanazon megfontolások szerint cselekedve foglalja el első jelentős pozícióját, alapozza meg reputációját, szervezi meg kíséretét, mint amelyek alapján tovább növekszik vagy csökken a politikai terep általa ellenőrzött szegmense, gyarapszik, vagy elenyészik a reputációja.

II. 2. Kíséretszervezés: lojalitás és hatékonyság

A hatalmi harcok résztvevője kísérete segítségével ellenőrzi a politikai terep egy szegmensét. Az eddigi elemzés alapján nyilvánvaló, hogy ez nem ugyanazt jelenti, mint ellenőrizni a társadalom adott részét, vagy az odatartozó embereket. A politikai terep a társadalom által követett rutin befolyásolására alkalmas pozíciók összessége. Normális esetben a pozíciók birtokosai a pozíció diktálta szerepet játsszák el. Mint ahogy a többi alárendelt pozíció birtokosai is csak a hozzárendelt forgatókönyveket követik. Ami ezeken a forgatókönyveken túl van, az esetleges.³ A párhuzamos forgatókönyvek békésen osztozhatnak személyek és csoportok életének idején. Mint ahogy a különböző szituációkra bejáratott viselkedési minták össze is keveredhetnek, ha valaki úgy dönt, hogy összekeveri őket.

A politikai terep adott szegmensének az ellenőrzése azt jelenti, hogy az odatartozó pozíciók betöltésére és működtetésére más kísérek vezetőinél nagyobb befolyása van a hatalmi harcok adott résztvevőjének. A politikai terep adott részének ellenőrzése nem jelenti az ottani hatalmi pozíciók diktálta szerepeket játszó egyének totális kontrollját. A hatalmi potenciál, ahogy arról szó volt, mennyiségileg és minőségileg kötött. Ez a kötöttség az, ami behatárolja birtokosának reális céltelezéseit.

A hatalmi potenciál behatároltsága azon kívül, hogy az életmegnyilvánulások nem teljes mélységére terjed ki, azáltal is nő, hogy a politikai terep egészére sem terjed ki. A politikai terep a társadalmi lét (az életmegnyilvánulások totalitása) felszínén úszó, változó kiterjedésű és vastagságú „jégmező”, amelyet egészében nem kontrollálhat senki, még kevésbé a társadalmi lét totalitását jelképező „óceánt”.

A hatalmi harcok résztvevőjét tehát állandóan kihívások érik, amelyek a többi kíséret vezetője részéről jelentkező konkurencia társadalmi formájában is megjelenhet. D jelentkezhethet a nem tisztán politikai jellegű

társadalmi átalakulások politikai következményeinek képében is (az óceáni áramlatok hatása a jégmezőre – hogy az analógiát folytassam).

A kíséretet tehát olyan állapotba kell hozni, illetve olyan állapotban kell tartani, amely alkalmassá teszi mind a többi kíséret által támasztott konkurencia kivédésére, mind a társadalmi átalakulások politikai konzekvenciáinak kezelésére, mind pedig a hatalmi pozíciókkal járó rutinfunkciók zökkenőmentes fenntartására. Természetesen a "társadalom" irányából érkező kihívások szakszerűtlen kezelése is olyan formában jelent veszélyt, hogy a konkurens kísérek jobban boldogulnak vele, miáltal többlet hatalmi potenciálra tehetnek szert, és azt riváisaik ellen használhatják fel, esetleg a kíséreten belül próbálja meg valaki azokat az erőviszonyok megváltoztatására felhasználni.

A kíséret vezetőjére tehát erős kényszer nehezedik, hogy kísérete hatékonyságában ne maradjon el konkurensaitól. A hatékonyság a személyi összetétel és a személyközi viszonyok függvénye. A kíséret hatékonysága azt jelenti, hogy megfelelő szaktudással rendelkező egyének a kollektív cselekvés megfelelő összehangoltságát biztosító viszonyban állnak egymással – legalább a többi rivális csoportulás szintjén.

A személyközi viszonyok vizsgálatának tengelye a kíséret vezetőjétől a kísérettagig húzódik. Először is ezt a relációt kell tisztázni, és a kísérettagok többi egymáshoz fűződő kapcsolatát is ennek függvényében kell vizsgálni.

A kíséret vezetőjét a kíséret tagjával szembeni cselekvésben két szempont elkerülhetetlenül motiválja: annak a lojalitása⁴ és a szaktudása. Ami a kíséret egészével kapcsolatban döntő fontosságú, ugyanaz érvényes az azt alkotó személyekre is.

A lojalitás a hatalmi harcok résztvevője szempontjából a kísérettag engedelmességének kalkulálhatósága. Ez nem egy engedelmességi index, hanem egy többdimenziós, tényezőssé függvény. A lojalitás némely

vonatkozása analizálható mégpedig ugyanazon szempontok szerint, ahogy a hatalmi harcok résztvevője próbálja kiszámítani politikai lépéseinek hatását kísérete tagjainak lojalitására.

A helyes kalkulációhoz mindenekelőtt a lojalitás forrásával kell tisztában lenni, annak okaival, vagyis azzal miért marad benn a vizsgált egyén a kíséretben.

A lojalitás legkézenfekvőbb forrása az anyagi érdekeltség. Hétköznapi értelemben ez annyit jelent, hogy valaki megfelelő ellenszolgáltatás fejében látja el a kíséretben belül ráháruló feladatokat. Amennyiben nem kapja meg bérét, kilép. Kétséges azonban, hogy egy ilyen embert a kíséret tagjának lehet-e tekinteni. Én úgy gondolom, a lojalitás alapmeghatározásába ez belefér, a kíséret vezetője kétségtelenül kalkulálni tudja azoknak az embereknek a viselkedését, akik alkalmazotti minőségben, tagjai a kíséretnek. Ez azonban az anyagi érdekeltségű lojalitásnak csak egy részmegnyilvánulása az ekképpen motivált kísérettagokat ezért alkalmazott helyett inkább zsoldosként címkézem be.

A kíséret vezetője számára azonban a lojalitás biztosításának ez a legegyszerűbb módja is komoly energiaráfordítást igényel. Mégpedig azért, mert – mint minden más esetben – itt sem lehet kiküszöbölni más jellegű tényezők érvényesülését. Például, mi a garancia arra, hogy a zsoldos megfelelően hajtja végre a rábízott feladatot. Amennyiben a feladat a legcsekélyebb mértékben is bonyolult, ez már lehetőséget biztosít a zsoldos számára hogy értelmezze azt és egy a legkisebb erőfeszítést és kockázatot igénylő variánst valósítson meg már, ha nem fog eleve alibicselekvéssel foglalkozni. A zsoldos végül is ebben érdekelt, hacsak valamiféle ideologikus tényező (pl. egy becsületkódex) nem akadályozza meg ebben.

A kíséretvezető tehát zsoldosok alkalmazásával a nem zsoldosra jellemző vonások alapján kell hogy kalkulálja, vajon benn marad-e az illető

a kíséretben, vagy átpártol – nagyobb jutalomért, vagy annak reményében. Alaposan tájékozódnia kell tehát a kíséretébe zsoldosként bekerülő egyénekről, amelynek legbiztosabb módja, ha saját megelőző tapasztalataira támaszkodhat.

A kíséretvezető tehát nagy valószínűséggel kipróbált zsoldosokat fog alkalmazni, ami igencsak hasonlóná teszi őket a többi kísérettaghoz. A kipróbált zsoldosok alkalmazásának az az egyik közvetlen előnye, hogy azok a maguk részéről kipróbált kíséretvezetőnek tekinthetik alkalmazójukat, ezért ez esetben meghitelezhetik a jutalmat elvégzett szolgálataikért. Ilyen értelemben a kipróbált zsoldos inkább egy politikai vállalkozóhoz hasonlít, aki a kíséret vezetőjével együttesen vesz részt hasznot ígérő politikai akciókban.

Az időfaktor, az ismétlődő tapasztalat fontossága kiemelkedő a kíséretszervezés szempontjából. A zsoldosokkal kapcsolatos kalkulációkat is jócskán módosítja. A bizalmi viszony, vagyis a múltbeli együttműködés alapján leszűrődő pozitív várakozás a jövőre vonatkoztatva eltorzítja a látszatra egyszerű kíséretszervező-zsoldos viszonyt. Ahelyett, hogy van jutalom-van szolgáltatás képlet érvényesülne, valójából a bizalom megléte vagy hiánya egy sor ettől eltérő esetet eredményez.

Bizalomhiány esetén minden további nélkül előállhat a "van jutalom-nincs szolgáltatás" és a "van szolgáltatás-nincs jutalom" képlet is. Illetve a két képlet gyakori keverék-változata a: a zsoldos nem bíz a kíséretszervező által kilátásba helyezett jutalom tényleges kézhezvételében, ezért nem végzi el, vagy rosszul végzi el a rábízott feladatot, és így valóban nem kap jutalmat. Az egyoldalú bizalmatlanság nem más, mint amikor az egyik félnek pozitív elvárásai vannak, a másiknak pedig fordítva. Ilyen esetben a kíséretszervező abból indul ki, hogy a másik be fogja csapni, és megpróbálja biztosítani magát. Ami által nagy valószínűséggel aláássa a másik bizalmát. Ugyanaz megtörténhet fordítva is.

Az elvárások egy másik értelemben is kulcsfontosságúak jelesül a retorzióra való képesség és készség kalkulálásában. Mennyire biztosak a felek abban, hogy a megállapodás nem teljesítésének esetén képesek elégtételt venni a másikon. A másik fél irányába megnyilvánuló bizalom így az önbizalom formáját veszi fel: bízom a másokban, mert képes vagyok megtorolni, ha csalással próbálkozik. Figyelembe véve a viszonyok interaktív jellegét, ez egyúttal azzal a jelentéssel bír, hogy "bízom abban, hogy a másik jól méri fel a képességemet, hogy bosszút tudok állni a csalásáért, ezért nem fog csalni".

A bizalomhiány gyakorlatilag nem más, mint a fenti tényezők kalkulációja. A megállapodás megszegése pedig a másik fél retorziós képességének felmérésén alapul. Vagyis azért nem jutalmaz a kíséretvezető, mert arra számít, hogy a zsoldos nem tud ezért bosszút állni, és a zsoldos azért nem végzi el a vállalt feladatot, vagy próbál meg azért nagyobb jutalmat elérni, mert úgy ítéli meg, hogy a kíséretvezető azt nem tudja megtorolni magát. Nem működik tehát a játékelméleti modell, vagy ha igen akkor is másról van szó.

Az anyagi alapú lojalitás másik változata, amikor a kísérettag politikai alvállalkozóként viselkedik. Ez esetben a kísérettagot nem a mérhető-számlálható egyszeri vagy kalkulálhatóan folyamatos anyagi ellenszolgáltatás motiválja, hanem saját hatalmi potenciáljának növekedése.

A politikai vállalkozó a zsoldos szofisztikáltabb változata, akit saját hatalmi potenciáljának növelése motivál, de ezenközben figyelembe veszi, hogy a hatalmi potenciál sokközzetevőjű és egyedül nem működtethető.

A zsoldos viselkedése sem kalkulálható, abban az egyszerű formában hogy ha megfizetik akkor el is végzi a rábízott feladatot. Ebből az következhetne hogy ha valaki elégséges anyagi eszközökkel rendelkezik, akkor a céljait elérheti zsoldosok segítségével. A kíséretvezető és a zsoldos

közötti bizalmi viszony megléte a kíséretvezető rendelkezésre álló anyagi eszközök mértékével indokoltnál több szolgáltatás elvégzését is lehetővé teszi, hiánya pedig ahhoz vezet, hogy a zsoldosok formálisan vállalt kötelezettségeiket sem teljesítik.

A politikai alvállalkozót kizárólag saját hatalmi potenciáljának növekedése motiválja, de csak akkor szakít a kíséretvezetővel, ha egy ilyen lépés egyértelműen hatalmi potenciáljának növekedésével jár. A rendelkezésre álló anyagi javak mennyiségének növekedése nem jelent automatikusan hatalmi potenciálnövekedést. Amennyiben az a már kiépített bizalmi kapcsolatok elvesztésével jár együtt, könnyen a hatalmi potenciál elenyészésének kísérőjelensége is lehet.

A HJR-nek alvállalkozó típusú kísérettagjaival kapcsolatban azt kell megakadályoznia, hogy előálljon egy ilyen, egyértelműen a kíséret hatalmi potenciáljának csökkenéseként felfogható szituáció. Mivel ebben az esetben a kíséret fenntartása és a hatalmi potenciál növelése egy közös vállalkozás, ennek a vállalkozásnak a növekedési perspektíváját kell nyitva tartani. Amíg a kíséretvezető hatalmi potenciálja növekszik, a kísérettagokra eső rész is értelemszerűen növekedni fog, így kisebb a valószínűsége, hogy az ily módon motivált kísérettag kiváljon.

A fő nehézséget, és egyúttal a manőverezéshez szükséges teret az adja, hogy a kalkuláció a kísérettag részéről szubjektív. Egyénileg, és saját szempontok alapján dönti el, mikor érdemes szakítani a kíséretvezetővel. A hatalmi potenciál gyakorlati csökkenése önmagában nem ingatja meg a kísérettag lojalitását, amennyiben az úgy ítéli meg, hogy átmeneti állapotról van szó. Rajta áll, hogy milyen időperspektívában, milyen szempontok alapján dönt arról, érdemes-e kitartani nehéz időszakok idején.

Sok függ a kínálattól is, hiszen az, hogy kilátástalannak tartja a kíséret helyzetét amihez tartozik, még nem jelenti azt, hogy a siker reményében kezdhet akciókat a kíséret vezetője ellen. Amennyiben külső feltételek nem

kedveznének egy szakításnak, illetve ha a kíséretvezető helyzete elég szilárd a kíséreten belül, az anyagilag orientált HJR a maradás mellett dönthet. Bár itt megint a szubjektív megítélésen múlik, hogy milyenek látja az esélyeit.

Természetesen az objektív tényezőkhöz fűződő automatizmusok az ellenkező irányba is hathathat. A kíséret egészének növekvő hatalmi potenciálja ellenére is úgy gondolhatja a kísérettag, hogy a kíséret vezetőjével szembeni fellépés még nagyobb hatalmi potenciálhoz juttathatja őt személyesen. A lényeg, hogy a vállalkozó típusú, anyagilag motivált HJR a várható hatalmi potenciál növekedés és a szakítással járó kockázat függvényében hozza meg a döntését. A kíséretvezetőnek ebben az esetben is jól kell kalkulálnia kísérete anyagi érdekeltségű tagjának döntéseit.

A kíséret vezetőjével való szembefordulás két formát ölthet. Az egyik, hogy kiszakít a kíséretből egy részt, a másik, hogy megpróbál a kíséretvezető helyébe lépni. Más szóval, vagy új kíséret alakításával próbálkozik valaki, vagy megpróbálja átvenni a vezetést a kíséreten belül. Aligha lehet általános szabályt felállítani arra nézve, hogy melyik szituációban melyik próbálkozás fog bekövetkezni. Kézenfekvőnek tűnhet, hogy a kíséreten belüli vezetés átvétele akkor valószínűbb, ha az elszigetelt helyzetben leledzik, amely elszigeteltség így nagy valószínűséggel áttevődik az ebből a körből alakuló új kíséretre is. Másfelől azonban az elszigeteltségből való kitörés módja lehet egy, az elődhez képest módosított arculattal bíró kíséret megszervezése.

Az elszigeteltség jelentheti azt, hogy a többi kíséretnek közös érdeke az adott kíséret jellegének megváltoztatása, de hatalmi potenciáljának csökkentése mindenképpen. A politikai vállalkozó tehát külső támogatásra számíthat abban az esetben is, ha a kíséret jellegének átalakítása céljából próbálja elfoglalni az addigi vezető helyét, és akkor is, ha jelentős részét

leszakítva jelentősen meggyengíti annak hatalmi potenciálját. Az anyagi orientáltságú politikai vállalkozó azonban egy ilyen helyzetben is lojális maradhat, nem elvszerűségből, hanem mert nem tartja valószínűnek, hogy régi kapcsolatrendszerének lerombolásáért cserébe annál nagyobb értékűt kaphat volt ellenfeleitől.

Az anyagi orientáltságú kísérettagok e két típusának analitikus megkülönböztetése, mint említettem, a hatalmi harcok résztvevőjének, mint kíséretvezetőnek a kíséretszervezésre vonatkozó döntései szempontjából bír relevanciával. A kíséret szervezése közben alkalmazott manőverek alapja, hogy a kísérettagok lojalitásának sokféle forrása lehet. Az, hogy a HJR kíséretének valamely tagját zsoldosnak vagy politikai vállalkozónak tekinti, komoly jelentőséggel bír. Ha az analízis kedvéért elvonatkoztatunk a tényleges helyzettől, fel lehet tételezni, hogy a kíséret homogén, az azt összetartó lojalitás szempontjából.

A kizárólag zsoldosokból álló kíséretet igen nehéz elképzelni, még akkor is, ha morfológiailag így is nézne ki néhány. A munkáltató-alkalmazotti viszony jónéhány kíséretben jelen van anélkül, hogy az összetartó erőt ténylegesen az anyagi érdekeltség adná. A zsoldosokból álló kíséret úgy festene, hogy a hatalmi harcok résztvevője a hatalmi potenciáljának működtetéséhez szükséges valamennyi funkciót fizetség ellenében végeztetné el. Ebben az esetben koordinált cselekvés annyiban létezhet, amennyiben a cselekvéseket a kíséretvezető koordinálja. Az ilyen kíséret csak állandóan változó összetételű személyi állományoknak lehet elképzelni. Amennyiben nem következik be az állomány folyamatos rotációja a kíséreten belül spontán koordináció is végbemegy, állandó bizalmi viszonyok is létrejönnek, vagyis a lojalitás más forrásai is megjelennek.

A másik szempont, ami a kizárólag zsoldosokból álló kíséret ellen szól az az, hogy a kíséretnek politikai konfliktusokban kell helyt állnia.

Tömegével adódnak helyzetek, amelyben igen nehéz egyértelműen kalkulálni a munkával és kockázattal arányosnak tekinthető jutalom kézhezvételét. A többi kíséretek mindenképp megpróbálkoznak azzal, hogy a másik kíséretben fontos szerepet játszó egyéneket befolyásolják. A zsoldosok ilyen helyzetben gyorsan lemorzsolódnak. Az első kudarc, az első élesebb helyzet, az első kísérettag nagyobb jutalom fejében történő eltávozása azzal jár, hogy a zsoldosok tiszta típusába tartozó egyének elhagyják a kíséretet. A csak zsoldosokból álló kíséretben ez a folyamat láncreakciószerűen megy végbe.

A politikai vállalkozókból álló kíséretet könnyebb elképzelni. Racionálisan gondolkodó HJR-ek kíséretet alakítanak, mert egyetértenek abban, hogy együttesen eredményesebben tudják működtetni a rendelkezésükre álló hatalmi potenciált, vagyis a rájuk eső gyarapodás nagyobb, mint ha külön-külön más kíséretekhez tartoznának.

Egy ilyen emberekből álló kíséret sokkal ellenállóbb lenne a külső konkurenciával szemben, épp úgy, mint az időleges nehézségekkel. Azt azonban nehezebb elképzelni, hogy a kíséreten belül mindenki ugyanabban az időperspektívában gondolkozzon, és számukra a nélkülözésekkel szembeni tűrés küszöb is ugyanaz lenne. A nehézségek növekedése esetén ha nem is olyan gyors, de mégiscsak a zsoldosokból álló kíséretre jellemző lavinaszerű felbomlási folyamat zajlódhatna le.

A zsoldosokból álló kíséret esetén a kíséreten belüli hierarchia nem kérdéses, a vezető az, aki fizet és azért vezető valaki, mert fizet. Itt az volt a probléma, miért alakulna ki a kollektív akciók összehangoltságához aligha nélkülözhető kommunikáció, illetve személyközi viszonyok rendszere. A politikai vállalkozók esetében ez utóbbi egyértelmű, egyformán motivált emberek, akik ugyanazt a célt követik. Mivel és ugyanabban érdekeltek, magától értetődően könnyen koordinálják akcióikat hiszen, hogy könnyen szót tudnak érteni.

A hierarchikus viszonyok csökevényes volta viszont a kollektív akciók elmaradásához vezet, a konszenzus első megbomlása alkalmával. Vagy ha nem is maradnak el az akciók, tartalmuk állandó egyezkedések, engedmények és viszontengedmények függvénye lesz, amelyek mellett következetes irányvonalat aligha lehet követni. A politikai vállalkozókból álló kíséret vetőjének tehát kicsi a mozgástere, és ingatag a helyzete a kíséreten belül. A kizárólag politikai vállalkozókból álló kíséret hosszútávú fennmaradását igen jó képességű, és azonos gondolkodású egyének folyamatosan sikereket hozó együttműködése tarthatja egyben.

A lojalitásnak létezik egy forrása, amely a kíséret megszervezésénél nem játszhat szerepet, összetartásánál viszont annál inkább. Ez a beágyazottság. A beágyazottság azt jelenti, hogy a hatalmi harcok résztvevőjének beszűkülnek a lehetőségei, hogy más kísérethez csatlakozhasson.

A beágyazottságnak több összetevője van. Az egyik, a legkézenfekvőbb a bizalmi viszonyok rendszerének a kialakulása a kíséret többi tagjával. A tapasztalatokkal megalapozott együttműködési készség, egy meghatározott személyi körrel többet jelent, mint egy csak rájuk érvényes információtömeg. A beágyazottság beidegződéseket is jelent, amelyek személyiségspecifikusak, másokra nem érvényesek. Ennek legkézenfekvőbb megnyilvánulása egy a kíséreten belüli kommunikációs készlet kialakulása, amely gyors, intenzív, hatékony véleménycserét tesz lehetővé azokkal, akik osztoznak ezen, mások viszont nem értik, de valószínűbb, hogy félreértik.

A kíséret tagjai érvényes kommunikációs gyakorlat és beidegződések kialakulásának a természetes velejárója, hogy a többi kíséret vonatkozásában ez valószínűleg nem alakul ki. A kísérethez való tartozás együtt jár azzal is, hogy ezt a helyzetet a többi kíséret tagjai magától értetődőnek veszik. Minél tovább és minél viszontagságosabb körülmények

között tartott ki valaki egy kíséretben, annál kevésbé tudják a többiek elképzelni azt, hogy onnan kiléphet, még kevésbé azt, hogy máshová integrálódhat.

Minden kíséreten belül van valamiféle munkamegosztás és hierarchia. A kíséret hatalmi potenciáljának változásával a kísérettagra háruló feladatok is változnak ugyanúgy, mint titulusa. A többiekhez való viszonya és a munkamegosztásban betöltött alapfunkciója viszont nagy valószínűséggel nem. Nagy valószínűséggel a dominancia viszonyok is konstansok maradnak. A kísérettag tehát alkalmazkodik funkciójához és a hierarchián belüli helyéhez is, amelyhez a megfelelő reflexei is kialakulhatnak. Ez a pozitív tudás teherré válik, ha más közösségbe kell integrálnia.

A beágyazottság tehát a lojalitás önálló forrása, amely a kíséret fennállásának idejével és az együtt átélt megpróbáltatások nehézségével egyenes arányban növekszik. A HJR bármi motiválta is kísérete tagjait amikor megszervezte (vagy átszervezte – de ez ugyanazt jelenti) azt, számíthat rá, hogy kísérete tagjainak lojalitása az idő múlásával egyre kevésbé fog függeni annak eredeti forrásától.

A kíséret, amelyet a beágyazottság tart össze, könnyen elképzelhető. Természetesen egyértelmű, hogy megalakulásakor tagjait valami más motiválta abban, hogy lojálisak maradjanak. Ez a típusú kíséret tehát egyben marad, kivéve ha fizikailag megsemmisítik. Ami a beágyazottságon alapuló lojalitásnak azonban nyilvánvaló hátránya, az a rutin, a befokozódás. A kíséret tagja beágyazódhat egy kíséretbe amíg a kíséret összetétele és belső hierarchiája nem változik jelentősen. A számottevő változások átalakítják a belső viszonyokat, amelyek épp a beágyazottságot nivellálják. A beágyazottság, mint lojalitásforrás a megszokotthoz való racionális ragaszkodás formájában motiválja a kísérettagot. Nem próbál meg más kísérethez csatlakozni, mert nem bízik benne, hogy tudása,

beidegződései és a róla kialakult kép ezt lehetővé tenné. A kíséret belső viszonyainak átalakulása esetén viszont ugyanaz az effektus érvényesül, ami nagy valószínűséggel cselekvésre ösztönzi a beágyazott kísérettagot – azzal a céllal, hogy megakadályozza a változásokat, amelyek hatalmi potenciálja néhány összetevőjét nivellálná. Megpróbálkozhat az alkalmazkodással és a visszavonulással is, ez de minden esetben egyéni döntésein múlik a kiválasztott út.

A lojalitásnak az anyagi alapúval egyformán magától érthetődő forrása az ideológia.⁵

A vezetőkhez való hűség ez esetben annak a függvénye, megfelelnek-e annak akciói a kísérettag által vallott ideológia követelményeinek. Ameddig igen, az ideológiai alapon lojális kísérettag a végsőkéig hűséges marad, kitart jóban-rosszban.

A hatalmi harcok résztvevőjének, akinek a kísérete ideológiai alapon lojális emberekből áll, több problémával is szembe kell néznie. Először is azzal, hogy minden ideológia világnézetből és viselkedésre vonatkozó elvekből áll, amelyeket értelmezés nélkül nem lehet a reális helyzetekre alkalmazni. A közösen vallott ideológia tehát önmagában véve nem biztosítja a kísérettagok lojalitását, csak ha egyetértenek annak a teendők nyelvére történő lefordításában. Ha több fordítás is lehetséges, akkor az alternatívák nem egyformán lesznek előnyösek a kísérettagok számára. Az ideologikus összetartozás tehát nem zárja ki eleve a személyes rivalizálást.

Az ideologikus lojalitás fókusza nem a kíséret vezetője, hanem az ideológia. Ez korlátozza a kíséretvezető mozgásásszabadságát azáltal, hogy az ideológia világnézetével vagy viselkedési kódexével nyilvánvalóan ellentétes lépéseket nem tehet. Természetesen az értelmezés is éppen elég nagy mozgásteret biztosít, amennyiben a kíséretvezetőnek monopóliuma van az interpretációra.

Az értelmezés monopóliuma a legegyszerűbben úgy biztosítható, ha valaki maga alapít egy ideológiát. Ez esetben a kíséret úgy fog funkcionálni, mint egy vallásos szekta, amely követi az ő prófétáját. Kevésbé hatékony, de jobb híján igen gyakran használt módszer, amikor a vallásalapító próféta helyét megörökölve afféle padként próbálja valaki az értelmezést és a gyakorlat nyelvére való fordítás monopóliumát megszerezni.

Az ideológiai alapú lojalitáson nyugvó kíséretet viszonylag könnyű elképzelni, mivel annak tipikus modelljei a vallási (és pseudo-vallási) szekták tömegével tenyésznek, és persze bomlanak fel. Egy ilyen kíséret vezetője vagy próféta vagy a főpap szerepét játssza. Ez a két hivatkozási alap áll rendelkezésére, ahhoz hogy az ideológiának az adott helyzetben történő alkalmazásáról szóló döntéshozatal monopóliumát magának vindikálja, vagyis hogy az ideologikus lojalitást saját személyére fókuszálja.

Az ideologikus kíséret összetartásának sajátosságai így eléggé kézenfekvőek. Ha valaki sikeresen fókuszálja saját személyére az ideologikus lojalitást, akkor a legitimáló ideológia nyílt és nyilvánvaló megsértésének esetét leszámítva számíthat a kíséret engedelmességre szándékai megvalósításában. Minél nagyobb a kíséret és sokfélőbbek a kihívások, amelyek érhetik, annál nehezebbé válik a fordítás, annál több, a kíséret különböző tagjai számára nem egyformán előnyös de a dogmákkal még összeegyeztethető alternatíva merül fel.

Az ideologikus kíséret vezetőjével való szakítás szintén ideologikus, vagy inkább vallási formát ölt. Aki szakít, a kíséret vezetőjét az eredeti ideológia megrontójának, eretneknek állítja be, magát pedig annak letéteményeseként ortodoxnak.⁶ Amennyiben a vesztes fél túléli a próbálkozást, ő lesz az eretnek, a győztes pedig az ortodox. Ideologikus kíséretben belüli szakadás esetén bárki, kezdeményezze is- akár a kísérettag

próbálkozik trónfosztással, akár a kíséret vezetője próbálja meg exkommunikálni kíséretének valamelyik tagját a harc az ortodox pozícióért folyik.⁷

Az ideologikus mozgalmak végtelen sokasága nem jelenti azt, hogy valamennyi, a kíséretben ideológiai alapú lojalitás útján történő összetartásának lenne a példaesete. Az ideológiának, mint a kíséretösszetartás eszközének van még egy hátulütője. Az, hogy annak elemei könnyen utánozhatók. A kíséret vezetőjének komoly nehézséget okozhat annak megállapítása, hogy a kísérettag hitvallása a legitimáló ideológia mellett valódi-e. A kísérettag ideologikus motiváltsága és az ideológia rituáléjának betartása között igen nagy különbség van abból a szempontból,- ami a kíséret vezetője szemszögéből a legfontosabb, - hogy milyen módon motiválják a lojalitást.

Az ideologikus rituálék betartásának kényszere szintén behatárolja mind a kísérettagok, mind a kíséretvezető mozgásterét, de másként, mint a tényleges vallási-ideológiai motiváció. Az anyagilag orientált kísérettagra is hat az ideologikus rituálék kényszere. A kíséret vezetőjének tisztában kell lennie azzal, hogy az adott kísérettag lojalítására azon az alapon számíthat, hogy meggyőződése motiválja, vagy pedig arról van szó, hogy az csak enged az adott helyzetre vonatkozó rituálé követését igénylő elvárásnak.

A lojalitás forrásai között meg kell említeni a személyes emocionális jellegű, politikailag nem motivált elkötelezettségeket. Tiszta formájában ez úgy fest, hogy valaki érzelmi alapon az együttműködésnek a hatalmi harcokra gyakorolt hatásától függetlenül lojális a kíséret vezetőjéhez.

A kíséret vezetője szempontjából elvileg ez lenne a lojalitás legoptimálisabb formája, hiszen politikailag hasznot hajtó cselekvésre lehet ily módon embereket rávenni - politikai viszonzolgáltatások nélkül. A probléma csak az, hogy a politikai tényezőktől független lojalitás más

szempontoktól függ,- amelyek viszont emocionálisan relevánsak. A kíséret vezetőjének tehát végső soron mégiscsak ellenszolgáltatásokat kell nyújtania, amelyek politikai relevanciája közvetett, mert segítségével lehet fenntartani a politikailag releváns együttműködés alapját képező emocionális alapú lojalitást. Ráadásul az emóciók gyakran változnak, és ebben az esetben nem lehetne a politikai érdekek kalkulálásának megszokott kiegyenlítő hatására számítani.

Még nehezebb elképzelni egy emocionális jellegű lojalitáson alapuló kíséretet. Ebben az esetben úgy kellene azt elgondolni, hogy annak minden tagja számára csak a kíséret vezetőjéhez fűződő emocionális viszony fenntartása lenne releváns. Az együttműködés a kíséret többi tagjával éppúgy érdektelen, mint az együttműködés eredményessége. Politikailag releváns események nem ingatnák ugyan meg a kísérettagok lojalitását, más jellegű történések viszont annál inkább. Ráadásul az emocionális kapcsolatok maximálásáért folyó kiküszöbölhetetlen konkurenciaharc is állandó zavaró tényezőként jelentkezne.

Nem elképzelhetetlen, a személyre fókuszált emocionális kötelékek megléte egy kíséretben belül, sőt még az is elképzelhető, hogy ilyen alapon állt össze a kíséret. Az viszont, hogy egy baráti társaság átalakulása kíséretté ne járjon együtt a viszonyok átpolitizálásával, az hogy az érzelmileg motivált lojalitás ne itatódjon át politikai kalkulációval, elképzelhetetlen. Ugyanaz érvényes a személyes viszonyokra is. A kíséretben belül lehetnek emocionális asszimetriák. A kíséret egy adott tagjának lojalitása viszont nem tartható kizárólag emocionális síkon, már csak azért sem, mert e viszony fenntartására időt kell elkülöníteni. Időt, amelyet a kíséret többi tagjával fenntartott viszony ápolására is lehet fordítani, sőt van is ilyen elvárás a kíséretvezető idejének felhasználására vonatkozólag.

A tisztán emocionális jellegű viszony fenntartása azért is lehetetlen, mert annak óhatatlanul vannak következményei a kíséret többi tagjára. A kíséret más tagjai ennek megfelelően lépéseket tesznek, amelyek célja e viszony megszüntetése, visszaszorítása, vagy éppen kihasználása. Az emocionális jellegű viszonyról a kíséretben kialakuló vélemény elég ahhoz, hogy az egész politikai színezetet kapjon.

Az teljesen más lapra tartozik, amikor emocionális jellegűnek próbálnak feltüntetni a hatalmi harcok által motivált kapcsolatokat vagy politikai magyarázatokat találnak ki tisztán emocionális viszonyokra. Az álcázást használó személy másként viselkedik, mint ha az álca tényleges motiváció lenne. A hatalmi harcok résztvevőjének értelemszerűen a tényleges motiváció és az álcahasználattal járó kényszerek hatását minél pontosabban kalkulálnia kell.

A gyakorlatban a kíséret különböző tagjainál különböző lehet a lojalitás forrása, sőt a kísérettagoknál személy szerint is több forrás keveredhet. A kíséretvezetőnek kalkulálnia kell kísérete tagjainak viselkedését, pontosabban politikailag releváns viselkedését. Lojalitásuk alakulása mindig releváns. Akár tudatosan, akár intuitíven (a következtetések logikai operációkra le nem bontott formájában), a lojalitásról, annak forrásainak helyes felmérése alapján lehet következtetéseket levonni. Minde, valamint a továbbiakban részletezett szempontok figyelembe vétele óriási energiaráfordítással jár. A kíséret működése tehát értelemszerűen a HJR erőnlétén és munkabírásán is múlik.⁸

A kíséret vezetőjének hatalmi potenciálja növelése, vagy akár megtartása érdekében arra kell ügyelnie, hogy követői lojálisak legyenek, és kellő szakértelemmel rendelkezzenek a kíséretet ért kihívások kezelésére vagy a kíséretvezető által megállapított feladatok végrehajtására.

Ha a kíséret jól vagyis egységes egészként működik akkor megfelelő munkamegosztás figyelhető meg tagjai között. A kívülről jövő kihívásokra

adott válasz adekvátsága az illetékes kísérettagok hozzáértésének is függvénye. Illetve annak, hogy a kíséret belső viszonyai lehetővé teszik-e, az illetékes személyek kompetenciájának érvényesülését. A megfelelő válasz a kíséret egészét, tehát az élén álló HJR helyzetét erősíti, ugyanúgy, ahogy a kudarc is nagy valószínűséggel áttevődik rá.

A kompetenciák nem megfelelő tisztázása a hozzáértés érvényesüléséhez szükséges feltételek vagy a hozzáértés hiánya, a kompetens kísérettag részéről kudarcokhoz, tehát a kíséret hatalmi potenciáljának a csökkenéséhez vezetnek.

A kíséretvezető hatalmi potenciálját kíséret tagjai megfelelő szakértelmének hiánya épp úgy veszélyezteti, mint lojalitásuk kétséges volta. Se szeri se száma az olyan eseteknek, amikor a lojális, de hozzá nem értő kísérettag okoz katasztrófát, és azok is gyakoriak, amikor hozzáértő kísérettagok vezetőjük ellen fordítják sikereik következményeként megnövekedett hatalmi potenciáljukat.

A HJR- nek szaktudása nem csak valamilyen szakterületre irányul hanem magukra a hatalmi harcokra. A hatalmi harcokban való jártasság értelmében vett szaktudást a kíséret szerkezetével kapcsolatban fogom elemezni.

II. 3. Kíséretszervezés: a kíséret szerkezete

A kísérethez tartozó személyeket a hatalmi harcok résztvevője a hozzáértésen és a lojalitáson túl aszerint is kénytelen csoportosítani, hogy azok mekkora hatalmi potenciállal rendelkeznek, illetve mennyire intenzív kommunikációt folytat azokkal.

A hatalmi harcok résztvevőjének bizonyos szint elérése után dönteni kell, hogy kíséretének mely tagjaival mennyire intenzív kapcsolatot tart fenn. Ez a döntés arról szól, hogy kiket von be a döntéshozatalba, kiről birtokolja a legtöbb és legfrissebb információt, és kit juttat abba a helyzetbe, hogy róla aktuális - többlet információhoz jusson. A probléma abból adódik, hogy a kíséret több tagjának az akciói válnak relevánssá a hatalmi potenciál alakulásával kapcsolatban, mint ahánnyal a kíséretvezető intenzív személyes kapcsolatot tud fenntartani.

A kíséretvezetőnek a kíséret meghatározott részével a kapcsolata így közvetett és közvetített lesz. Azoknak kell közvetíteni, akivel közvetlen, állandó kapcsolatban áll. Ezt a kört nevezem én belső kíséretnek.

A belső kíséret összetétele részben magától adódik. Mégpedig abból, hogy a kíséret többi tagja is a hatalmi harcok résztvevője, közülük néhányan igen jelentős hatalmi potenciállal rendelkeznek. Gyakorlatilag olyan helyzet áll elő, hogy a kíséret tagjai több irányba lojálisak. Azokat, akikre a kíséret egy részének lojalitása részben fókuszálódik, illetve akik a kíséret egy részének hatalmi viszonyait önállóan befolyásolni tudják, vazallusoknak nevezem. A vazallusok önálló hatalmi potenciáljuk nagysága alapján tagjai a belső kíséretnek.

Az is elképzelhető, hogy a kíséret vezetője nem építi be belső kíséretébe valamennyi vazallusát. Ha ez szubjektíven is így csapódik le, azt a vazallus hadüzenetnek fogja értékelni. Egy nagy hatalmi potenciállal rendelkező kísérettag értelemszerűen igényt tart a vezetővel történő

megfelelően intenzív kapcsolattartásra. Amennyiben úgy ítéli meg, hogy egy nála kisebb hatalmi potenciállal rendelkező társa szorosabb kapcsolatban van a kíséret vezetőjével (nagyobb befolyással van döntéseinek meghozatalára), ezt ellenséges akciónak fogja tekinteni, amellyel szemben válaszlépéseket tesz. Természetesen szubjektív tényezők függvénye az, hogy hogyan ítéli meg a kísérettag a saját fontosságát és a kíséret vezetőjéhez fűződő viszonyát, illetve az asszimetria percipiált mértéke és jellege szerint milyen ellenakciókra szánja el magát.

A vazallus önálló hatalmi potenciállal rendelkező kísérettag. A kíséret vezetőjéhez fűződő viszony, a képesség a vezető döntéseinek befolyásolására szintén a hatalmi potenciál része. A vazallusok ennek megfelelően komolyan veszik azt, ki milyen kapcsolatban áll a kíséret vezetőjével s annak intenzívebbé tétele a hatalmi harcok egyik tétje.

A kíséret vezetője megteheti, hogy hatalmi potenciálja egy részét delegálja valakinek. A (belső) kíséret azon tagját, aki esetében hatalmi potenciáljának forrása a vezető bizalma, támogatása, kegyencnek nevezem. A kegyenc hatalomgyakorlásának alapsémája az, hogy utasításainak a kíséret vezetőjére való tekintettel engedelmeskednek. Alkupozícióját a kíséret vezetőjére gyakorolt befolyása adja.

Nyilvánvaló, hogy a kétféle reláció különböző módon hat a kísérettagok lojalitására. A kegyenc lojalitása feltétlen, hiszen nem rendelkezik önálló hatalmi potenciállal. A vazallus lojalitása feltételes abban az értelemben mindenképp, hogy saját hatalmi potenciáljának védelmében hajlamos a kíséret vezetőjével való szembeszegülésre.

A HJR számára kézenfekvő megoldásnak tűnik kísérete lojalitásának biztosítására, hogy belső kíséretét kegyencekből állítsa össze. Egy ilyen manőverhez azonban minden vazallusától meg kell szabadulnia. A politikai terep vazallusok által ellenőrzött szegmenseit kegyencekre kell bíznia. Egy

ilyen transzfer aligha elképzelhető a hatalmi potenciáljukat védő vazallusok összehangolt ellenállásának legyőzése nélkül.

Komoly hatalmi potenciál működtetéséhez nagyszámú kíséretre van szükség, ami azzal jár, hogy a belső kíséret különböző tagjai a vezetőől távolabb eső csoportulásokkal építenek ki intenzív kapcsolatokat. Ha egy kísérettag hosszabb ideig és hatékonyan irányítja a politikai terep egy szegmensét, óhatatlanul saját hatalmi potenciálra tesz szert, vagyis a vazallus szerepét fogja játszani. Ahhoz, hogy a belső kíséret folyamatosan feltétlen lojalitású kegyencekből álljon, ahhoz a belső kíséret tagjainak rotációját kell megvalósítani, vagyis megszabadulni azoktól, akik a vazallus szerepébe nőnek bele.

A rotációt akadályozó tényező a szaktudás szükségessége a kíséret sikeres működtetéséhez. A szaktudás ugyanis sohasem korlátozódik politikailag irreleváns (a hatalmi harcok szempontjából semleges) tudásanyag és tapasztalatok birtoklására. A belső kíséret tagjai politikai szaktudás híján semmi hasznát nem veszik nem politikai jellegű jártasságuknak. A szakmai jellegű kihívások politikai relevanciáját kell ugyanis felmérni a kíséret tagjainak, illetve a szakmai jellegű döntések végrehajtásához szükséges politikai konstellációt biztosítani, valamint ezen döntések hatásait felmérni az erőviszonyok alakulására.

A kíséretben a szó egyenes értelmében vett szakértőknek nincs szerepe. Hatásukat az adott területen is jártas politikai szakembereken keresztül fejthetik ki. Egy igazi (a hatalmi harcok állása felől tudatosan a résztvevők irányába nem elkötelezett semmilyen ambícióval nem rendelkező) szakember politikai szerepe ennyi lehet, hogy a rivális HJR-ek felhasználják egymás elleni küzdelmeikben.

A kíséret hatékony működéséhez más irányú jártassággal is rendelkező politikai szakemberekre van szükség.

Azt, hogy mit kell érteni valamilyen irányú nem politikai szakértelem alatt nem szorul magyarázatra. A politikai szakértelem összetevői vagy egyáltalán mibenléte már keményebb dió. Úgy vélem, hogy nem minden eleme vethető alá formális analízisnek, de van amelyik igen.

A politikai szakértelem összetevője a politikai terep ismerete. Ez a hatalmi pozíciók egymáshoz való viszonyának ismeretét jelenti, valamint a hatalmi harcok megvívásának érvényben lévő szabályait. Mivel mind a pozíciók tényleges viszonyrendszere, mind a gyakorlatban is ható szabályok nagy hányada nincs hivatalosan rögzítve, ezért az ezekre vonatkozó tudás exkluzív jellegű.

A szakértelem eme összetevőjét tehát a hatalmi harcokban való részvétel, vagy valamely résztvevő jóvoltából lehet megszervezni. Bár az utóbbi tényezőnek csak kiegészítő szerepe lehet, mivel tudás alatt nem csak az információt kell értenünk, hanem a beidegződéseket is, vagyis az ismeretek operatív, gyakorlati felhasználásának képességét. A szabályok elvi ismerete mit sem ér, ha nem azok gyakorlati alkalmazója nyilvánul meg. Erre a képességre pedig mindenképp csak a gyakorlat, a hatalmi harcokban való tényleges részvétel útján lehet szert tenni. Egy magasabb minőségű politikai szakember támogatása legfeljebb a tanulási folyamatot gyorsíthatja fel.

A politikai szaktudást alkotó ismeretek másik csoportja a hatalmi harcok résztvevőiről szól. A politikai terep ismerete, amelybe beletartozik a ténylegesen követett szabályok interiorizációja is, még nem teszi alkalmassá a HJR-t, hogy egyenrangú félként vegyen részt a küzdelmekben. Ehhez ugyanis elegendő információval kell rendelkeznie a hatalmi harcok releváns résztvevőiről, hogy akcióikat (vagy akár reakcióikat) helyesen tudja értelmezni, és főként önmaga számára kalkulálni.

Ismerni kell motivációs bázisukat, szakértelmük jellegét, kíséretük állapotát, a nem alárendelt HJR-rrel, fenntartott kapcsolatrendszerüket, valamint az általuk ellenőrzött politikai terepszegmens adta lehetőségeket és korlátokat.

Ez a fajta információ még nehezebben hozzáférhető még, exkluzívabb, ráadásul gyorsan elavul, nagy részét pedig ellenőrizetlenül kell felhasználni. Pontosabban a megbízhatatlanság a gyors elavulásból adódik, az ellenőrzés pedig maga a gyakorlat, de a gyakorlat által ellenőrzött információ már elavulhat, amikor legközelebb egy döntés meghozatalának alapjául szolgál majd.

A politikai szaktudás legfontosabb összetevője azonban más tényezőkre visszavezethetetlen, tehát formalizálhatatlan. Ezért nagyjából mindegy, hogy politikai tehetségnek, érzéknek vagy virtusnak⁹ címkézzük be. A politikai szaktudás többi összetevője felhasználásának a hatékonysága viszont ennek az egynek a függvénye. Ha nem lenne ez a tényező a hatalmi harcok kimenetele kiszámítható lenne a szereplők hatalmi potenciálját alkotó, pontosan meghatározható és kvantifikálható összetevői alapján. A politikai érzék függvénye az is, mennyire képes a HJR a többi szereplő politikai tehetségét felmérni.

Visszatérve a kíséret összetételének taglalására, a kíséretvezető szempontjából a kegyencek alkalmazásának legfőbb akadálya azok hiányos politikai szakértelme. Ha a szakértelem nem kötődne elválaszthatatlanul a hatalmi harcokban való közvetlen részvételhez, a kíséretvezetőnek nagyobb lenne a mozgástere abban, hogy a kíséret lojalitását a belső kíséret kegyencekkel történő feltöltése útján érje el.

Természetesen sehol sincs az előírva, hogy a kíséret kizárólag kegyencekből kell hogy álljon, és a kíséret vezetőjének vállalnia kell az ezen állapot fenntartásához szükséges rotációval járó konfliktusokat.

A konfliktusokat minimalizálni lehet, ha a célpont csak egy, vagy néhány vazallus. Az alapprobléma azonban nem változik: akár kis megrázkódtatás, akár nagy, a hatásmechanizmus ugyanaz, amennyiben vazallusnak kegyencsel történő helyettesítéséről van szó. Ráadásul a vazallusok és kegyencek szükségszerűen feszült viszonyának a problematikája, amit a kíséretvezető a rotációkkal járó konfliktusok helyébe megkap.

Teljesen egyértelmű azonban az is, hogy a kíséretvezető mozgásterét mennyire leszűkíti az, ha kísérete vazallusai kíséreteinek összességévé változik. Ilyen esetben a nagy vazallusok által kialakított egyetértés zászlóvivőjének szerepe jut a kíséret vezetőjének, vagy a legpotensebb híveit egymás ellen kijátszani próbáló cselszövőé. Mindkettő a kíséretvezető természetes állapota, amelybe ha mégsem akar beletörődni, különféle praktikákhoz kell folyamodnia, például kegyenceket pozícióba juttatni, akik feltétlen lojalitása biztosíthatja a politikai terep nominálisan birtokolt része egy szegmense felett a közvetlen ellenőrzést.

A kegyenc lojalitása elvileg feltétlen, azonban kérdés meddig tekinti magát kegyencnek. Végül is viselkedése szempontjából – akárcsak a politika többi szereplője esetén – nem tényleges helyzete számít, hanem, hogy milyennek ítéli meg azt. A kegyencet, mint a hatalmi harcok bármely más résztvevőjét, hatalmi potenciáljának növelése érdekli. A feltétlen lojalitás nem jelent mást, mint hogy az említett növekedésnek egyetlen reális módja áll rendelkezésére: azon személy támogatásának biztosítása, aki számára hatalmi potenciálja egy részét delegálja. A kegyenc feltétlen lojalitásának alapja, hogy a kíséret vezetője által delegálnál nagyobb hatalmi potenciálra nem számíthat máshonnan. Könnyen előfordulhat azonban az, hogy valaki mégis ennek a hiteles lehetőségét tudja felajánlani.

A kegyenc feltétlen lojalitása tehát nagyon is feltételes, működése azonban mindenképp különbözik a vazallusétól. A kíséret vezetőjének tehát

a kíséretének más típusú tagjainál nem kisebb idő- és energiaráfordításba kerül, hogy kalkulálni tudja kegyence viselkedését. Ami a kegyenc teljesítményét kérdéssé teszi, az a politikai szaktudás értelemszerűen hiányos volta (a csekély hatalmi potenciál egyik vonatkozása), s ez a tényező nehezíti meg akcióinak előrejelzését. Az adott szintéren folyó hatalmi harcokban való tényleges részvétel útján tehet szert a kegyenc a szükséges szaktudásra, ugyanúgy, ahogy a kíséret vezetője is csak ily módon tehet szert releváns információkra a kegyenc viselkedésének előrejelzése szempontjából. A kegyencek alkalmazása tehát egyformán magában rejti a rájuk bízott hatalmi potenciál hozzá nem értő működtetéséből adódó károkat, a vazallusok ellenakcióiból adódó konfliktusokat, ráadásul a gyakorlati tapasztalat híján, az elvileg feltétlen lojalitású kegyenc tényleges lojalitásában sem bízhat feltétlenül.

A vazallusok lojalitásának – bármilyen forrású legyen is az – viszont határt szab saját, már meglévő hatalmi potenciáljuk gyarapításának szempontja. Azokat a lépéseket, amelyeket a kíséret vezetője a kíséret egészére vonatkozó kollektív akciókról szóló döntések befolyásolása érdekében tesz, óhatatlanul motiválja, hogy saját hatalmi potenciálja sérüléseit kivédje. A vazallusok óhatatlanul konkurálnak egymással, a kíséreten belüli erőviszonyok megváltoztatásáért, vagy legalább is a kedvezőtlen változások megakadályozásáért. A vazallus lojalitásának eredeti jellegét elkerülhetetlenül átszínezi, hogy a hatalmi harcok résztvevőjeként kísérete segítségével ő is ellenőrzi a politikai terep egy szegmensét. A tereprész integráltsága a kíséret egésze által ellenőrzött egységbe, természetesen behatárolja a mozgásterét, ahogyan a kíséreten belüli erőviszonyok is.

A gyakorlatban a belső kíséret minden egyes tagjával kapcsolatban a kegyencség és vazallusság aránya állapítható csak meg. Végül is nincs ebben ellentmondás, hiszen mindkét terminus a hatalmi potenciál

szerkezetének a sajátosságait fixálja, annak a kísérettag lojalitására gyakorolt hatás a szempontjából. Mivel a hatalmi potenciál igencsak sokféle elemből áll össze, így minden további nélkül szerepelhetnek benne egymás mellett a ráutaltságot és a saját érdekek alapján jelentkező elkülönülést indukáló tényezők. A kegyenc és a vazallus megkülönböztetése azonban nem erről szól, hanem a hierarchia viszonyokban felül elhelyezkedőkhöz képest meglévő függőség jellegéről hatásáról a kísérettek lojalitására. A belső kíséret megkülönböztetése implikálja, hogy a többi rész más jellemzőkkel rendelkezik. Felvetődik az a kérdés is hogy a belső kíséreten túl hány elemet lehet még megkülönböztetni a kísérettek szerkezetében.

Mivel a distinkció ismérve a kíséretvezető által fenntartott közvetlen intenzív kapcsolat a kíséret egy részének a tagjaival, így aligha lehet elvszerűen további kategóriákat elkülöníteni a kíséret többi részében, amellyel a kapcsolat közvetett és közvetített. Ezért azt egységesen külső kíséretnek nevezem. Az alkalmi kontaktusok a külső kíséret tagjaival, vagy a kíséreten kívüliekkel politikailag relevánsak lehetnek, ezekből azonban nem érdemes egy a külső és a belső kíséret közé beilleszthető kategóriát konstruálni. A kíséret vezetőjének rendszeresített, ritualizált találkozói a külső kísérettel, nem módosítják az alapviszonyt.

Ami a belső kíséret esetében érvényes, a lojalitás és a szakértelem tekintetében, az vonatkozik a külsőre is. A külső kísérethez tartozó egyének jelentősége ebben a tekintetben sokkal kisebb, illetve ami a kíséret vezetője szempontjából fontos, nehezebben utolérhető. Nagyrészt kénytelen a belső kíséret tagjaira hagyatkozni, a külső kíséret tagjai lojalitásának és szakértelmének megítélésében.

A kíséret vezetőjének szempontjából a külső kíséret egészének lojalitása a legfontosabb. Mint említettem, az egyes egyénekekkel, vagy akár csoportokkal kapcsolatban, nem egyszerűen lojalitásról, hanem

lojalitásképletről érdemes beszélni. A kíséret vezetőjének az az érdeke, hogy a külső kíséret lojalitása minél erősebb, irányultsága pedig nem szerteágazó, hanem a vezetőre fókuszált legyen.

Nagy létszámú kíséret esetén a belső kíséret tagjai által fenntartott intenzív kapcsolatok által átfogott kör sem fogja át a kíséret egészét. Így a kapcsolat közvetett, ritualizált lesz, nevezhetjük éppen formalizáltnak is. Ez a közvetettség a külső kíséret kezelésének más jelleget ad a belső kísérethez képest. A gyakorlatban a kíséret felépítése több koncentrikus körből állhat az elemzés szempontjából azonban célszerű e legfontosabb elválasztó vonalra összpontosítanak amely a belső és a külső kíséret között húzódik.

A külső kíséret kezelésének legjellegzetesebb és legfontosabb módszere a demagógia. A demagógia lényegét az alaphelyzet adja, amely lehetővé teszi. A belső kíséret tagjai a kíséret egészét érintő döntések meghozatalának részesei, vagy legalábbis az erre vonatkozó információk egészével rendelkeznek. A külső kíséret tagjai a rájuk vonatkozó döntések háttéréül szolgáló információk töredékét ismerik, azt is abban az esetben, ha hozzájuttatják őket. A demagógia a külső kíséretnek szánt információ olyan szerkesztése, amely a döntés legitimitását optimálisan megalapozza.

A demagógia tartalmával kapcsolatban nem alkalmazójának szándékai, céljai a döntőek, hanem hogy releváns döntéssel vagy történéssel kapcsolatban az mennyiségében és hangsúlyában elüt az alkalmazóját ténylegesen befolyásoló információtól és motiváló szempontoktól. Mivel a kíséret egészét érintő döntéseket (is) legitimálni kell, viszont meghozatalának körülményeivel nem lehet tisztában, így a demagógia alkalmazása elkerülhetetlen. Értelmetlenség elítélni vagy bármilyen erkölcsfilozófiai szempontból tárgyalni a jelenséget. Az egyetlen releváns tényező az, hogy milyen hatékonyan használja valaki a hatalmi harcoknak ezt a megkerülhetetlen eszközét.

A demagógia, mint a külső kíséret irányításának eszköze, annak is köszönheti fontosságát, hogy a nagyméretű külső kísérek lojalitásának az ideológia a legfontosabb forrása.

Nem csak azért, mert ennek kialakítása-fenntartása értelemszerűen olcsóbb, mint a többi.^e Az anyagi alapú lojalitás a kíséret hatalmi potenciáljának növekedésében való közvetlen érdekeltiséggel jár együtt. A külső kíséret tagjainak esetében mozgósíthatósága a lényeg. Az viszont a megfelelő ideologikus-metaideologikus indoktrináltság kialakítása révén érhető el.

Az ideologikus indoktrináltság hatása akkor is számottevő, amikor a külső kíséret, vagy annak nagy része alkalmazotti viszonyban van, vagy más módon, anyagi függőségben áll a kíséret vezetőjével – vagyis morfológiailag zsoldos. Az viszont, hogy valaki milyen anyagi ellenszolgáltatásért, milyen feladatot és mekkora megbízhatósággal végez el, az már ideológiai indoktrináltságnak a függvénye.

A demagógia működésének másik kulcseleme tehát, a külső kíséret – vagy bármilyen közösség, amely előtt a döntést legitimálni kell – meglévő ideológiai jellegű indoktrináltsága. Ahhoz, hogy bármilyen lépést legitimálni lehessen, a megcélzott csoportnak kell hogy legyen világképe, amely alapján tapasztalatait a jó-rossz, helyes-helytelen, tiszteletre méltó-becstelen skálán elhelyezi. A demagógia technikailag egy aktuálpolitikai döntés, vagy szituáció olyan formában történő tálalása, amely az alkalmazója céljainak megfelelő besorolást biztosít a fenti skálák egyikén. Vagyis politikai érdekeinek megfelelően próbál politikai relevanciával bíró akciókat, helyzeteket legitimnek, vagy illegitimnek feltüntetni. A gyakorlatban ez értelemszerűen úgy történik, hogy a saját akciókat, mint a jogszerűségről, méltányosságról, becsületről vallott általános nézetek megtestesülését tünteti fel. Ellenfelei lépéseit pedig, mint a jogtiprás,

méltánytalanság, becstelenség, esetleg a józan ész kigúnyolása példaeseteként ecseteli.

A külső kíséret vagy más célcsoport ideologikus indoktrináltsága teszi lehetővé a demagógiát, és egyúttal korlátozza is. Az erős indoktrináció sikeres demagógia esetén nagyobb mozgósított energiát jelent, ugyanakkor jobban behatárolja a HHR mozgásterét. Az erősen indoktrinált egyértelmű szabályok szűkebb sávban értelmezhetők, a cselekvések szűkebb körét lehet segítségükkel legitimálni.

Logikus az, hogy annál hatékonyabb az indoktrináció, minél egyértelműbb előírásokat és szempontokat tartalmaz, lehetőleg minél több témakörben. Az ilyen módon indoktrinált csoportot könnyen és hatékonyan lehet mozgósítani az indoktrináció repertoárjában szereplő sémákkal párhuzamosan, ami értelemszerűen azzal jár, hogy az azokkal ellentétes cselekvésekre viszont nem lehet őket rávenni. Ha az indoktrináció gyengébb – kevés szigorú, nem interpretálható előírást, elvet tartalmaz –, akkor az erre építő demagógiának is kisebb a mozgósító ereje, viszont a cselekvések szélesebb körét lehet ilyen esetben legitimálni.

A kíséret vezetője tehát miután felmérte, milyen indoktrinációval rendelkezik a külső kísérete, illetve a kiválasztott célcsoport, eldönti, milyen tartalmú legyen a demagógiája. Az indoktrinációval kapcsolatban is el lehet mondani, hogy azt nem egy skálán való elhelyezkedéssel lehet meghatározni, hanem a képletével. Egy indoktrinációnak lehetnek kemény (egyértelmű), és lágy (tág keretek között értelmezhető) részei, ami által egyes témákban nagy mozgásszabadságot és kis mozgósíthatóságot enged, míg másokban komoly mozgósító hatás kifejtését teszi lehetővé. Az indoktrináció képletének megállapításához szükséges szempontokat lehet csak ideáltípusú ellentétpárok segítségével meghatározni.

A külső kíséret vagy a demagógia más célcsoportjának viselkedése szempontjából releváns az is, hogy a cél mozgósítás, vagy csak az

elfogadottság biztosítása, vagyis az ellenmozgósítás kivédése. Amennyiben a demagógia az erős indoktrináció tételeire épít, célja értelemszerűen a mozgósítás, amennyiben a lágyabb tételekre, úgy az elfogadtatás. Mindkét esetben számolnia kell az ellendemagógiával, hacsak nincs monopóliuma az adott HJR-nek a közvetett kommunikáció (a gyakorlatban tömegkommunikáció) csatornáira. A közvetett kommunikáció eszközeinek a monopóliuma azonban rontja azok hitelét, és felértékeli a suttogó-propaganda, a pletyka szerepét, amely a tömegkommunikáció egy sajátos módja.

A demagógia a már meglévő indoktrináció kihasználására épül. Aligha elképzelhető azonban, hogy az indoktrinált ideológia tételei alkalmazásuk során ne mennének keresztül változásokon. Az indoktrinált világkép átalakítása azonban egy másik kategóriához tartozik, amelyet később tárgyalok. A tömegmanipuláció azonban értelemszerűen másként működik, ha célja az általánosan elfogadott ideológiai — metaideológiai konstrukciók megváltoztatása, mint amikor egyszerűen csak kihasználják azokat, még akkor is, ha a kihasználás folyamata azok módosulásával jár.

A kíséret vezetőjének manőverezési lehetőségeihez tartozik az, hogy a külső kíséret irányításában közvetett módszereket használ fel. A közvetett kapcsolattartásnak vannak eszközei, amelyeket monopolizálni lehet. Az eszközök közül ki kell emelni a külső kíséret lojalitásának ritualizált megnyilvánulásait, amelyeket a kíséret vezetőjére lehet fókuszálni. A kommunikáció eszközeit szintén központi ellenőrzés alá lehet vonni, vagy legalábbis elérni, hogy a belső kíséret veszélyesnek tartott tagjai ne használhassák azokat a kíséret vezetőjével szemben.

A kíséret vezetőjének helyzetét erősítő tényező az is, hogy a politikai terep általa ellenőrzött szegmense – a terep többi részéhez hasonlóan – hierarchikus felépítésű. Az ott található valamennyi pozícióhoz tartozik valamilyen rutinfeladat és sztereotip szerep, amelynek része a fölérrendelt

pozícióknak való engedelmeskedés. Az engedelmeskedési rituáléba eleve beletartozhat a terep adott szegmenseinek csúcspozícióját elfogadó személynek járó tisztelet megadása. A pozícióhoz kapcsolódó rutin engedelmeskedési reflexe viszont csak rutinszerű utasítások esetén működik automatikusan. Persze mindig van egy sáv, ami a határeseteket tartalmazza, ahol az engedelmeskedés már nem rutinszerű, viszont a kíséret tagja igen nagy valószínűséggel ily még nem szegül ellen, és a passzív ellenállás elszabotáló taktikáit is csak módjával alkalmazza. A politikai terep hierarchikus berendezkedése azonban így is nyújt némi extra mozgásteret a csúcspozíciót elfoglaló kíséretvezető számára. Az ellenszegülési ingerküszöb nagy valószínűséggel magasabb lesz az ő akciói esetében, mint a kíséret valamely tagjának az ellene indított támadáskor. Ami persze nem jelenti azt, hogy egy kíséret vezetője nem szűkítheti le mozgásterét ahhoz képest, amit a pozíciójához kapcsolódó ritualizált engedelmeskedési reflex határesetei megengednének. A mozgástér beszűkülése abban nyilvánul meg, hogy kíséretének tagjai gyakorlat és precedensek híján elveszítik engedelmességi reflexüket az egyébként a pozícióhoz tapadó rituálék esetében is. Ez esetben a hatalmi harcok résztvevőjének tényleges hatalmi potenciálja – a kíséretén belül kialakult viszonyok miatt –, a politikai terep adott szegmenséből adódó "nominálérték" alá csökken.

A külső kíséret irányításában meglévő helyzeti előny az egyik tényező, amelyet a HJR a belső kíséret viszonyaiból adódó veszély kezelésére felhasználhat.¹⁰ Ha sikerül a külső kíséret lojalitását saját személyére fókuszálnia, ezzel lecsökkenti a belső kíséret bármely tagjának a vezető pozíciójának elfoglalására tett kísérletével járó kockázatot.¹¹ A külső kíséret biztosításának alapszere a demagógia, amelynek segítségével a HJR megakadályozhatja, hogy a kíséret számottevő részénél

kettős lojalitás alakuljon ki, vagy erodálódjona személyére fókuszált lojalitás.

A belső kíséret viszonyai kontrollálásának másik alapművelete a manipuláció a belső kíséret határával, vagy a belső és a külső kíséret közötti átmeneti zónával. A kíséret vezetője nem ignorálhatja legfontosabb vazallusait, de széles körrel lehet releváns politikai információt biztosító intenzitású kapcsolatban.¹² Az intenzív kapcsolat a kíséret vezetőjével a hatalmi potenciál egyik forrása, akárcsak a politikai és egyéb szaktudás. Ha a kíséret vezetőjének elég széles személyi körrel van gyakorlati és intenzív kapcsolata, az egyes kísérettagok jelentősége és veszélyessége arányosan csökken. Egy ilyen a külső és belső kíséret átmeneti zónáját képező ismeretségi kör afféle kádertartalékként áll a vezető rendelkezésére. Ebbe a kategóriába tartozhatnak példának okáért a vazallusok vazallusai, vagy az időlegesen háttérbe szorult, egykor komoly potenciállal rendelkező HJR-ek.

A kíséret vezetője rendelkezésére álló széles merítés, amelyre a belső kíséret határzónájának a kitolása útján tehet szert, csökkenti a belső kíséret lehetőségeit az adott HJR mozgásterének beszűkítésére. Természetesen a kegyenceffektus romboló hatását csak mérsékelni lehet a kapcsolatok informális úton történő ápolásával. Mivel az informális kapcsolatok relevanciája nyilvánvaló,¹³ elkerülhetetlenül megpróbálják formalizálni azokat. A formalizáltság pedig a gyakorlatban valamely hatalmi pozíció irányítási körébe való bekerüléssel jár együtt. Nem jelent túl nagy gondot annak a formalizálása, hogy ki kerülhessen a kíséret vezetőjével informális kapcsolatba.

A politikai lépések elfogadtatásában nem csak a külső kíséret jelenik meg "közvéleményként". A tágabb értelemben vett belső kíséret is közvéleményként funkcionál. Közvéleményként való funkcionálás alatt azt értem, hogy az adott körön belül az információk áramlása, keringése

bizonyos kérdések valamilyen előjelű általános megítéléséhez vezet. Az, hogy két-háromféle megítélés is kialakulhat a közvélemény működésének a velejárója.

A tényleges közvélemény saját célok elérése érdekében történő manipulálásának eszköze a demagógia. A szűkebb közvélemény ily módon nem befolyásolható, mert nincs meg a szükséges szakadék az informáltsági szintek között, valamint a személyes képességek között fennálló esetleges szintkülönbség sem elégséges ahhoz, hogy a demagógia a belső kíséreten belül felhasználható legyen. A szűkebb közvélemény véleménye a releváns akcióknak a saját érdekeltségekre gyakorolt hatása alapján alakul ki. A belső kíséreten belül meglévő érdekellentétek ellenére azonban kialakulhat általános vagy túlnyomó vélemény, amely a vezetőre a közvélemény nyomásának hatásmechanizmusa útján hat. A közvélemény nyomásával ellentétes irányban nehezebb politikai akciókat végrehajtani. A kétfajta közvélemény vektora nem feltétlenül esik egybe, bár az elég nehezen elképzelhető, hogy a vezetőt is magába foglaló belső kíséret ne tudja egy az övékével ellentétes irányú közvélekedés kialakulását megakadályozni a külső kíséretben.

Jegyzetek

¹ „... az egyéni döntéshozók vélekedésrendszerének és motívumainak megértése kevés ahhoz, hogy megértsük az országos vezetők döntés hozatalának folyamatát. Látnunk kell a társas viszonyoknak azt a hálózatot is, amelyben a fontosabb döntéshozók tevékenykednek.”

Philip Eletloch-Rondel S. Peterson Charles Mc Guire-Shi_Jie Chang-Peter Feld: A politikai csoportok dinamikájának mérése: a csoportgondolkodás modelljének vizsgálata. Történelmi-és politikai szociológia , Osiris, 1998, 165.

² Ez a perspektíva ha nem is általános de azért eléggé elterjedt a tudományos elemzésekben. „The case studies in this article use the process-tracing method (opening up the black box) to identify the factors to which decision makers respond, how those factors influence decisions, the actual course of events, and the possible effect of other variables on the outcome. *Christopher Layne: Kant or Cant: The Myth of the Democratic Peace. in: The Perils of Anarchy: Contemporary Realism and International Security Edited by Michael E.Brown. Scan M. Lyun-Jones and Steven E.Miller. The Mit Press 1995, p. 295.*

³ In short, even where there are formalized rules, the articulated rationality of these rules does not begin to explain the efforts and sacrifices of unmonitored monitors.

Thomas Sowell: Knowledge and decisions. Basic Books, 1980, p. 112.

⁴ “All kinds of political systems (democracy, monarchy, feudalism etc) put enormous emphasis on the personal "loyalty" of subordinates – not loyalty to the public, or even to the government, but to their immediate superiors...”

Thomas Sowell: Knowledge and decisions. Basic Books, 1980, p. 115.

⁵ Sokan tartják az ideológiai manipulációt a politizálás standard velejárójának kb. abban az értelemben ahogy a dolgozat kezeli a problémát: “All political systems engage in ideological manipulation. It is against this background that free speech must be understood; that is the populace to counter the ideological manipulation of the state. Free speech represents two phenomena: the open debate of issues, and the open questioning of basic ideologies. The later is clearly the more destabilizing and therefore the more threatening political phenomenon.”

Ronald M. Glassman: A Neo-Weberian Approach to Political Theory, p.248.

⁶ “Second, because the authority of the leadership rests on its interpretation of the common ideology, ideological quarrels are quite likely. They are also likely to be intense, because rival factions defend their own interpretation only by portraying rivals as traitors or heretics.”
Stephen M. Walt: Alliance formation and the Balance of World Power. in: The Perils of Anarchy: Contemporary Realism and International Security Edited by Michael E. Brown. Sean M. Lynn-Jones and Steven E. Miller. The MIT Press 1995, p. 226.

⁷ „A kommunista mozgalmakkal kapcsolatban Furet erről így ír: „Ez az ortodoxia ára: a véleménykülönbségekből eretnecség lesz. Jelen esetben azonban a dogma a körülmények szerint változtatható, minthogy az ortodoxiának nincs más vonatkoztatási pontja, mint maga a párt, azaz párt vezetői. Ez a fajta törekenység a kommunista világot, megjelenése óta egyfolytában hatalmas szektához teszi hasonlónak, amelyet hívek milliói vallanak a magukénak de amelyet állandóan egyházszakadásként megélt politikai válságok várnak meg.”

Francois Furet: Egy illúzió múltja. Esszé a 20-század kommunista ideológiájáról. Európa könyvkiadó Budapest, 2000, 180.o.

⁸ Az alábbi felügyelőkről szóló megjegyzés nyugodtan tekinthetjük általánosan érvényesnek a kíséretvezetőkhez.

“Unmonitored monitors are among the most hard-working and dedicated people in the society. Mothers and businessmen are classic examples. In their very different ways, these two unmonitored monitors have become notorious for the intensity of their efforts.”

Thomas Sowell: Knowledge and decisions. Basic Books, 1980, p. 111-112.

⁹ Skinner is kiemeli hogy a virtu központi jelentőségű fogalom Machieveli koncepciójában, elismerve hogy nem tudja ő sem definiálni ezt a fogalmat.
Quentin Skinner: Machieveli. Atlantisz 1996, 51,74-78

„Ahhoz tehát, hogy valaki politikai vezér lehessen, nem elegendő tudni a helyeset, nem elég elsajátítani bizonyos törvényeket vagy normákat, hanem kell hozzá meg az a veleszületett és hosszú tapasztalat révén megedzett ösztön is, amely megtalálja a helyeset,

Mannheim Károly: Ideológia és utópia . Atlantisz 1996. 142 o.

¹⁰ The senate despised the plebs and kept its distance from the emperor, who for his part lured to see himself loved by the plebs and would not allow the senatorial kingmakers to have the slightest hold on him. In that hidden and silent struggle he depended on the plebs, who had good ground for fearing a senate hegemony.

Jon Elster: Political psychology. Cambridge University Press, 1993 p. 43.

¹¹ Machiavelli terminológiájában ez úgy jelenik meg, hogy a központi hatalmat birtoklókat arra bíztatja, hogy a néppel, a tömegekkel tartsák sakkban az arisztokratákat.

Макиавелли Никколо: Рассуждения о первой декаде Тита Ливия. Москва 1997 с.192.

with the sentiments and worries of small, closed intimate groups.

Wright Mills: The power elite, Oxford University, 1970 Press p. 69.

¹² Mills az elit rekrutációval kapcsolatban írja le ezt a praktikát: To exclude others enables the high land mighty to set up and to maintain a series of private worlds in which they can and do discuss issues in which they train their young informally for the decision-making temper. In this way they blend impersonal decision-making with informal sensitivities, and so shape the character structure of an elite.

Wright Mills: The power elite, Oxford University, 1970 Press p. 89.

¹³ Mills a személyes és közügyek összekeveredéséről a hatalomgyakorlónál: „Accordingly in the inner circles of the upper classes, the most impersonal problems of the largest and most important institutions fused with the sentiments and worries of small closed intimate groups.

Wright Mills: The power elite, Oxford University, 1970 Press p. 69.

A belső kör informális kapcsolatrendszerének költség és energiamegtakarító vonatkozása is van: The advantages of informal relationships tend to be greatest in decisions which turn on individual personal or circumstantial differences of a sort which cannot be explicitly or exhaustively specifies in advance, which may result from too wide and varied an assortment of influences to list in advance, or even to convey in any logically compelling way after the fact, and which require a large amount of highly individual information at low cost.

Thomas Sowell: Knowledge and decisions. Basic Books, 1980, p. 28.

III. Hatalomgyakorlási technikák

Hatalomgyakorlási technikák alatt a hatalmi harcok logikája distinkcióiból adódó következmények kiaknázását értem. Ezt a címet viselhetné az előző fejezet is. A lojalitás forrásainak megkülönböztetése példának okáért abból a szempontból került elemzésre, hogy milyenek a következményeik ez a kíséret építésének, irányításának folyamatában. Természetesen az előző rész címe is érvényes az alábbi fejlegelésekre: a politikai terep és kíséret után vesszővel folytatva következhet a bel és külpolitika vagy a tereprendezés ajánlott megkülönböztetési módja. Úgy gondoltam azonban, hogy a felvázolt fogalomhálónak a hatalomgyakorlás során történő érvényesülési módját egy külön fejezetcímbe is érdemes hangsúlyozni.

A hatalmi harcok logikája a HJR által követett technikák útján

II. 1. Külpolitika és belpolitika

Belpolitika alatt azon viszonyok és aktivitások összességét értem, amelyek a kíséret keretein belül maradnak. A hatalmi potenciál növelésének nincs más módja, mint hogy az azt működtető kísérletet oly módon szervezzék meg (át) hogy annak mérete, személyi összetétele, belső viszonyai hatékonyabb működést tegyenek lehetővé, mint a versenytársakéi. A hatalmi potenciál egy részét a kíséreten kívül kell felhasználni, vagyis külpolitizálással kell foglalkozni. A HJR aktivitását, amely a saját kíséretén, egyúttal a politikai terep általa ellenőrzött szegmensén kívülre irányul, külpolitikának nevezem.

A hatalmi harcoknak szükségszerű összetevője a külpolitika és a belpolitika. E két összetevő egymásra való hatása olyan tényező, amelynek

alakulásával a HJR-nek állandóan számolnia, alakításával pedig foglalkoznia kell.¹

A két összetevő viszonyával kapcsolatban – ahogy az eddigi elemzés során végig – a HJR pozíciója adja a horizontot, vagyis az, hogy ő miként viszonyul ez esetben a külpolitika és belpolitika viszonyához, valamint, hogy annak átalakulásai hogyan hatnak rá.

Magától értetődőnek tűnik egy a HJR külpolitikai viszonyulására vonatkozó olyan megkülönböztetés, hogy az offenzív-e, vagy pedig defenzív. Az offenzív hozzáállás azt jelentené, hogy a HJR célja az általa ellenőrzött tereprész növelése, a defenzív pedig a mások offenzívájának elhárítása.

Az offenzív külpolitikának legalább két formáját érdemes megkülönböztetni a követett taktika szempontjából. Ezek a közvetlenül ellenőrzött terepszegmens növelése — a hódítás, és egy másik kíséret függő viszonyba hazása — az alárendelés.

Kezdjük az első –kézenfekvőbb – esettel. A hódítás, mint külpolitikai aktus elkerülhetetlen belpolitikai velejárója a meghódított tereprész integrációja. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy azt a kíséret lojális tagjainak ellenőrzése alá kell helyezni. Ez a művelet a kíséret kibővítésével jár oly módon hogy a belső kíséret valamely tagjának (tagjainak) hatalmi potenciálja növekszik ezáltal, vagy pedig a jelentős hatalmi potenciállal rendelkező új emberekkel kell a kíséretnek gyarapodnia. Mindkét esetben olyanokkal kell bővíteni a kíséretet, akiknek a szaktudása elüt a régi kísérettagokétól azon egyszerű oknál fogva, hogy az más terepviszonyokhoz való alkalmazkodás terméke.

A hódítás, mint külpolitikai akció voltaképpen csak időben és analitikusan különíthető el az azt megelőző és követő belpolitikai akcióktól, a szükséges potenciál mennyiségi és minőségi összetevőinek a felhalmozásától előtte,² és az integrációtól utána. Amennyiben ugyanis a

hódítás sikere alatt a politikai terep egy új szegmense fölött megszerzett tényleges kontrollt értünk, úgy az nagyjából belpolitikai akciók sorozatát takarja.

A hódítás,- mivel az implikálja az integrációt, így a kísérlet bővítésével jár, ezáltal az átalakításból adódó komoly belpolitikai problémák forrása. A politikai terep egészének viszonyai a tényleges kontrollnak valamilyen optimumát implikálják. A pozíciókhoz kötődő engedelmeskedési rituálék az érdekelt külső és belső kíséretek politikai szaktudása és ideologikus indoktrinációja nagyjából megszabja, hogy a politikai terep mekkora, és mely részei milyen mélységben kontrollálhatók egy központból. Mivel a hódítást sikeres integrációként definiáltam, nem minden morfológiailag ebbe a kategóriába tartozó eseményt lehet ténylegesen hódításnak nevezni. Amikor a kontroll mértéke nem éri el az említett szintet, legfejebb pszeudo hódításokról beszélhetünk.

A pszeudo-hódítások esetei egyúttal a hódító külpolitika korlátait is kirajzolják. Az egyik eset, amikor a kontroll nominális. Ilyenkor az új terepszegmens vezetője a hódító HJR vazallusává válik ugyan, az azonban sem a megszokott módon irányítani, sem lojálisabb kísérlettaggal felváltani nem tudja. Vagyis a kísérlet vezetője és új vazallusa közt a kapcsolat külpolitikai jellegű marad.

A másik eset, amikor a meghódított terep integrálhatatlannak bizonyul.³ Az integrálhatatlan terepszegmens jellemzője, hogy az nem növeli a hódító kísérletvezető hatalmi potenciálját, hanem fordítva, állandó energiaráfordítással jár a megfékezése, illetve állandó sikertelenséggel a tényleges ellenőrzés megszervezésére tett próbálkozás.⁴

A hódítás, mint külpolitikai aktivitás alapvető korlátja tehát belpolitikai jellegű, a kísérletszervezési nehézségek formájában jelenik meg, amely úgy is megfogalmazható, hogy létezik egy — a politikai terep

egészének sajátosságai által meghatározott — küszöb, amely a kíséret méretét behatárolja.

Természetesen a nominális kontroll is korlátozást jelent egy, az alá tartozó HJR számára. A nominális alárendeltség mozgásteret szűkítő tényező. Másfelől viszont: nominális alárendeltség nélkül is kialakulhat olyan viszony, amely a HJR-ek mozgásterét szűkíti. A kölcsönös függőségek is mozgástérszűkítő tényezők, még ha az egymásrautaltság szimmetrikus lenne is. Többnyire természetesen a kölcsönös függőség is asszimetriát takar mivel a ráutaltság mértéke különböző az érdekelt kíséretvezetők számára.

Az offenzív külpolitizálás célja lehet az is, hogy egyszerűen csak számára kedvező függőségi viszonyokat alakítson ki. A teljes értékű integráció helyett csak olyan helyzetet akar előállítani, amelyet az jellemez hogy az offenzív módon politizáló HJR néhány kérdésben megkerülhetetlen tényezőként jelenik meg a külpolitikai partnerként szereplő kíséretszervezők számára.

Az alárendeltség jelentkezhethet bizonyos funkciók ellátása, kötelezettségek vállalása és teljesítése formájában éppúgy, mint bizonyos fajta, vagy éppen konkrét akcióktól való tartózkodásban.

Az offenzív külpolitizálásnak ez az enyhébb formája az ellenőrzésről és befolyásolásról szól, akárcsak a hódítás. A határvonalat – amely természetesen megint csak egy sáv lesz – ott lehet meghúzni, hogy a hódítás célja és ismerve a politikai terep újabb szegmensének integrációja, vagyis olyan mélységű ellenőrzés alá vonása, amely a HJR kíséretén belül jellemző. Ami ennél lazább ellenőrzést tűz ki célul, esetleg valósít meg, az nem tekinthető hódításnak hanem csak alárendelésnek.

Az offenzív külpolitika lágyabb változata esetében is érdemes ennek a belpolitikához fűződő viszonyát szemügyre venni. A lágyan offenzív külpolitika célja megfelelő függőségi viszonyok létrehozása, illetve olyan

konstellációké, amelyek a megfelelő módon határolják be a megcélzott külpolitikai partner mozgásterét. Ehhez, akár csak a hódításhoz, megfelelő hatalmi potenciálra van szükség. A megfelelő hatalmi potenciál teszi lehetővé mind a csábító ajánlatok, mind az elrettentőnek szánt fenyegetések hiteles tálalását.

Az előnyös külpolitikai konstelláció fenntartásának ugyanaz az alapfeltétele, mint kialakításának: a hiteles hatalmi potenciál felmutatása. A sikeres belpolitika nélkül tehát eleve nehéz offenzív külpolitikát elképzelni. Abban is hasonlóság mutatkozik a hódítással, hogy a kontroll egyre mélyebb és kiterjedtebb fenntartása komoly energiaráfordítással jár, amelyet el kell valahonnét vonni. A hatékony kontrollhoz – még ha az nem is éri el a kíséreten belüli szintet – az adott szegmens viszonyaiban járatos egyénekkkel kell kapcsolatot fenntartani. A fokozatbeli különbség persze lényeges, de az offenzív külpolitika a hódításhoz hasonló effektussal jár, hatékony folytatása a kíséret duzzadásával jár és a kíséreten belüli hatalmi góccok kialakulását vonja maga után.

El lehet azonban mondani, hogy a hódítás és az alárendelés viszonyára is a fordítottan arányos tényezők összekapcsolódása a jellemző. A hódítás nagyobb kontrollt jelent - nagyobb energiaráfordítás, kockázat és belpolitikai gondok fejében. Az alárendelés csökkenti mindezeket a hátulülőket de azzal a veszéllyel, hogy pont akkor nem érvényesül amikor a legnagyobb szükség lenne rá.

Ahogy a hódításnak az adott terepviszonyok közt még összetartható kíséret mérete szab határt, ugyanez érvényes az alárendelést célul tűző offenzív külpolitikára is. Alighanem általánosnak tekinthető az az elv, hogy az ellenőrzés mélysége és az ellenőrzés alatt tartott személyek körének a kiterjedése fordítottan arányos. Az elv helyessége nem jelenti azt, hogy automatikusan érvényesül. A kíséretszervezés eszköztára éppen arra való, hogy a fenti elv ne érvényesüljön. A közvetett érvényesülés azt jelenti,

hogy a politikai terep meglevő felépítése által behatárolt az, hogy mennyire lehet az elv érvényesülését felfüggeszteni. Csakhogy arra már nem lehet elvet felállítani, hogy a kíséret ügyes megszervezésével mennyire lehet kitolni az ellenőrzött politikai terep szegmens határait. Hacsak nem tesz valaki úgy, mintha a hatalmi harcokban való jártasság, mint tényező bevezetése segítségével formalizálható összefüggéseket lehetne tetten érni. Ha mégis ragaszkodik valaki ilyen összefüggések lefektetéséhez, akkor azok igencsak banálisan fognak hangzani: a politikai konfliktusokban a nagyobb hatalmi potenciállal rendelkező fél kerekedik felül. Mivel a hatalmi potenciálnak formalizálhatatlan elemei is vannak, a fenti állítás cáfolhatatlan. Ha minden mérhető összetevő a tényleges vesztes mellett szól, akkor még mindig hivatkozni lehet a győztes nagyobb politikai tehetségére.

A kíséret vezetője – az offenzív külpolitika meghatározása alapján – akkor folytat defenzív külpolitikát, amikor annak célja a meglevő hatalmi potenciálját fenyegető külső kihívások elhárítása. A céltételezést alapul véve külön lehet választani az offenzív, és a defenzív külpolitikát, magukat a külpolitikai akciókat viszont nem lehet ilyen alapon csoportosítani. Teljesen nyilvánvaló ugyanis, hogy a kontroll valamilyen formájának és fokozatának a létesítése szolgálhatja a nagy valószínűséggel bekövetkező agresszió megakadályozását. A defenzív külpolitikának is hatékonynak kell lennie, és ez elképzelhetetlen, ha például a megelőző akciókat kiiktatják az eszköztárból. A defenzív külpolitikai céltételezés realizálásához óhatatlanul agresszív, kontrollkiterjesztő lépésekre is szükség van.

A defenzív külpolitika eredményességének belpolitikai hátterét ugyanaz a tényező – a külpolitikai partnerek által elrettentőnek elismert hatalmi potenciál adja.

Elég ok van tehát arra, hogy az offenzív és defenzív külpolitika megkülönböztetéséről feltételes módban beszéljek.⁵ Az offenzív külpolitika

válfaival kapcsolatos sajátosságokat eszerint a külpolitikára ható általánosan érvényes szabályszerűségeknek kell tekinteni. A kérdés az, vajon az offenzív és a defenzív céltételezés közötti eltérést tetten lehet-e érni a konkrét politikai akciókban.

Az egyértelmű, hogy defenzív motiváltság mellett is lehet határozott akciókat kezdeni a független tereprészek fölötti kisebb mérvű kontroll létesítésére. A hódítás sem mond eleve ellent a defenzív külpolitikai céltételezésnek. A kíséret vezetője okkal tételezheti fel, hogy hatalmi potenciálját csak a politikai terep egy újabb szegmensének maximális integrációja esetén stabilizálhatja.

Az is kérdés lehet, mi számít adott helyen és időben offenzívnek, vagy defenzívnek. Mindkét fogalomnak csak ellentétpárja létezése esetén van értelme. Amennyiben az offenzivitás egy adott szintje bevett gyakorlat a külpolitikai partnerek között, úgy aki ennél defenzívebb, az egyszerűen deviáns. Az ilyen tartalmú „abnormalitás” épp úgy veszélyes mint a túlzott agresszívító, amivel az átlagos offenzivitás hiánya mások offenzívájának kiváltó oka lehet.

A kül- és belpolitika között meghúzódó határvonal az egyik tényező, amely esélyt ad a nagy kockázattal járó (kiszámíthatatlan jellegű és intenzitású ellenlépéseket indukáló) politikai akciók sikerére.

A belpolitikai terep átrendezése példának okáért értelemszerűen kiváltja a kíséret azon tagjainak ellenállását, akinek pozíciója ezzel kapcsolatban meggyengül, esetleg megszűnik. Minél nagyobb mérvű az átalakulás, annál több kísérettagot érint, ami már csak azáltal is növeli az ellenállást, mert megnehezíti az elégedetlenkedők kompenzálását. Valamiképpen tehát legitimálni kell az akciót, vagyis elfogadhatóvá tenni a kárvallottak szemében.

A külpolitika erre többféleképpen is felhasználható. Például, mint a kárpótláshoz szükséges eszközök forrása. Hódítás útján lehet megszervezni

azokat a hatalmi pozíciókat, amelyek által a kíséret elégedetlen részét (pl. egy tereprendezés kárvallottjait) ki lehet elégíteni.⁶

Természetesen ezzel a megoldással – amennyiben sikeresnek bizonyul a próbálkozás – a hódítással kapcsolatos /már elemzett/ konfliktusokat is vállalnia kell a kíséret vezetőjének. Konkrét politikai helyzetben azonban teljesen racionális lehet a döntés, amely egy közvetlen belpolitikai feszültségnek egy később jelentkező és más jellegű problémakomplexummá történő transzformálását tűzi ki célul.

A belpolitikai terep átrendezéséhez szükséges működő konszenzus fordítva is előállítható, vagyis saját kezdeményezésű hódítás helyett a mások hódítási kísérletéből adódó külső nyomás felhasználásával.⁷ Amennyiben a kíséret vezetője összes követőjének hatalmi potenciálját veszélyeztető tényezőként tudja beállítani külpolitikai partnereinek hódítási kísérletét, megnő az esélye, hogy azok elviselik a tereprendezéssel járó megrázkódtatásokat.⁸ A tereprendezés egyéb vonatkozásait a következő részben tárgyalom.

Minden további nélkül elképzelhető természetesen az is, hogy a HJR külpolitikai lépéseit egy ilyen belső tereprendezéshez szükséges feszültség előállítási szándéka motiválja.

Alighanem gyakoribb azonban az az eset, amikor a politikai terep adott szegmensét kontrolláló kíséret egészének hatalmi potenciálját fenyegető külső nyomás mindenféle manipuláció nélkül jön létre. Ilyenkor a tereprendezési kísérlet nem abban a kontextusban vetődik fel, hogy a HJR kíséretének rovására saját hatalmi potenciáljának növelése érdekében lép akcióba, hanem úgy, hogy a kíséreten belüli erőviszonyok lehetővé teszik-e, hogy valaki végrehajtsa a túléléshez szükséges tereprendeризést. A HJR által végrehajtott tereprendezési kísérlet minden további nélkül lehet önzetlen, a közügyet szolgáló akció.

Dolgozatom instrumentális megközelítése szempontjából természetesen irreleváns, hogy mennyire önzőek a HJR motivációi. Annak lehet jelentősége csupán, hogy mennyire tudja elfogadtatni magáról egy olyan képet, hogy ő a közérdek által motiváltságot. Technikailag arról van szó, képes-e az adott külpolitikai konstelláció megítélésében egy olyan működő konszenzust /vagyis amikor a konszenzust nem osztók nem tesznek számottevő ellenlépéseket/ kialakítani, amely szerint a konstelláció veszélyt jelent a kíséret egészére és tagjainak hatalmi potenciáljára is külön-külön. Az ilyen konszenzus kialakítása magában foglalja az azzal szembehelyezkedő kísérettagok akár drasztikus eszközökkel történő eliminálását is. A lényeg, hogy a művelet ne váltsa ki általános elégedetlenséget. Az, hogy a külpolitikai konstelláció valóban magában rejtette a veszélyt, vagy sem, az utólag (vagyis sikeres tereprendezés esetén) megállapíthatatlan és az elemzés szempontjából is irreleváns. Fordítva azonban mindig igaz az összefüggés: ha a kíséret hódítás következtében megszűnik az mindig az elmulasztott, vagy sikertelen tereprendezési kísérlet következménye. Kiegyenlített erőviszonyok esetén ugyanis valószínűtlen a hódítás, mivel az az erőviszonyok olyan mérvű eltolódását feltételezi amit a párhuzamosan futó — sikerességében asszinkronitást mutató — tereprendezési kísérletek nélkül nehezen lehet elgondolni.⁹ A sikeres hódítás ugyanis a meghódított terep ingrációját implicálja, ahhoz pedig a szerencsés véstelenek összejátéka kevés.

A tereprendezési kísérletek esélyeire hat egy másik külpolitikai jellegű tényező, mégpedig az, hogy milyen mérvű az adott kíséretben belül a külső befolyás.

Végül is az offenzív külpolitika nem csak, és nem feltétlenül nyilvánul meg hódításban. Ahogy arról már szó volt, megnyilvánulhat a többi kíséret szelektív befolyásolásában, alárendelésében, oly módon, hogy azokra nem a saját kíséretben belülről jellemző kontrollt próbálják kiterjeszteni, hanem

megelégednek azok döntési szabadságának korlátozásával néhány meghatározott kérdésben, míg másokba nem próbálnak meg beleszólni. Mivel egy ilyen típusú gyengébb kontroll is növeli az illető HJR hatalmi potenciálját, ezért az alávetettség kialakítására tett kísérlet is ellenlépéseket vált ki a számottevő konkurrensok részéről.

Mindez a gyengébb kísérletek belpolitikájának külpolitizálódásához vezet.¹⁰ Egy ilyen konstelláció hosszabb távon azzal jár, hogy sok kísérlet tag hatalmi potenciáljának forrása a külpolitika szereplőivel fenntartott viszonyrendszer, illetve az innen érkező támogatás lesz. Ennek megfelelően lojalitása is kettős lesz, méghozzá a saját kísérlet felé mutató rész egyre csökkenő arányával. Így a külpolitizálódott belpolitikájú terepszegmens hatalmi pozíciójának értéke inflálódik.¹¹

Alighanem egy ilyen konstelláció esetén a legnehezebb jelentős tereprendezést végrehajtani a kísérlet vezetőjének vagy bárkinek, aki a politikai terep adott szegmensének ellenőrzésével akarja megalapozni és/vagy növelni hatalmi potenciálját.¹² A külpolitizálódott belpolitika viszonyai között megkísérelt tereprendezés egyet jelent a többi kísérlet által gyakorolt külpolitikai befolyás csökkentésére/ megszüntetésére tett kísérlettel – tehát külpolitikai jellegű. A kül és belpolitika összefonódása ennyire szoros lehet.

A kis nominális hatalmi potenciát biztosító politikai terepszegmenseket ellenőrző kísérleteknek aktívan kell külpolitizálni, hogy ellenőrzésük ne csak nominális legyen. Minél szorosabb ez a kontroll, vagyis minél egyneműbb — a kísérlet vezetője irányában lojális — kísérlet áll a HJR rendelkezésére, annál nagyobb a valószínűsége hogy sikerül megakadályozni a belpolitika külpolitizálódását. Végül is minden nagyobb potenciállal rendelkező külpolitikai partnernek van konkurrensa, ami lehetőséget ad az egyensúlyozásra. Kivéve ha a belpolitikai terep külpolitizálódott. Ilyen esetben az adott terepszegmens egyszerűen csak

többes alávetésbe kerül Természetesen a politikai terep egészének adottságai nagy vonalakban megadják azt, milyen típusú és intenzitású kontroll létesítése bevett. Ez adja a hódítási, és általában az offenzív külpolitikai akciók valószínűségét. Nem mindegy azonban, mekkora ellenállásra képes egy-egy alacsony hatalmi potenciált adó politikai terepszegmenst ellenőrző kíséret. Leginkább abban a vonatkozásban, hogy mennyire tudja megghiúsítani a kívülről indukált, a külső kontrollt elősegítő tereprendezési kísérleteket. Az ilyen kísérletek lényegét mindig a helyi sajátosságok eltüntetése adja hiszen az adott szegmens eltérései azok amelyek a hódítást vagyis a tényleges integrációt megnehezítik.

Bármely kíséret külpolitikai lehetőségeit az általa ellenőrzött szegmens potenciálja határolja be. Amennyiben azonban ez relatíve csekély, még mindig nagy súllyal esik latba, hogy van-e olyan kíséret amely hatalmi potenciáljának nélkülözhetetlen bázisaként védelmezi azt erősebb kísérek külpolitikai manővereivel szemben.¹³ Akár úgy oly módon is, hogy tereprendezés segítségével próbálja meg fenyegető relatív gyengeségét eltüntetni.

Ezzel viszont elértünk egy olyan megkülönböztetés szükségességéhez, amely kül- és belpolitikai szempontból egyaránt releváns. Mégpedig ahhoz, hogy használ-e valaki szokatlan módszereket. Szokatlan módszerek alatt nem bevett módszereket értek, vagyis olyanokat, amelyek nem illeszkednek a politikai terep részét képező általánosan elfogadott gyakorlatba.

III. 2. A tereprendezés

A szokatlan módszerek használata a HJR szempontjából a legnagyobb kockázatot magában rejtő akció. A kockázat abból ered, hogy a szokatlan lépéseket nem lehet megideologizálni, így azokat a bel- és külpolitikai partnerek illegitimnek tekintik. Az illegitim akciók illegitim reakciókat válthatnak ki, engedetlenségi hullámhoz vezethetnek, amely a hatalmi potenciál csökkenésével egyenértékű. Az illegitim és legitim politikai akciók között húzódó átmenetek sávja is széles lehet – tulajdonképpen az ilyen akcióra vállalkozó HJR relatív hatalmi potenciálja az, amely a leginkább befolyásolja, hogy a bevett gyakorlattól milyen mértékű eltérés esetén hagyják még meggyőzni magukat a partnerei az adott lépés legitimitásáról.

Elemzésem szempontjából azonban a hatásmechanizmusok feltárása a fontos és nem a küszöbértékekről, kedvező és kedvezőtlen hatások arányairól szóló spekuláció. A lényeg tehát abban áll, hogy milyen hatásokkal kell számolnia a HJR-nek, ha szokatlan lépéseket tesz, és nem abban hogy azzal kísérletezünk, hogy ezen hatások tényleges bekövetkeztének összes körülményeit leírjuk. Maga a tény ugyanis, hogy valaki szokatlan eszközöket alkalmaz, implikálja az egyediséget és egyszerűséget – (másodszorra már nem lehet egy politikai lépés szokatlan, vagy legalább is nem úgy, mint először) így eleve nem lehet formalizált szabályokat felállítani ezzel kapcsolatban.

A szokatlan eszközök alkalmazásával kapcsolatban érdemes külön tárgyalni az erre vonatkozó céltételezést, és az ezzel indukált reakciók hatásait.

Az elemzés során eddig abból indultam ki, hogy a hatalmi harcok manővereinek a célja a bevett gyakorlat és a politikai terep viszonyaival ellentétes akciók közötti sáv szélesítése, illetve az abból adódó lehetőségek

maximális kihasználása. Teljesen egyértelmű azonban, hogy politikai akcióknak a bevett gyakorlat megváltoztatása is célja lehet. Ezt nevezem én a politikai terep átrendezésére irányuló politizálásnak, az ilyen típusú céltételezés megvalósítását tereprendezésnek.

A tereprendezés célja, hogy az adott viszonyok között kiépíthetetlen méretű, vagy jellegű hatalmi potenciált tegyen lehetővé. Ez csak annyit jelent, hogy a tereprendezés indítékát adó céltételezésnek így fest az instrumentális vetülete. Egyébként nyilvánvaló, hogy a tereprendezéssel való próbálkozást vagy extramértékű ambíció, vagy valamilyen ideologikus megfontolás motiválja. A két motiváció különösebb képmutatás nélkül is összekeveredik. Nincs az a cinikus karrierista, aki az ideologikus indoktrináció hatásait figyelmen kívül merné hagyni, és nincs az az önzetlen humanista, aki hatalmi potenciál felhalmozásának kényszerét félvállról vehetné.

A motivációs bázis nem elhanyagolható tényező, hiszen a HJR-ek akcióik, során figyelembe veszik azt, hogy partnereik milyen irányú, jellegű, erősségű belső indíttatással bírnak. Különös tekintettel azokra az esetekre, amikor ez nem felel meg az illető HJR-ről előzetesen kialakult képnek. A partnerek viselkedésének kalkulációjában ez ugyanúgy működik, mint a lojalitás, vagy inkább lojalitásképlet megállapítása. A motivációs bázis, egyszerűsítve a HJR-t mozgató erőforrás az, ami egy gépjárműnél a motor típusa és az üzemanyag összetétele. A lojalitás a motiváció egyik megnyilvánulása, eleme, amelyet a HJR-ek egymással kapcsolatban éppúgy próbálnak kalkulálni, mint hogy mennyire offenzív a külpolitikájuk vagy, hogy rászánják-e magukat tereprendezési kísérletre.

A tereprendezési kísérletet motiváló tényező lehet anyagi, vagy ideológiai jellegű is, de mindenképpen erőteljes impulzust kell hogy hordozzon. A tereprendezési kísérlettel járó fokozott kockázat vállalását ugyanis csak igen erős késztetés esetén lehet elképzelni. Igaz a késztetés

jöhet kívülről : kialakulhat olyan helyzet, hogy a kíséret vezetője csakis tereprendezés segítségével állhat ellen a hatalmi potenciálját fenyegető nyomásnak. Ilyenkor is valószínűbb azonban a bevett módszerek alkalmazása.

A szokatlan eszközök használata és a tereprendezés összetartozó fogalmak, de nem ugyanarra a fenoménre vonatkoznak. A különbség a céltételezésben van. A szokatlan eszközök alkalmazásával meghatározott problémát próbál megoldani a HJR anélkül, hogy az általános viszonyokat meg akarná változtatni. Nem minden múlik azonban a szereplők intencióin: a szokatlan eszközök alkalmazása analóg ellenreakciókat válthat ki, így könnyen beindíthat egy folyamatot, amelynek a végeredménye a terepviszonyok kedvezőtlen megváltozása lesz.

A szokatlan eszközök alkalmazása lehet sikeres, elérheti célját, a HJR pedig, aki ehhez folyamodott esetleg nem próbálja újra alkalmazni.¹⁴ Sikeres lehet úgy is, ha az ellenreakciók is szokatlanok, de sikerül őket parírozni. Ugyanez érvényes lehet fordítva: a kudarc olyan formában is bekövetkezhet, hogy a szokatlan eszközök alkalmazása olyan erős ellenreakciót vált ki, hogy az az illető HJR hatalmi potenciáljának elvesztéséhez vezet, de az is megtörténhet, hogy a kudarc az új terepviszonyok között késleltetve következik be.

A tereprendezés aligha megvalósítható szokatlan eszközök alkalmazása nélkül.¹⁵ Megvalósítási kísérlete során azonban a HJR követhet olyan taktikát, amelynek az a célja, hogy minimalizálja az ellenállást,¹⁶ vagyis megpróbálja elkerülni kirívóan illegitim praktikák tömény hosszantartó alkalmazását.¹⁷ A tereprendezés a hatalmi pozíciókhoz tapadó rutinfunkciók megváltozásában nyilvánul meg, újak megjelenésében, és az egymáshoz való viszony átalakulásában. Ez vagy az ellenőrizhető politikai terep nagyságának a megnövekedésében, vagy pedig az adott tereprész jellegének átalakulásában ölt testet siker esetén.¹⁸

Az expanzív külpolitika indukálhat tereprendezeit – ami egyébként csak a működési sémát megvilágító példa, nem egy általánosan érvényesülő mechanizmus. Az expanzív külpolitikához megfelelő hatalmi potenciálra van szükség, amelyet az adott terepviszonyok között esetlegesen nem lehet előállítani. Végre kell tehát hajtani egy olyan tereprendezeit, amely úgy alakítja át a hatalmi pozíciókat, hogy az megfelelő háttérrel adjon a kíséretvezetőnek a kontroll kiterjesztésének kísérletéhez. Siker esetén pedig megint csak tereprendezeési kísérlet (ezúttal a meghódított szegmensen)- segítségével lehet az ellenőrizhetőség mértékét megemelni.

A tereprendezeit célja – siker esetén következménye – a rutin átalakulása. Régi pozíciókhoz új gyakorlatok felügyelete rendelődik, új ismétlődő funkciók újonnan létrehozott intézmények által érvényesülhetnek, régi megszokások halványulásával régi hatalmi pozíciók nivellálódhatnak, vagy pedig tűnhetnek el teljesen. Mellékkövetkezményként a tereprendezeit azzal jár, hogy eladdig szokatlan módszerek bevetté transzformálódnak, ami viszont együtt jár azzal, hogy korábban bevett rutinok elemei illegitimé válnak. A HJR lehetőségei emiatt a tereprendezeessel inkább átalakulnak, mint nőnek, kivéve az átmeneti időszakot. A tereprendezeit megvalósítása implikálja a szokatlanul nagy hatalmi potenciált – emberek igen széles körének nagy mértékű befolyásolásának a lehetőséget. A hatalmi potenciál korlátját a rutinok adják – minél kevesebb van ezekből érvényben annál inkább érvényesül a HJR rendelkezésére álló források súlya, a kíséretének méretéből, szervezettségéből adódó relatív hatékonysága. A megnövekedett hatalmi potenciált szokatlan lépések sorozatára, illetve tereprendezeitésre lehet felhasználni. A sikeres tereprendezeit egy idő után korlátozni fogja azt a HJR-t is aki azt véghezvitte. Ameddig azonban az új rutinok beidegződése nem korlátozza a HJR potenciálját, addig a konkurensre sem hatnak ilyen korlátok, vagyis nem tudja pozícióját stabilizálni. A stabilizálás együtt jár a

gyakorlat megcsontosodásával, ilyen értelemben a hatalmi potenciál csökkenésével. A HJR a sikeres tereprendezést szubjektíve nem fogja hatalmi potenciálja csökkenéseként felfogni, hiszen az új terepviszonyok között olyan dolgokra nyílik lehetősége, amelyeket a régiek között nem valósíthatott meg.

A terep rendezésnek célja, és előfeltétele is egyben a többlet hatalmi potenciál. Amikor változásról, átalakulásról van szó mindig előjön a dilemma, hogy semmiből hogyan jöhet létre valami. Amit csak úgy lehet megkerülni, ha keletkezés helyett csak átalakításokban és keveredésekben gondolkodik valaki. A tereprendezés útján megnövekedett hatalmi potenciált fel lehet fogni a kíséretszerzés során kialakított hatalmi potenciál transzformációjaként. Az viszont, hogy milyen személyközi viszonyokat lehet kialakítani a kíséretben belül, nagyrészt az érvényben lévő rutinok, vagyis a terepadottságok függvénye. A kíséretszerzés során felhalmozott többlet potenciál maga is tereprendezés eredménye. Ehhez viszont az érdekelt HJR-ek motivációs bázisa és szaktudása szolgál forrásul.

A hatalmi potenciál egy összetevőjét még meg kell említeni e helyen: a reputációból adódó tekintélyt.¹⁹ Ez nem más, mint egy személyre fókuszált engedelmisségi reflex.²⁰ Egy ilyen beidegződés úgy alakulhat ki, hogy az adott HHR politikai akcióinak ismétlődő sikerei folytán a sikert megelőlegezik neki a jövőre nézve is. Ha valakiről feltételezik, hogy az általa kezdeményezett akciók elérik a céljukat, sokan követik majd, hogy osztozhassanak a sikerben.²¹

A reputációból adódó tekintély is olyan tényező, amely mennyiségileg és minőségileg is kötött. A tekintély nemcsak hogy nem lehet korlátlan, de univerzális sem. Az engedelmeskedési reflex kötődhet ugyan több témához, végső soron azonban behatárolt: lehet mindig találni olyan kérdést, amelyben a tekintélyes HJR véleményét nem tekintik mérvadónak.

A tekintély forrása a reputáció – amilyenek a HJR addigi pályáját felfogják. A tekintély, mint a hatalmi potenciál összetevője úgy működik, hogy a múltbeli sikereket, illetve a múltban végrehajtott tettek helyénvaló voltáról kialakult összképet rávetítik birtokosának aktuális cselekedeteire. Ezáltal megnő azok elfogadottsága, a hatalomgyakorlást pedig az elfogadottság realizálására irányuló műveleteként is fel lehet fogni.

A tekintély kialakulhat lassan, fokozatosan mintegy rétegenként rakódva a HJR-re, de kialakulhat egyetlen mély benyomást keltő akciója következményeként is. A körülmények átalakulása, az események újabb fordulata új megvilágításba helyezheti egy HJR előéletét, amelynek addig is ismert tényei azáltal a tekintélyt adó reputációvá alakulhatnak át.

Ahogy kialakul a tekintély, oly módon el is enyészhet fokozatosan, vagy egyetlen látványos kudarc következményeként, valamint a politikai terep átrendeződése is irrelevánssá teheti a régi rendszerben összehozott reputációt. A gyakorlatban a kudarcok és sikerek keveredése ad ki valamilyen reputáció és tekintélyképletet, vagy ami ugyanaz, tekintélyhiány-képletet. Hangsúlyozom, hogy képletről van szó, amely körülmény a tekintélyérvényesülés szituativitását implikálja.

A HJR az önmagáról kialakított képet tekintélyesre, engedelmeskedési reflexet kiváltóvá akarja alakítani. A tényleges tekintély értelemszerűen attól fog függeni, hogy a reputáció a céltételezés és a szituáció milyen megítélés alá esik a partnerek körében. A tekintély akkor érvényesül engedelmeskedési reflexként, ha kialakulását övező körülményekhez hasonló szituációban próbálják alkalmazni.

A hatalmi potenciál alakulása sajátos dinamikával bír. A növekedés a rendelkezésre álló források - vagyis az ellenőrzött terepszegmens relatív súlyának alakulásában érhető tetten, amely viszont a kíséreten belüli állapotok függvénye. A kísérettagok lojalitása a kíséretvezető tekintélyétől függ, azt viszont a sikeres – a hatalmi potenciált ténylegesen növelő –

akciók függvénye. A HJR-re ható sikerképesség adja a lehetőséget, hogy a különböző szituációkban helyes döntéseket hozva eredményesebb kíséretszervezést lehetővé tevő tekintélytöbbletre tegyen szert. Vagyis ugyanaz a tényező, amely megnehezíti, hogy kitérjen a döntések elől: mivel a döntés elmulasztása kudarc forrása lehet, a kudarcok pedig ha nem is feltétlenül vezetnek pozícióvesztéshez, a tekintélyen mindenképp csorbát ejtenek. A kérdés gyakorlati szempontból úgy vetődik fel, mennyi és milyen kudarc módosítja olyan mértékben a HJR reputációját, amely már a kíséret integrációját veszélyezteti.

Kézenfekvő, hogy ez egyrészt a konkurens teljesítményeitől, másrészt a rendelkezésre álló hatalmi potenciál nagyságától függ. Egyszerűen fogalmazva, nem szabad sokkal többet és nagyobb hibázni, mint a releváns konkurens, illetve minél nagyobb valakinek a hatalmi potenciálja, annál több kudarcot engedhet meg magának.

Kudarc az, amit a hatalmi harcok többi résztvevője kudarcként könyvel el. Azok olyan alapon ítélnék a kérdésben, hogy az adott politikai akció a hatalmi potenciálját csökkentette vagy növelte az illetőnek. Okozott-e pozícióvesztést vagy gyengítette-e a kíséret integráltságát, vagy indukálta-e a külpolitikai erőviszonyok kedvezőtlen átalakulást. Bármely akció mutathat különböző eredményt a megítélés nézőpontjától függően. A HJR veszíthet pozíciót, miközben kíséretnek szervezetségi szintje emelkedik, vagy kombinálhatja a pozíciónyerést a kíséretének mennyiségi-minőségi és szervezetségi növekedésével azon az áron, hogy külpolitikai partnerei összefognak ellene. És akkor még nem is tértem ki arra, hogy egy pozíció elvesztése együtt járhat egy új megszerzésével, a kíséret szorosabb kontrollja potens kísérettagok elvesztésével, egyik külpolitikai partner szembefordulása egy másikkal való szövetséggel.

Mivel minden politikai akció következményei többdimenziósak, és az egyes dimenziókon belül is kiegyenlített lehet a nyereség és veszteség

aránya, azért igencsak nehéz azokat egyértelműen kudarcként vagy sikerként elkönyvelni. A kudarc alapvető összetevője: a sikertelen kísérlet arra, hogy megakadályozzák az adott lépésnek az érintettek által kudarcként történő elkönyvelését.

A kudarc szélsőséges és egyértelmű formája, amikor az adott kísérletvezető szempontjából releváns bel- és külpolitikai partnerek között működő konszenzus alakul ki a kérdésben. Amikor nincs ilyen konszenzus, akkor az a döntő, hogy kinek a véleménye bír nagyobb jelentőséggel. Ez viszont megint csak – a tényleges erőviszonyokon túl – a HJR céltételezésének függvénye. Ilyen értelemben a kudarc akkor számít kudarcnak, ha a HJR további céljai megvalósítása szempontjából releváns csoportok percipiálják azt ily módon. Az adott akció megítélése eltérhet például a kísérleten belül ahhoz képest, ahogyan azt a külpolitikai partnerek látják. Egy ilyen esetben HJR számára akkor lesz egyértelmű a kudarc, ha külpolitikai tervei futnak zátonyra valamely lépésének kedvezőtlen megítélése következtében. Ha azonban a külpolitikai manővernek a belpolitikai területe volt a fontos, akkor nyilvánvalóan nem lehet a külpolitikai reakció a kudarc kritériuma.

A sikerképnyser nyomását többek között azzal lehet enyhíteni, ha a kísérlet vezetője távolságot tart a kísérletet érintő bizonytalan kimenetelű ügyektől, a reputációjára potenciálisan veszélyt jelentő döntési helyzetektől. Ebben az esetben kísérletének valamely tagjára bízva az ügyet és/ vagy a döntést.²²

Az ilyen típusú távolságtartás megóvjja a kísérlet vezetőjét a kudarcok okozta tekintélycsökkenéstől, viszont gyengíti az ellenőrzését, ráadásul siker esetén az adott kísérlettag tekintélye, tehát hatalmi potenciálja is megnő. A fontos ügyek vitelével megbízott kísérlettag hatalmi potenciálját egyébként is meg kell növelni ahhoz, hogy annak esélye legyen a nehézségekkel megbirkózni. Többet hatalmi potenciál delegálása nélkül a

kísérettag esetleg nem vállalja el a megbízást. Miután azonban megnövelték a hatalmi potenciálját, esetleg csökken a lojalitása.

A veszélyes ügyektől való távolságtartás azon alapul, hogy a kíséret, különösen a külső kíséret hajlamos a sikereket a kíséretvezető, a kudarcokat pedig a kegyencek és vazallusok számlájára írni. Bizonyos értelemben ez az attitűd megalapozott, hiszen kíséret vezetőjének a sikeres káderpolitikai döntése hozza helyzetbe a sikert közvetlenül megalapozó kísérettagot.²³ A kérdés az, hogy a rossz döntést hozó kísérettag döntési helyzetbe hozásáért miért nem hajlamos a kíséret a vezetőjét hibáztatni.

Igaz, ez az attitűd nem mindig érvényesül. Előfordulhat, hogy a kudarcokért akkor is a kíséret vezetőjét tartják felelősnek a követői, ha azok nem közvetlenül az ő döntésének a következményei. Közvetve természetesen mindig felelősek, hiszen a kíséreten belüli viszonyokért a kíséret vezetője senkire sem háríthatja át a felelősséget. Ez az egyetlen ügy, amitől nem lehet disztinkválni. Pontosabban a lemondás a kíséreten belüli viszonyok alakításáról a politikáról való kivonulással egyenértékű.

Amikor azt mondtam, hogy a kíséret vezetőkre jellemző a felelősséget áthárító attitűd, csak azt jelzem, hogy a kíséreten belüli konstelláció többnyire ezt alapozza meg. Az ilyen konstelláció lényege pedig az, hogy a kíséret vezetőjével szemben a kíséreten belül nem folyik erőteljes propaganda-hadjárat. Ami logikus, hiszen ehhez olyan jelentős hatalmi potenciálra van szükség, ami a kíséret vezetőjével vetekszik.

A kíséret vezetőjének nincs más választása, mint, hogy az ellenségesen viselkedő kísérettagjait kiiktassa a politikai játszából. Ha ez sikerül, nincs kinek célirányos propaganda útján aláásni a tekintélyét, ha nem sikerül, akkor a kíséret élére új vezető kerül, vagy a kíséret dezintegrálódik. Természetesen itt sem beszélhetünk automatizmusról. Ha a konkurens kíséretének belső viszonyaira is a szétesettség jellemző, akkor súlytalan vezetők is hosszan túlélhetnek.

A kíséretvezető helyzetének stabilizálódása egyet jelent egy olyan konstelláció kialakulásával, amikor az ellentétek a belső kíséret csoportosulásai közt húzódnak. A kíséret vezetője ilyenkor afféle döntőbírói polcra emelkedik. Döntései arról szólnak, hogy a különféle csoportok által képviselt alternatívák egyikét vagy másikat fogja hatalmi potenciáljával támogatni, távlati céljainak megfelelő kísérettagokat fog döntési helyzetbe hozni. Az ilyen konstelláció együtt jár azzal a lehetőséggel, hogy disztingváljon a kényes kérdésektől.

Az eredeti kérdés, hogy a kíséretvezető ilyen típusú döntésének kárvallottjai – akiket kiszorítanak a döntéshozatalból és akikre a bűnbak szerepét osztják ki – miért nem reagálnak automatikusan a kíséret vezetője ellen irányuló nyílt vagy konspiratív politikai akciókkal.

Az egyik lehetséges magyarázat a külső kíséret lojalitásának a kíséret vezetőjére való fókuszáltsága. Ez együtt jár azzal, hogy a kíséret vezetője könnyen exkommunikálhatja az ellene fellépő /belső/ kísérettagot. Pontosabban anélkül közösítheti ki, hogy az a belső kíséret ellene irányuló összefogását váltaná ki. A külső kíséret megléte ugyanis egyet jelent azzal, hogy annak tagjai hasonló ideologikus vagy metaideologikus indoktrinációval rendelkeznek. Egy pozícióját szilárdan ellenőrző kíséretvezető képes arra, hogy a külső kíséret indoktrinációját felhasználva kiközösítse a belső kíséret rebellis tagját, vagy tagjait. A stabil pozíciónak ismérve, hogy ezt a belső kíséret tagjai is így látják, ezért a kegyvesztettség is elfogadhatóbb állapot számukra, mint a kiközösítettség.

A fenti magyarázat azonban nyitva hagyja annak lehetőségét, hogy a belső kíséret tagja maximális óvatossággal és körültekintéssel lassan a látványos gesztusokat kerülve mégiscsak aláássa a kíséret vezetőjének tekintélyét. Különösen ha az hibákat követ el. Azokat pedig el fog követni, hiszen mindig lesznek a döntéseinek kárvallottjai, akik hibásnak és méltánytalannak tekintik eljárását.

A másik tényező, amely stabilizálja a kíséret vezetőjének helyzetét az, hogy annak hatalmi potenciálját, mint saját céljaikra mobilizálható forrást kalkulálják be számításaikba a belső kíséret tagjai. A kíséretvezető döntéseinek kárvallottjaiként is számítanak arra, hogy a legközelebbi komoly játszmában saját céljaik elérésére, ellenfelek visszaszorítására használhatják fel a kíséret adott vezetőjének személyében felhalmozott hatalmi potenciált, amennyiben megmarad valami a vezetőhöz való hozzáférés lehetőségéből.

A fenti séma más formában is megjelenhet, amennyiben a kísérettagok lojalitásában erős az ideologikus elem, vagy eléggé globális az illető gondolkodása. Amennyiben a kísérettag lojalitása a csoportra, mint az általa is vallott ideológia hordozójára irányul úgy az annak integrációját biztosító kíséretvezető pozícióját nem próbálja meg aláásni. Amennyiben úgy gondolja, hogy a kíséretvezető pozíciójának megingása a csoport integritását veszélyezteti, úgy a maga ellen elkövetett méltánytalanságokra nem reagál támadással.

A kíséret vezetőjének pozíciója a fentiek értelmében nem egyszerűen a belső kíséreten belül a legnagyobb hatalmi potenciállal rendelkező HJR helye. Nem is csupán a politikai terep legkiemelkedőbb része, amit meg lehet szerezni, ha betöltője nem elég erős. A vezető karizmáját ilyenkor közjónak fogják tekinteni.

Mindezekhez még társulhat egy olyan konstelláció, amelyben a kíséretvezető központi helyzetből irányíthatja a belső kíséreten belüli erőviszonyok alakulását anélkül, hogy ennek kárvallottjai közvetlenül ellene kezdenének manővereket. Természetesen egy ilyen konstellációt nagyon kevés választ el attól, hogy valakinek a kontrollja névlegessé váljon és attól is, hogy afféle első legyen az egyenlők között.

A névleges kontroll különböző fokozataira az jellemző, hogy a HJR olyan hatalmi pozíciót foglal el, amely nem rá van méretezve, ezért nem

képes élni a lehetőségekkel. Az erőviszonyok patthelyzetjellege mégis a helyén tartja. A kíséretvezető nominális - dominancia viszonyokkal alá nem támasztott –pozíciójának megtartása stabil politikai terepviszonyok között lehetséges csupán. Az ilyen vezető betölti az adott terepszegmens legkiemelkedőbb pozícióját, de sem elégséges reputációval, sem megfelelő kísérettel nem rendelkezik a tényleges kontrollhoz. A hatalmi harcok a vazallusok közt zajlanak, akiknek lojalitása a kíséret vezetőjéhez névleges. Stabil viszonyok között előfordulhat, hogy a vazallusok közötti hatalmi harc eldől, és a kíséretnek lesz egy tényleges vezetője, aki a szimbolikus vezető mellett kontrollálja az adott terepszegmenst.

Az ilyen nagyvezér típusú kíséretvezető azonban bármekkora növelje is a hatalmi potenciálját, nem vonhatja ki magát a sikerképesség alól. Bármikor kialakulhat olyan politikai konstelláció, amely nivellálja a hatalmi potenciálját.

A tereprendezési kísérlet ha nem is sikeresnek, de eredményesnek tekinthető, akkor amikor nem hoz a céltételezésnek megfelelő, vagy ahhoz közeli átalakulást, de a politikai terep jelentős mértékben átrendeződik. Az átrendeződés megnyilvánulhat hatalmi pozíciók megszűnésében is. Sőt, tulajdonképpen ez a logikus következmény. A hatalmi pozíciók rutinokat közvetítenek. A szokatlan eszközök alkalmazása pedig a hasonlóképpen szokatlan válaszlépések indukálása útján éppen a rutinokat zilálja szét. Az érdekeltek reflexszerű, – vagy a normaszegést igen nagy valószínűséggel követő hatalmi potenciál csökkenése által motivált – normakövetése nélkül pedig nem létezhet stabil hatalmi pozíció. A politikai terep ellaposodik. A hatalmi potenciál közvetlenül válik a kíséretszervezésben mutatott teljesítmény függvényévé.

A tekintély is másként működik az ellaposodott terep viszonyai között. Mivel kevés az érvényes rutin, kisebb a valószínűsége, hogy a tekintélyt latbavető HJR terepakadályba ütközik. Kíséretének tagjai és a

külpolitikai partnerek hatalmi érdekei jelentik az egyetlen korlátot. A tekintély is a kíséretszervezési reputációhoz tapad ilyenkor, hiszen ez a tényező a hatalmi potenciál fő forrása. A tekintély minőségi és mennyiségi korlátai elmosódottá válnak, vagyis az abszolutizálódik. Az ellaposodott politikai terepviszonyok között a közvetlenül a kíséretszervezésben felmutatott teljesítmény ad tekintélyt, parancsoló reputációt, amelyet azután közvetlenebbül lehet felhasználni a kíséret növelésére, hiszen annak nagyobb a vonzása, általánosabb a hatása, mintha tagolt terepviszonyok között kellene érvényesülnie.

Bármennyire is lecsökken a politikai terep adott szegmensén a hatalmi pozíciók száma, mindig marad néhány, aminek következtében ezek jelentősége felértékelődik. Kieleződik a birtoklásukért folytatott harc az érdekelt kíséretök között.

A HJR mozgásszabadságát a hatalmi pozíciók, vagyis az önérvényesítő rutinok mennyiségének csökkenése megnöveli ugyan, de csak azért, hogy a politikai terep akadályai helyett a kiélezett nyílt hatalmi harcok kényszereinek szorítása érvényesüljön.

A sikerkényszer közvetlenné válik, hiszen minden kudarc alááshatja a HJR tekintélyt és ez öngerjesztő oszlási folyamatot indíthat el a kíséretben. A terep ellaposodása a kíséreten belüli viszonyokra is érvényes: a lojalitást kevésbé támogatják a kialakult rutinok. A lojalitás pozíciók és rituálék helyett egyre inkább csak személyre orientált lehet, a kíséretvezető bármely megingása alááshatja a kíséret lojalitását, vagyis elindíthatja a dezintegrációt.

Mivel csökken a hatalmi pozíciók száma, a HJR nem maradhat ki a megszerzésükért folytatott küzdelemből. Hiszen aki megszerzi azokat annak a relatív hatalmi potenciálja megugrik, mivel konkurrencsei nem támaszkodhatnak a politikai terep alternatív magaslataira. A HJR-nek küzdenie kell tehát, azért hogy vagy ellenőrzése alá vonja a korszak

hatalmi pozíció egyikét (vagy mindegyikét), illetve kudarc esetén azok megsemmisítésért. Ilyen körülmények között a kíséretvezetőnek állandóan konfliktusokat kell vállalni, amelyek kimenetele rutinok dominanciája híján nehezen kiszámítható. Minden egyes konfliktus kudarchoz vezethet és minden egyes kudarc közvetlenül veszélyezteti a hatalmi potenciált.

Ilyen körülmények között a kíséret vezetőjének minden rendelkezésre álló eszközt és forrást mozgósítani kell, hogy hatalmi potenciálját növelje, hogy el tudja kerülni a vereséget a soron következő konfliktusban. Ez viszont azzal jár, hogy a kíséretéhez tartozók mind nagyobb számú cselekedetének lesz politikai – a hatalmi harcok kimenetelét befolyásoló relevanciája. Szorosabb kontrollra, erősebb lojalításra van szüksége, vagyis hiperaktív belpolitikára, amely a konfliktusok és ezzel együtt a kudarcok újabb forrása.

A politikai terep ellaposodása tehát együtt jár azzal, hogy a HJR-ek elveszítik a lehetőséget a konfliktusok elől való kitérésre épp úgy, mint arra hogy az ellenük irányuló támadásokat az általuk birtokolt hatalmi pozíciókból minimális erőfeszítést kifejtve verjék vissza. Konfliktusok sorozatába kényszerülnek bele, amelyek során minden egyes hiba a vereség és a kíséret dezintegrálódása által a hatalmi potenciál elvesztésének lehetőségét hordozza magában. Lapos terepen a HJR a közvetlenül érvényesülő sikerképesség szorításába kerül.

Ilyen körülmények között a kíséret vezetője a rá nehezedő sikerképességet a döntésképtelenség csökkentése útján enyhítheti, vagyis úgy, hogy rutinokat alakít ki, vagyis hatalmi pozíciókat alapoz meg, vagyis csökkenti hatalmi potenciálját. A lapos terepen a különleges kíséretszervezési és vezetési képesség reputációjából adódó tekintélyt a HJR hagyományt nélkülöző viselkedési sémák normává változtatására használhatja fel. Igaz siker esetén az általa így módon kialakított rutinok őt is korlátozzák majd. Természetesen a HJR ezt nem feltétlenül érzékeli

korlátként, mivel a kialakulófélben lévő rutinok, az által hogy értelmezésük tágabb keretek között mozog képlékenyebbek, elegendő mozgásteret biztosítva a tekintélyes kíséretvezető számára. Ráadásul a HJR személyes emocionális szinten kötődik az általa kiereszkolt új szabályokhoz ami növeli a valószínűségét annak hogy ő maga fogja kezdeményezni azok felrúgását.

A HJR-t a megcsontosodott terepviszonyok éppúgy akadályozzák hatalmi potenciáljának növelésében (pl. nominális hatalmi potenciáljának érvényesítésében), mint a politikai terep kisimulása. Az első esetben a rituálék korlátozzák, a másodikban a többi HJR szükségszerűen korlátlaná váló hatalmi ambíciója. A gyakorlatban tehát a legtöbb HJR abban érdekelt, hogy korlátozott tereprendezeit hajtson végre: megőrizze a saját hatalmi pozícióit alátámasztó rutinokat és aláassa az azokat amelyek a zavaró terepadottság alapját képezik. Az elpanírozott terepszegmenseken pedig saját céljainak megfelelő új pozíciókat próbál kiépíteni. Az alapprobléma az, hogy ezzel konkurrensait is hasonló séma követésére ösztönzi.

A kíséret egészének egyszerre és egyformán érdeke a stabilitás és a flexibilitás. A stabilitás legfőbb alapja a rutinok érvényesülése és a kiélezett hatalmi harcok hiánya a belső kíséretben belül. A flexibilitás, amelyre a külső és belső kihívásokra való adekvát reakció lehetősége végett van szükség, viszont elképzelhetetlen a rutinok megbolygatása és a komoly hatalmi potenciállal rendelkező kísérettagok érdekeinek sérülése nélkül.

A politikai terep elkülönült szegmenseinek magaslatai arra valók, hogy a kíséret vezetője azt elfoglalva tereprendezeit tudjon végrehajtani. Ez az egyetlen módja a tereprendezeit végrehajtásánál anélkül, hogy előzőleg laposra kelljen döngölni azt. A tereprendezeithez szükséges hatalmi potenciálhoz azonban megfelelő kíséretre és tekintélyre van szükség, amelynek a biztosításához nem lehet automatizmust feltalálni.

A kíséret vezetőjének ideális pozícióját a kísérethez képest tehát viszonylag könnyű leírni. Maga a leírás triviális, hiszen évezredek óta hasonló módon adják elő a különféle életbölcseket az arany középútról. Az optimális állapot a vezér számára az ha sikeresen tud egyensúlyozni egymásnak ellentmondó szempontok, követelmények között. Akkora távolságot tartani a konkrét ügyektől, hogy azok ne csússzanak ki az ellenőrzés alól, ugyanakkor az esetleges kudarcok se veszélyeztessék a számára kedvező dominancia viszonyokat.

Mégis a különféle intézményi megoldásokat, amelyekkel a történelem folyamán próbálkoztak, felfoghatók úgy is, mint receptkísérletek egy megoldhatatlan dilemma kezelésére. Maga a dilemma is többdimenziós, mint egy csomó, amivel nem két, hanem több szálát bogoztak össze. Úgy lehetne címkézni mint az előreláthatatlan helyzetekhez előreláthatóan szükséges, intézményesen biztosíthatatlan hatalmi szuperpotenciál intézményes biztosításának a szükségessége és kilátástalansága.

A kíséret stabilitása alapvető érték a kíséret tagjai szempontjából, amitől csak az fontosabb, hogy a kíséret egészét érintő ügyekben megfelelő döntések szülessenek. Ez viszont leginkább a döntéshozók személyes képességeinek a függvénye. Ha nem lehet csalhatatlan döntéshozatali módszert felállítani, akkor legalább azzal lehet kísérletezni, hogy mi a politikai döntéseket meghozók kiválasztásának legcélravezetőbb módja. Ha a stabilitás a lényeg, akkor valamilyen egyértelmű elv a legjobb, például az öröklés, ami viszont borítékolja tehetségtelen döntéshozók kulcspozícióba jutását. A tehetségesebbek viszont a legélesebb, legkiélezettebb konkurencia viszonyai között szerezhetik meg a vezetőpozíciókat.²⁴ A rendszer stabilitását aligha érdemes kockára tenni csak azért, hogy középszerű emberek vezető pozícióba jutását megakadályozzák.

Lehet kísérletezni az integrálás és a tényleges irányítás funkciójának szétválasztásával. A kíséreten belül létre lehet hozni egy pozíciót, amelynek

birtokosa a kíséret egységét kell, hogy fenntartsa. A szimbolikus vezetőnek azonban különleges esetekben mégiscsak be kell avatkoznia, és mihelyt ezt megteszi, ő is csak egyike lesz a tényleges hatalmi harcok résztvevőinek.

Minden hatalmi potenciál kötött ugyan mennyiségileg és minőségileg, de ugyanakkor nincs leárnyékolva mások hatásától és fordítva. A hatalmi potenciál hordozójának ambícióját annak kiterjesztésére nem lehet kiiktatni, ami által a konkurrencia állandó tényezővé válik. A konkurrencia pedig helyi értéket ad minden ténylegesen létező hatalmi potenciálnak. Aligha lehetnek tehát sikeresek a különböző pozíciók közötti viszonyok formalizálására tett kísérletek. Illetve ezek irrelevánsak, mert ami számít az nem a pozíciók, hanem a pozíciókat ellenőrző HJR-ek közötti viszony, nem a pozíciók helye a terep többi objektumához képest, hanem birtokosaik tényleges hatalmi potenciálja.

A politikai berendezkedések stabilitását többek között az magyarázza, hogy a tereprendezéshez szükséges igen nagy hatalmi potenciál nem áll rendelkezésre. A másik emellett szóló tényező, hogy a szokatlan módszerek alkalmazóival szemben könnyű az általuk birtokolt terepszegmens megszerzéseinek lehetősége által motivált koalíciót létrehozni.

A politikai terep különféle magaslatai között kiporciózott egyensúly sem jelenthet bomba biztos garanciát, mert azok birtokosainak teljesítményei között lehetnek a tereprendezést lehetővé tevő különbségek. Valamint a politikai elit egésze is nyújthat olyan gyenge teljesítményt, amely erodálja a működő beidegződéseket, vagyis a terep ellaposodásához vezet, teret engedve az instabil periódusok nyílt, erőszakos hatalmi harcainak.

Jegyzetek

¹ A kül- és belpolitika viszonyában az szokott fő kérdésként felmerülni, melyik és hogyan determinálja a másikat.

„...Britain and Austria deliberately acted to increase their power in response to French hegemony by transforming their state machinery, economies, military establishments, and other instruments of power, in some instances in imitation of French models... Of course these developments in various states were in many ways responses to problems and opportunities they faced both at home and the world around them. But to make the dynamics of the international system, or a particular crisis in it, in some sense the prime mover or a direct cause of these processes is an extreme form of the old discredited principle of the primacy of foreign policy...”

Poul Schroeder: Historical Reality vs. Neo-realist Theory. The Perils of Anarchy: Contemporary Realism and International Security Edited by Michael E. Brown. Scan M. Lyun-Jones and Steven E. Miller. The Mit Press 1995, p. 456.

"Moreover, hyper-nationalism was caused in large part by security competition among the European states, which compelled European elites to mobilize publics to support national defense efforts: hence even this important domestic factor was a more remote consequence of the international system.

John J. Mearsheimer: in: Back to the Future. Instability in Europe After the Cold War in: The Perils of Anarchy: Contemporary Realism and International Security Edited by Michael E. Brown. Scan M. Lyun-Jones and Steven E. Miller. The Mit Press 1995, p. 85

A state's internal political structure is highly influenced by external factors. This creates a selection process that explains why some states become democracies while others do not. States that enjoy a high degree of

security, like Britain and the United States of the beginning of the twentieth century, can afford the more minimalist state political structures of classical Anglo-American liberalism, because there is no imminent external threat that necessitates a powerful governmental apparatus to mobilize resources for national security purposes.

Christopher Layne: Kant or Cant: The Myth of the Democratic Peace. in: The Perils of Anarchy: Contemporary Realism and International Security Edited by Michael E. Brown. Scan M. Lyun-Jones and Steven E. Miller. The Mit Press 1995, p. 326-327.

² „Dél-Spanyolország birtokbavétele nemcsak az ibér föld visszahódítására tette fel a koronát, hanem fel is szabadította Kasztília erőit, amelyeket hosszú időn át lekötött a szívósan tovább élő spanyol országai iszlámmal vívott harc. Ezek a fiatal erők most készen álltak a külső kalandokra.”

Fernand Braudel: A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában. Osiris Budapest 1996, 706. o.

³ Az ilyeneket Hobbess szemléletesen “kelésnek” nevezte: ... “a valódi egyesüléssel nem járó hódításokat vagyis keleseket, amelyek gyakran csak terhet jelentenek, és jeladásuk kevésbé veszélyes mint megtartsuk.

Thomas Hobbes: Leviatán, Bp. 1970, 282 o.

⁴ Az is elég elterjedt jelenség hogy valamilyen külpolitikai erőfeszítés a belső erőforrások túlfeszítésével jár.

“A hegemon tends to overpay for security, which eventually weakens the internal foundation of its external position.”

Christopher Layne: The Unipolar illusion: Why new great powers will rise. in: The Perils of Anarchy: Contemporary Realism and International Security Edited by Michael E. Brown. Scan M. Lyun-Jones and Steven E. Miller. The Mit Press 1995, p. 159.

Az összefüggés költségráfordítás formájában is megragadható:
Furthermore, the absence of strong nationalism in its [Britains] colonies kept imperial costs down until well in to the twentieth century

Fareed Zakaria: Realism and Domestic Politics in: The Perils of Anarchy: Contemporary Realism and International Security Edited by Michael E. Brown. Scan M. Lyun-Jones and Steven E. Miller. The Mit Press 1995, p.463.

Machiavelli egyszerűen úgy intézi el az összefüggést hogy a hódítás akkor hasznos ha a vele járó háború nem el az erőforrásokat.

Макиавелли Никколо: Рассуждения о первой декаде Тита Ливия. Москва 1997 с.268.

Hasonló értelemben nyilatkozik Clausewitz is a háború céljáról: As soon, therefore, as the required expenditure of force exceeds the value of the political object, the object must be abandoned and peace will be the result.
Karl von Clausewitz: War, Politics and Power. Selections from on War and Belive and Profess. Gateway Edition” 1962, p. 93.

⁵ Ugyanúgy más megkülönböztetések is sokszor azonos tartalmat takarnak ahogy azt Schmitt is jelezte Talleyrandra hivatkozva: A be nem avatkozás ilyen helyzetben semmi más, mint a mindenkor fölényben lévő és kíméletlenül eljáró fél javára történő beavatkozás és ez ismét csak a látszólag oly paradox tétel egyszerű igazságot mutatja, amelyet Tolleyrond fogalmazott meg a külpolitika számára: a be nem avatkozás nehéz fogalom, körülbelül ugyanazt jelenti mint a beavatkozás.

Carl Schmitt: Fordulat totális óta felé in: A politikai fogalma. Válogatott politikai és államelméleti tanulmányok. Osiris Bp.2002, 217 o.

⁶ A hódításon túl a szövetségi politika is felhasználható ilyen célra. Positing that elites' primary concern is to preserve their rule, Larson Concludes that bandwagoning can help a weak regime retain authority by ending external subversion, undermining domestic rivals, and providing

economic assistance and an our of invincibility by association with the great power's victories.

Randal. L. Schweller: Bandwagoning for Profit bringing de revisionist state back . in: The Perils of Anarchy: Contemporary Realism and International Security Edited by Michael E.Brown. Scan M. Lyun-Jones and Steven E.Miller. The Mit Press 1995, p. 254.

⁷ Vagyis amikor a vezető a konfliktus éleződésére játszik:... inordinately self serving leaders may purpose fully exacerbate the conflict in order to strengthen their positions.

Eric A. Nardlinger: Conflict regulation in divided societies. Harvard Studies in International Affairs N.29, p.65.

⁸ Minden attól függ, hogy hogyan csapódik le egy kísérlet a beavatkozásra érintettek tudatán.

... if the effort to penetrate is viewed by the target state as subversive or illegitimate, it is likely to react by moving away from the state seeking to enhance its influence and the penetration will therefore be counter productive.

Stephen M.Walt: Alliance formation and the Balance of World Power. in: The Perils of Anarchy: Contemporary Realism and International Security Edited by Michael E.Brown. Scan M. Lyun-Jones and Steven E.Miller. The Mit Press 1995, p. 237.

⁹ Már csak azért is mert maga a konkurenciaharc jár kiegyenlítődéssel a versengők között.

"Competition produces a tendency towards sameness of the competitors: that as toward imitating their rivals successful characteristic.

Christopher Layne: The Unipolar illusion: Why new great powers will rise. in: The Perils of Anarchy: Contemporary Realism and International Security Edited by Michael E.Brown. Scan M. Lyun-Jones and Steven E.Miller. The Mit Press 1995, p. 140.

¹⁰ “The last hypothesis concerns the effects of political penetration, defined as the covert or indirect manipulation of one state's political system by another. This may take many forms: 1) public officials whose loyalties are divided may use their position to move one state closer to another; 2) lobbying organizations may be used to alter policy decisions and public perceptions regarding a potentially; or 3) foreign propaganda may be used to sway elite and mass attitudes.”

Stephen M. Walt: Alliance formation and the Balance of World Power. in: The Perils of Anarchy: Contemporary Realism and International Security Edited by Michael E. Brown. Scan M. Lyun-Jones and Steven E. Miller. The Mit Press 1995, p. 235.

“Penetration will be most effective when the central authority of the target state is extremely weak. In such circumstances, penetration may provide a foreign power with de facto control.”

Stephen M. Walt: Alliance formation and the Balance of World Power. in: The Perils of Anarchy: Contemporary Realism and International Security Edited by Michael E. Brown. Scan M. Lyun-Jones and Steven E. Miller. The Mit Press 1995, p. 238.

¹¹ Machiavelli egyértelműen válságtünetnek tekinti azt a jelenséget amikor az állampolgárok csoportjai külső segítségért folyamodnak.

Макиавелли Никколо: Рассуждения о первой декаде Тита Ливия. Москва 1997 с.133.

¹² A legrosszabb persze amikor egy szubkultúra egyáltalán nincs kíséretszerűen megszervezve. Az ilyen csoportok aligha kerülhetik el a megsemmisülést. Ez a még élő, de mindenben visszaszorított, legyőzött társadalom [a moriszkóké Spanyolországban] olyan, mint a kikopott, már széthasadozó szövet. A legyőzöttek proletár tömege felett nincsen arisztokrácia, nincs muzulmán elit, így védtelen a jól szervezett támadásokkal szemben.

Fernand Braudel: A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában. Osiris Budapest 1996, 825. o.

¹³ Schmitt egyértelműen egy népesség teljesítményéhez köti hogy az rendelkezik-e egy önadó politikai egység státuszával. „Ha egy nép fél a politikai létezés forradalmaitól és kockázatától, akkor minden valószínűség szerint talál majd egy másik népet, amelyik azáltal szabadítja meg e fáradtságtól, hogy külső ellenségekkel szemben védelmébe veszi” és ezzel a politikai uralmat is átveszi; ezután e védelem és engedelmesség örök összefüggése alapján a védnök határozza meg az ellenséget .

Carl Schmitt: A politikai fogalma. Válogatott politikai és államelméleti tanulmányok. Osiris Bp.2002, 35 o.

¹⁴ Machiavelli egyik gyakorlati jó tanácsa az uralkodóknak, hogy ha már szokás és törvénysértő módon lép fel tegye azt egyszer egy csapásra, utána pedig biztosítsa alattvalóinak a nyugalmat és biztonságot.

Макиавелли Никколо: Рассуждения о первой декаде Тита Ливия. Москва 1997 с.197.

¹⁵ Machiavelli is magától érthetődőnek veszi, hogy rendkívüli eszközök nélkül nem lehet mélyreható átalakításokat végrehajtani a fegyveres erőszakot tekintette standard rendkívüli eszköznek.

Макиавелли Никколо: Рассуждения о первой декаде Тита Ливия. Москва 1997 с.158.

¹⁶ Bourdieu is magától érthetődőnek is veszi, hogy a hierarchiában alacsonyabban elhelyezkedők ellenálása a politikai manőverek állandó tényezője.

These who dominate in a given field are in a position to make it function to their advantage but they must always contend with the resistance... of the dominated.

Pierre Bourdieu, Lois J.D. Wacquant: An invitation to reflexive sociology. 1992. p.102.

¹⁷ A kellő ügyességgel- vagyis az ilyenkor várható ellenhatások kiiktatásával végrehajtott tereprendezés példaesetének Bourdieu Heidegger filozófiájának sikerességét, elismertséget tekinti: “What is extraordinary in Heidegger philosophical enterprise is the fact that he intended to mount a revolutionary philosophical coup in creating, at the heart of the philosophical field a new position, in relation to which all the other positions would have to be redefined... give a form of respectability to stances that were heretical and thus likely to appear vulgar... combine the “revolutionary granted by the accumulation of a considerable capital within the field itself.

Pierre Bourdieu: The Political Ontology of Martin Heidegger Polity Press. 1991 p.46.

¹⁸ Machiavelli inkább azon bánkodik hogy az új konstelláció könnyen elenyészhet az azt létrehozó különleges képességű vezér kiesésével. Ez a szkepszisben nyilvánul meg nála azon lehetőséget illetően, hogy visszaállíthatja-e egy elszánt energikus ember a rendet egy megromlott társadalomban.

Макиавелли Никколо: Рассуждения о первой декаде Тита Ливия. Москва 1997 с.158.

¹⁹ hatalmi elit vonatkozásokon ezt Mills is kifejti: “An elite cannot acquire prestige without power; it cannot retain prestige without reputation. Its post power and success builds a reputation, on which it can coast for a while. ...If the prestige of elite circles contains a large element of moral reputation, they can keep it even if they lose considerable power; if they have prestige with but little reputation, their prestige can be destroyed by even a temporary and relative decline of power.”

Wright Mills: The power elite, Oxford University, 1970 Press p. 88.

²⁰ Later, they are the only ones that can act effectively as leaders, because their proven integrity means that they can make promises or utter threats which in the mouths of others would lack credibility.

Jon Elster: Political psychology. Cambridge University Press, 1993 p. 22.

²¹ Aki abban a hitben áll, hogy hatalma van annak valóban hatalma van, mert azáltal a védelemre rászorulókat magához vonzza. ...a siker is hatalom, mivel a bölcsesség vagy a jó szerencse hívét kelti.

Thomas Hobbes: Leviatán, Bp. 1970, 75-76 o.

²² Machiavelli természetesen azt ajánlja, hogy a vezér maga intézze a fontos ügyeket pl. a háborúban a hadvezetést. Egyébként megkapja győztes hadvezér kezelésének a problémáját.

Макиавелли Никколо: Рассуждения о первой декаде Тита Ливия. Москва 1997 с.172.

²³ Machiavelli a fejedelem értelmi képességei fő indikátorának a közeli tanácsadókat tekintette. Határozottan elutasította a lehetőséget, hogy jó vezető lehet az, aki nem képes jól megítélni a közvetlen környezetét.

Макиавелли Никколо: Рассуждения о первой декаде Тита Ливия. Москва 1997 с.172.

²⁴ A különlegesen tehetséges vezetők előfordulása az intenzív átalakulások időszakában könnyen észlelhető jelenség és sokan értékelik is ennek fontosságát nagy lépteink hatását:

The question of whether a specific leader can act beyond the political- social structure, or after the political-social structure, is another central question in political analysis. ...it should be noted that during periods of anarchy or rapid change or military conquest, charismatic or power regimes may emerge and have a long -term effect upon the form of government and legitimacy processes of a given society.

Ronald M. Glassman: A Neo – Weberian Approach to Political Theory. 258-259.

Befejezés

A politikai konfliktusok végbemenetele némelykor a papírforma szerint alakul máskor pedig nem. Mondanivalóm lényegét és relevanciáját egyszerűen úgy is össze lehetne foglalni, hogy a papírforma összeállításánál figyelembe kell venni a hatalomgyakorlás inherens interperszonális sajátosságait- a hatalmi harcok logikáját. A szemlélőknek így nagyobb esélye lesz pontosabb jóslatokat gyártani a jövőre nézve és meggyőzőbb magyarázatokat adni a múlt történéseinek miért épp akkéntjét firtató kérdésekre. A résztvevőknek¹ esélye lesz hatalmi potenciáljuk növelésére.

Valami hasonlót mondott Szün Ce a sikeres hadművészet általa üdvösnek tartott receptjeiről.² Még Machiavelli is a biztos siker formuláit keresve bújta kedvenc antik szerzőit. És akkor még nem is beszéltünk az üzleti élettől a férjhez menésig terjedő témakörökben írt „hogyan legyünk sikeresek” típusú receptgyűjteményekről.³

A hatalmi harcok címszó alatt összefoglalt szabályszerűségek azonban nem receptek. A nehézség épp abban áll, hogyan lehet gondolni nem automatizmusként működő szabályszerűségeket. Az érvényesülés szituativitása viszonylag egyszerű eset: ha nem álnak rendelkezésre a feltételek nem érvényesül a szabályszerűség.⁴ Ha eltér a légnymás a tengersizintnek megfelelőtől nem 100%-on fog forni a víz. A mi gondolkodásunk — mint modern embereké— arra állt rá, hogy magától értetődőnek vegyük a körülmények meglétét az általunk ismert szabályok érvényesüléséhez.

A fenti dolgozat is az eszmefuttatásai is efféle ideáltipizált szituációkat írnak le, hogy meg tudjam világítani distinkcióimat a lojalitástípusokat, kül és belpolitikát, tereprendezést stb. illetően.⁵ A politikában azonban a viszonyok bonyolultsága okán az ideáltipikus

helyzetek adják a ritka kivételt. A régebbi korok emberei akárcsak napjaink instabil viszonyok között dolgozó politikusai (és nem csak ők) jóval kevésbé bíztak valamiféle általános sémák érvényesülésben; az esetlegességnek kiszolgáltatva jobban félték a sors hatalmát. Az ő nézőpontjukból a hatalmi harcok logikája egyszerre érvénysülő hatás-mellékhatás mechanizmusokban ölt testet.⁶ Már az is a hatalmi játszmák résztvevőjének döntésén múlik, hogy a tettei által kiváltott széttartó hatások körül melyiket tekinti fő és melyiket mellékkövetkezménynek. És ez is egy ideáltipizáló egyszerűsítés, mert sem a fő, sem a mellékkövetkezmények nem fogják az elvárásokat követni. Annyit lehet elmondani egyértelműen, hogy a hatalmi küzdelmek résztvevőinek céljaik eléréskor tisztában kell lenniük tetteik mellékkövetkezményeivel, amelyekről bármikor kiderülhet, hogy fő következmények. A hatalomgyakorlás interperszonális jellegéből adódik egy sor szempont amelyek józan figyelembe vétele segítheti a pontosabb kalkulációt. A tisztában kell lenni kifejezés értelemszerűen nem azt jelenti, hogy ilyen morális kötelezettségnek kell megfelelnie a személynek, mint HJR-nek (igaz nem is zavarja a kifejtést egy ilyen elvárás megfogalmazása), hanem csak gyakorlati szempontból jár jobban ha így tesz. Ha szerencséje is van hozzá.

A dolgozatomban felvázolt fogalomháló segítségével pontosabb képet kaphatunk arról, hogy mit tudhatunk egyáltalán a politikai folyamatokról amelyben élünk. Megismerhetjük-e azokat annyira hogy biztonságban érezhessük magunkat esetleg a helyzet urainak? A fenti kérdések nem hiába a felvilágosodás filozófusa ismert kérdéseinek a parafrázisai. A modern ember kiszámíthatóságra és életviszonyai uralására vágyik. A hatalomgyakorlás általam ajánlott elemzéséből az következik, hogy nem lehetséges az örök béke. Az ideális társadalmat ép úgy lehetetlen megvalósítani mint egy hézagmentesen totalitárius rezsimet. Egyéni ízlés

dolga hogy valaki az első következmény miatt bánkódik vagy a másinak örül.

Talán arra is lehetőséget ad elemzésem hogy a aktuálpolitikai helyzet felmérhetőségének inherens korlátait érzékeltesse. Segítségével talán adekvátan lehet konceptualizálni az un. személyes faktor jelentőségét egy adott szituációban. Amennyiben jól értelmezem a HJR-ek kvalitásainak, az érintett kísérek belső viszonyainak a szerepét, abból az adódik, hogy egy-egy politikai szituáció elemzésében a szemlélőnek kevés esélye van a releváns de exkluzív jellegű információ megszerzésére. Kivéve, ha a szemlélő épp történész és elengedő dokumentum áll rendelkezésre a kérdés tisztázásához. Akkor viszont az ismerté vált következmények fogják megnehezíteni az un. objektív értékelést. A távolabbi következmények bevonása az események értelmezésébe kérdéses eljárás, a kulcsfontosságú döntésekkor érvényesülő dominanciaviszonyok tisztázása viszont mindig releváns.

Belátom, hogy a politikai döntéshozatalkor érvénysülő inherens — a hatalomgyakorlás interperszonális, esetleges jellegéből adódó— determinánsok relevanciájának értékelése az értékelő életviszonyainak függvénye. Kiszámítható, jól beszabályozott közegben úgy tűnhet ezek a „szubjektív” tényezők nem képesek önmagukban jelentős faktorokként befolyásolni a rendszer működését és/ vagy átalakulását. Lehet, hogy ezért vagyok biztos benne, hogy a politikai terep politikai mezőként történő megjelenése csak részesét, mert a képlékenység az engem körülvevő környezet jellemzője. Ennek ellenére meggyőződésem, hogy a társadalom statikája és dinamikája dialektikusan függ össze és a jelenségeknek a változó mivoltuk felőli megközelítése az amely megértésükhöz használhatóbb perspektívát ad.

A különösen érvényes ez a politika világra. Biztos vagyok benne, hogy ennek a szférának — amit nem csak a hierarcha, hanem az esetleges

kvalitású és teljesítményű emberek közötti dominanciaviszonyok is uralnak — a statikus felfogása helyrehozhatatlanul torzít. Az általam ajánlott fogalomháló a személyközi és a dominancia viszonyok túlsúlyosságát hangsúlyozza,- a politika világának olyan felfogását amelyben a kiszámíthatatlanság a természetes. A kiszámítható ezen a horizonton egy - egy különleges résztvevői és/vagy szemlélői teljesítmény élénk felvillanásaként jelentkezik. Úgy gondolom, hogy elfogulatlan vizsgálat esetén az idealizált nyugati demokrácia aktuálpolitikája is érthetőbbé válik ha figyelembe vesszük a hatalmi harcok logikáját.

Jegyzetek

¹ A megfigyelő és a résztvevő viszonyának megszokott koncepciójára hozott példa az alábbi fejtegetés:... „csak a néző foglal el olyan pozíciót, ahonnan lehetséges az egészre rálátnia: a cselekvőnek, tehát ő már meghatározása szerint részleges... mindenféle ítéletalkotás sine qua non feltétele a közvetlen részvételtől való tartózkodás... a szereplő a néző véleményétől függ tehát nem autonóm...”

Hannan Arendt: Előadások Kant. politikai filozófiájáról in A sivatag és az oázisok. Gond –Palatinus, Bp. 2002. 319 o.

² These five factors should be familiar to every general. He who knows them will be victorious: he who knows them not will fail... The general who hearkens to my counsel and acts upon it will conquer...

Sun Tzu: The art of War. Delacorte Press, 1983. pp. 10-11.

³ Alasdair Macintyre az erkölcs elméletről írott művében rámutatott hogy a legjobb társadalomtudomány eredményei hasonló jellegzetességekkel bírnak mint a primitív társulatnak közmondásai vagy Machiavelli maximái. Mivel ez az emberi lét elemi gyakorlatából következik nem is érdemes rajta meglepődni.

Алсдер Макинтайр: После добродетели: Исследования теории морали. Екатеринбург: Деловая книга, 2000 с. 144.

⁴ Néhány idézet a realista külpolitikai iskola köreiből a szituativitás értelmezése:

“Thus, contingent realism makes it clear that we need to replace essentially unconditional predictions of competition with conditional predictions of when states should cooperate and when they should compete“

Charles L. Glaser: Realists as Optimists. in: The Perils of Anarchy: Contemporary Realism and International Security Edited by Michael

E.Brown. Scan M. Lyun-Jones and Steven E.Miller. The Mit Press 1995, p. 387

“Finally, misperceiving the relative propensity balance or bandwagon is dangerous, because the policies that are appropriate for one situation will backfire completely in the other.

Stephen M.Walt: Alliance formation and the Balance of World Power. in: The Perils of Anarchy: Contemporary Realism and International Security Edited by Michael E.Brown. Scan M. Lyun-Jones and Steven E.Miller. The Mit Press 1995, p. 219.

“ Jackal bandwagoning, with a rising expansionist state or a coalition that seeks to overthrow the status quo, decreases system stability. Conversely, “piling on” bandwagoning with the stronger status-quo coalition enhances system stability.

Randal. L. Schweller: Bandwagoning for Profit bringing de revisionist state back . in: The Perils of Anarchy: Contemporary Realism and International Security Edited by Michael E.Brown. Scan M. Lyun-Jones and Steven E.Miller. The Mit Press 1995, p. 270.

Más tárgyterületen is találkoznak ennek a jelenségnek a konstatulásával, például a politikai pszichológiában: „ A paradoxon feloldása az, hogy minden állítás egyszerre igaz és hamis egyes nézőpontokból igaz, másokból hamis, a kontextustól függően.

William I. Mc Guire: Történeti adatok használata a pszichológiában: jegyzetek Münsterbergről. Történeti és politikai pszichológia. Osiris, 1998 9.o.

⁵ Remélem ezzel megfelelnek a munkahipotézisekhez szemben Lyotors által megfogalmazott legfőbb elvárásnak, a nagymérvű megkülönböztető kézségnek

Жан-Франсуа Лиотар: Состояние постмодерна АЛЕТЕЙЯ. Санкт-Петербург 1998. 24.стр.

⁶ Machiavelli ezt úgy fogalmazta meg hogy nem lehet egy kellemetlen körülményt úgy elhárítani hogy ezzel ne idéznénk elő helyette másikat. Róma belső nyugalját például csak úgy lehetett volna biztosítani ha felemelkedése okát is kiiktatják.

Макиавелли Никколо: Рассуждения о первой декаде Тита Ливия. Москва 1997 с.129,189.

Tekintélyes polgárok nélkül nem maradhat fenn köztársaság ugyanezen erős és tekintélyes vezetők azonban potenciális zsarnokok is

Макиавелли Никколо: Рассуждения о первой декаде Тита Ливия. Москва 1997 с.365

Ha a katonákat kis összecsapások segítségével próbálja a hadvezér bátorítani azt is kockáztatja, hogy elveszítve azokat a hadsereg még jobban fog félni az ellenségtől

Макиавелли Никколо: Рассуждения о первой декаде Тита Ливия. Москва 1997 с 384.